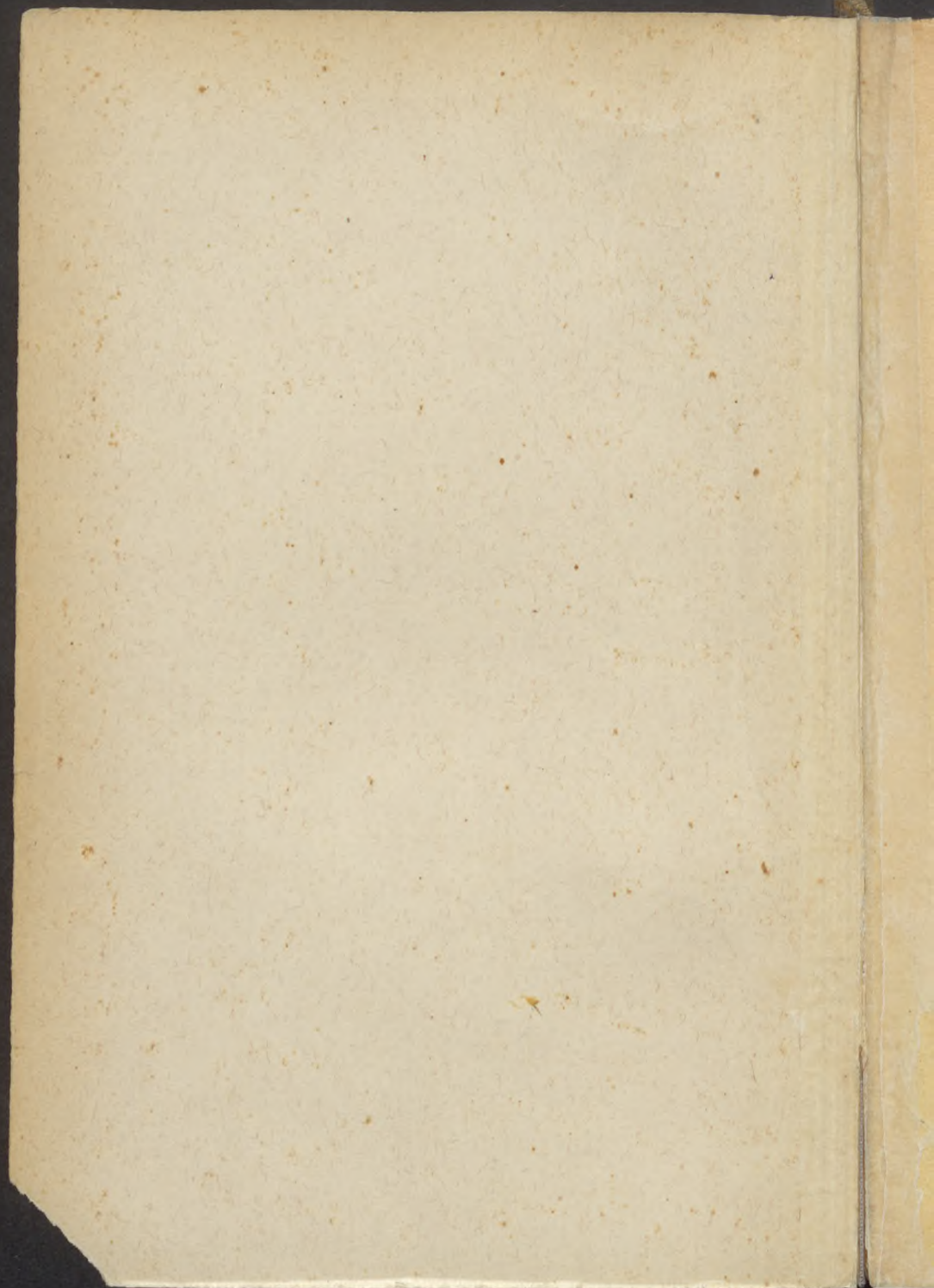

86614

240
N É M E T H A N D O R

A
CSÁSZÁR-DIKTÁTOR

BUDAPEST 1939
RENAISSANCE KIADÁSA

R
2

R
1965

86614

ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR
Növedéknapló
1939 év. 9947 sz.

*Copyright by Renaissance könyvkiadó
Budapest, 1939.*

Harmadik napja tombol, tépi láncait a tömeg. Előbb csak dohogott, aztán dacolt. Most dühödött tengerként örvöng, öröli fel a polgári királyság pillér-intézményeit, a hivatalokat és a hadsereget. Mint az orkán, mely mindent magával sodor, ami menetirányába került, úgy sodorja magával a tömeg a katonaságot. Ahelyett, hogy szuronyélre hányná a tüntetőket, megejtve a boszorkányos februári napok bűvöletétől, melljük áll, közjük keveredik s kiforgatva kötelességtudásából velük üvölti: „*Vive la reforme!*“ Már a háziezredekre sem lehet számítani. A kormány tehetetlen, az udvari méltóságok falféhen néznek egymásra, mindegyik magatartásán a félreismerhetetlen felismerés: menekülünk, a játszma elveszett.

Ott vannak együtt, a Tuillériák fogadótermében, a polgárkirályság főméltóságai, a nagy tábornokok: Gérard, Bugeaud, Soult, az államférfiak: Thiers, Lamoricière, Odilon-Barrot, Rémusat, Crémieux és a többiek, a végjelenetek tragikus pózában. Időnként megcsörrennek az ablaküvegek.

Most széttárul a nagy szárnyasajtó és belép a király, a *körtének* csufolt, valaha kövér és kedélyes, de egy idő óta érezhetően kedélytelen, megpudivásodott Lajos Fülöp. Nem szalonkabátban, kürtőkalapban és esernyővel, ahogy az élelapok ábrázolni szokták, hanem teljes katonai pompában, mellén összes rendjeleivel. Rogyadozó térddel — nyolevanadik éve felé jár — cercet tart (ez inkább mimika, mint konverzáció), majd asztala mögé vonul és azt mondja:

— Nem értem.

Mit nem ért?

Azt a türelmetlen, ingerült elégedetlenséget, mely néhány esztendő óta Franciaországon elhatalmasodott, amely most már nemcsak intézkedései, hanem uralma, személye és léte ellen irányul, amely egy

polgárkirály számára még elviselhető ellenzékiiségből ádáz és kritikátlan gyűlöletbe csapott át anélkül, hogy okát látná, miért.

MENEKÜLÉS — KONFLISON

Most félreugranak a lakájok. Torzonborz, kövér polgár ront be magából kikelve. Émile Girardin szerkesztő és laptulajdonos.

— Mi ujság, Girardin? — kérdi az uralkodó.

— Felsőgednek haladéktalanul le kell mondania, — lihegi a közvetítő a kormány és a forradalmi tömeg között.

Lajos Fülöp megütközve felveti, majd mellére ejti körtefejét.

— Más megoldás nincs?

— Nincs, felséges uram — mondja ridegen Girardin.

A király tanácsosaira pillant. Arcukon semmi biztató. Hallgatnak.

— A tömeg megostromolta a Tuillériákat elzáró katonai kordont. A sorkatonaság ellenállása lagyma-tag. Felsőgednek egy félórán belül el kell hagynia a kastélyt.

Az aggastyán tollat ragad és öreges, cikornyás betűkkel lemond a trónról unokája, Páris grófja javára. Mire pontot tesz a kényszerűséget önkéntes elhatározássá (máris túlhaladott tény) rögzítő mondat után, már a kastély ablakai alatt morajlik a tömeg. Nincs egy pillanat veszteni való. Az udvaroncok letépi a királyról a hivalkodó mentét, lakájok polgári ruhadarabokat nyújtanak feléje, miket reszkető kézzel kapkod magára. „A tárcámat!” — kiáltja izgatottan. S az íróasztal fiókját felrántva, megtömi tárcáját bankjegyekkel. (S a tárcát az asztalon felejtí.) Az uralkodó pár pillanat alatt kispolgári aggastyánná alakul át. Egy lakáj leszalad intézkedni, hogy az udvari hintók álljanak elő. A királyi család a főméltóságokkal együtt elhagyja a Tuillériákat.

A parancsot teljesítik. Tíz perc múlva egymásután gördülnek fel a palota feljárója elé az udvari batárok, bakjukon piroslivrés parádéskocsisokkal. Egyszerre csak sűrű puskaropogtatással harminc-negyven főből álló csapat tör elő a Rue de Rohan felől és a dühöngő alakok megtámadják a kocsisort. A lovak ágaskodnak, golyóktól találva felfordulnak, magukkal rántva a batárokat. A kocsisok riadtan ugrálna le üléseikről, menedéket keresve szaladgálnak ide-oda. S egyre többen tódulnak a Rue de Rohan felől a térre. Egyesek vad üvöltéssel a kocsisokra vetik magukat, mások bemásznak a batárokbá, lerángatják a selymeket, beverik az ablakokat. Valaki elkiáltja magát: *Szalmát ide!* Pár pillanat múlva lobogó máglya lángol a kocsik helyén.

Mire a király átöltözködött, megváltozott a kép a kastély előtt. Az imént még csöndes térség üvöltő tömegektől feketéll. A királyi családnak a hátsó kijáraton kell menekülnie. Az aggastyán hitvesébe karolva a Tuillériák kertjén kerül ki kíséretével, a viszonylag csendes Place de la Concorde-ra. Ott áll reszketve, rozzantan s egy konflisnak integet. A kocsi odadöcög, a király besegíti a rozoga alkotmányba hűséges hitvesét, Mária Amáliát.

— Hova tetszik? — szól hátra a bakról a kocsis.
— Amerre lehet — rendelkezik lakonikusan La-jos Fülöp.

Igy ért véget, ilyen csufosan a legemberségesebb francia király uralma.

EGY NÉV, AMELY MÁRÓL HOLNAPRA NÉPSZERŰ LESZ

Mire a konflis kikászolódik Párisból, kikiáltot-ták a városházán a köztársaságot. Páris grófja senki-nek sem kell, túlhaladott álláspont. Patétikusan ára-dozó szónokok, sötét akarnokok irányítják Francia-ország sorsát most, egymással összekapva, egymáson tullicitálva, káprázatos programmjaikkal és kijelen-téseikkel. Mindent a népért, ez a jelszó most. A kö-

dös, semmire sem kötelező eszméket Lamartine szállítja, az aranyszájú költő, a bőruket vásárra vivő nincstelenek követeléseit Louis Blanc terjeszti a minisztertanács elé. Mert már van kormány, hevenyészett, amorfi kormány természetesen, melyben mindenki benne van, aki a februári napokat előkészítő mozgalomban szerepet játszott, még az ipari munkásság képviselője is. Ez a kormány szabadságot, jólétet ígér, a tömegek millióinak, munkát kenyeret, biztonságot, aggkori ellátást, rokkantségélyt. Egymásután adja ki a merészebbnél merészebb intézkedéseket. Az állam nemzeti üzemeket állít fel a munkanélküliek foglalkoztatására, nincs többé nyomor, nincs többé éhezés, mindenki számára van munka, mindenkinek jut kenyér. És mint 1789-ben, egész Európa Párisra figyel. Trónok inognak, a tömegek öntudatra ébrednek. Mintha löporral volna aláaknázva a világ, Páris példájára kirobban a forradalom Bécsben, Pesten, Berlinben, Münchenben, Drezdában, mindenütt.

De mire a többi autokratikus államban is kirobban a lefojtott elégedetlenség, Párisban a helyzet már megváltozott. A vagyonát féltő polgárság veszélyesnek találja a kísérletet, észbe kap. Az első órák lázas forrongásában tulságosan nagy áldozatokat vállalt, amiket kijózanodva, nem hajlandó beváltani. A polgári tömegek politikai exponensei most minden igyekezetükkel azon vannak, hogy visszaszívják a forradalom vívmányait. Albert, a munkaügyi miniszter már nem tagja a kormánynak. Kiugraták, duzzogva visszavonult s alig hogy kilépett a kormányból, a kormány bezáratta a munkahelyeket. Amivel kihívta, magára szabadította a tömegindulatokat. Néhány kisebb-nagyobb tüntetés után június 23-án újra kirobban a februári napok elkeseredése. Fenyegető magatartású munkástömegek árasztják el Páris utcáit. "A kormány megcsalt, elárult bennünket!" üvöltik. Ki provokálta az összetűzést? Nem lehet tudni. A helyőrségnek és a segítségükre felrendelt vidéki csapatoknak egyes kerületekben minden

háztömböt külön kellett megostromolniok. Padlásablakokból, kémények mögül, kapuboltokból lövöldöztek rájuk a társadalmi egyenlőség sápadt fanatikusai, étlen-szomjan, napokon át a „győzünk, vagy elpusztulunk“ halálraszántásával. Mire sikerült a kormánynak elfojtani a felkelést, egész utcasorok heverték romokban. Huszonháromezer lázadót állítottak rögtönítélő bíróságok elé. A hatóságok kivégeztették, deportálásra ítélték a mozgalom főkolomposait. A néhány héttel előbb még forradalomra bujtogató lapok teleszájjal uszítanak a vörösök ellen, akik engesztelhetetlen osztálygyűlöletből éket vertek a francia polgárok közé. Elég volt a forradalomból, hirdetik egyszerre a különböző színű és árnyalatú pártok és áhítozva néznek szét a nagy ember után, akit a sors arra szemelt ki, hogy kezébe vegye a gyeplőt és megfékezze a nekiszabadult indulatokat.

Egyszerre csak megint sűrűn emlegetik Napoleont, aki nem volt fehér, aki nem volt vörös, mert félelmetes erélyével el tudta némitani úgy a fehéreket, mint a vörösöket, aki egy táborba — a magyságának feltétlenül behódoló táborába — tudott kényszeríteni minden franciát. Napoleon kellene ide, hogy rendet csináljon! — hangzott egyre sűrűbben. Spontán, vagy sugalmazásra? Ki tudná megmondani?

Annyi bizonyos csak, hogy ezeket az óhajtasokat megelőző napokban egy előkelő úr kelt át a tengeren azzal az eltökélt elhatározással, hogy két gyerekesen elhamarkodott puccskísérlet után, melyekre alaposan ráfizetett, ezúttal végérvényesen a franciák nyakába varrja magát. Rangrejtve jött és a tömeg megdolgozás ez inkubációs időszakában nem mutatkozott nyilvánosan. Nem akarta lejártni magát. Hívei, főként a fáradhatatlan Persigny, akiről még bőségesen lesz szó történetünkben, gondoskodtak róla, hogy a párisiak tudomást vegyenek létezéséről. „Itt van!“ mondogatták s ha kérdezték, hol, titokzatos képeket vágtak. Itt volt, de láthatatlanul. Egyelőre nem volt teste, csak neve.

A titokzatos egyéniség, akit párthívei Franciaország megmentője, a társadalmi ellentétek eloszlatója, a francia erények inkarnációja gyanánt ünnepeltek, Bonaparte Lajos volt, Napoleon fivérének, Lajos hollandiai exkirálynak és Hortense királynénak másodszülött fia. Hogy valóban Napoleon vére csörgedezett-e ereiben, kétséges. Anyja, a szép és bájos Hortense királyné, nem szerette férjét, Lajos királyt. Hortense hűtlenkedett. Mikor Lajos fiát megszülte, különváltan élt a férjétől. Ki volt az apa? Erről különböző feltevések keringenek. Egyesek szerint a királyné főlovászmestere, egy Bylandt nevű hollandus, mások szerint Ver Huell holland tengernagy, vagy fivére, a holland követ. Ismét mások szerint Decares, XVIII. Lajos külügyminisztere. De akár Lajos fia volt a kisebbik Lajos, akár más nemzette, ő maga a nagy Napoleon leszármazottjának és politikai örökösének tekintette, vallotta magát. A szédületes bukásban szétronbant Bonaparte-familiában mindenesetre ő volt az egyetlen, aki nem adta fel a család hivalásába vetett hitét, aki a legkilátástalanabb külső körülmények között sem mondott le az uralkodásra kiszemeltség igényéről. Öntudatoskodó korától kezdve készült az uralkodásra s minden alkalmat megragadott, hogy szándékát a világ tudtára adja s érvényt szerezzen neki.

Két első kísérlete, amelyről mindjárt beszámolunk, romantikus kaland volt s mint ilyen, inkább ostoba gesztus, mint érett politikai cselekedet. Most, mikor a pillanatra vár, hogy kilépjen a homályból, talán meg is veti miattuk magát. Ám az vesse rá az első követ, aki a múlt század első harmadában tizen-nyolc-húszéves fejjel nem ittasult meg Byrontól és Chateaubriandtól, aki a hősies pózok és szertelen cselekedetek romantikus negyedszázadában nem volt romantikus. Hiszen e korban minden valamirevaló ifjú kötelességének tartotta ezért vagy azért a magasztos eszméért — a népek szabadságáért, a lengyelekért, vagy a görögökért — feláldozni magát, mint mindennemű zsarnokság börtönével és kínhalál-

lal dacoló ellenfele. Ez a kor a titkos jelszavak, az álruhák, a hirtelen elutazások és másutt felbukkanások korszaka, mely színpadnak tekintette a világot s csak kétféle szereplőt ismert: a hőst és a hóhért, a szentet és az intrikust. Ezekből az eszméktől megigézetten áll be a hollandiai exkirály fia is a „szénégetők” (carbonarok) szövetségébe s bőrét vitte vásárra, hogy méltóvá tegye magát meggyőződéseéhez. Fivérével együtt csatlakozott a felkelőkhöz, résztvett az osztrák csapatoktól üldözött olasz hazafiak guerilla-harcaiban. Fivére holtan rogyott össze mellette, ő megmenekült. Bebizonyította, hogy férfi, levizsgáztatta önmagát előtt. Összekeverül egy szélnekeresztett katonatiszttel, Persignyvel, aki magáévá teszi ambícióit és álmait, festéstől-lelkestől melléje áll s a következő évtizedekben legmegbízhatóbb párthíve és tótumfaktuma lesz. Persigny összehozza szeretőjével, Godon Eleonorával, aki a nagy ügy szolgálatába állítja szírenképeességeit. Nemrégiben vendégszerepelt Strassburgban, ahol a helyőrség parancsnoka, valami Vaudrev ezredes, beléje szeretett. Most visszamegy Strassburgba és végképen elcsavarja az ezredes fejét, és ráveszi mindarra, amire Lajos és Persigny fel akarják használni. Tervét sikerrel végre is hajtja. Pár hét múlva jelenti Persignynek, hogy az ezredest sikerült megpuhítania; az öreg olyan szerelmes belé, hogy nincs az a kívánsága, amit ne teljesítene. A két összeesküvő Baden-Badenbe rendeli az énekesnőt és imádóját; a trió munkába veszi az öreget, aki történetesen Napoleon alatt szerezte első sarzsijait és sirígtartó hűséggel viseltetik a kis káplár emléke iránt. Az összeesküvőknek nem is kerül túl nagy fáradságukba meggyőzni őt arról, hogy multhatatlan érdemeket szerez, ha kezére játssza a feledhetetlen Napoleon leszármazottjának a strassburgi garnizont. A szerelemtől és a küszöbön álló napoleoni restauráció gondolatától megittasult ezredes megállapodik az összeesküvőkkel a kivitel részleteiben. Persigny átjár Strassburgba előkészíteni a talajt. Egy napon azzal az üzenettel tér vissza Vaudreytől Bonaparte

Lajoshoz, hogy a helyzet megérett a cselekvésre. Lajos, aki mint a Bonaparte-család minden tagja, ki van tiltva Franciaországból, hamis útlevéllel átlépi a határt és megjelenik barátai között. „Holnap hajnalban megdöntjük Lajos Fülöp uralmát!” — válnak el egymástól az összeesküvők. Napoleon Lajos álmatlanul tölti az éjszakát. Hajnalban Napoleonnak öltözködik — Isabey festménye nyomán — Persigny tábornoki uniformist ölt, Conneau doktor, aki sohasem szolgált, vezérezredesnek maszkírozza ki magát. A furcsa társaság átsétál a 4-es számú tüzezered kaszárnyájába. Az udvaron glédában áll az ezred, élén az ezredparancsnokkal. Trombiták recsegnek, dobok peregnek.

— Fiúk! — kiáltja az ezredes, mikor a csoport feltűnik — Lajos Fülöp király megbukott. Éljen a császár! — Éljen a császár! — harsogják a katonák. A napoleoni presztizs kisajátítója megöleli az ezredet, rövid beszédet intéz a legénységhez, majd kardot ránt és a sereg élére áll. „Négyes sorokba fejlődj! Jobbra arc! Indulj!” Az ezred élén Bonaparte Lajossal, kivonul az utcára. A prefekturánál egy különítmény kiválik a csapatból s behatol a megyeházára. A katonák elállják a kijáratokat, Persigny felveri álmából a prefét és őrizetbe véteti. A csapat közben folytatja útját a 46-os gyalogezrednek a város másik végében felkvő kaszárnyája felé. Az szűk sikátorok között fekszik. A csapat zöme visszamarad. Lajos és Vaudrey harminc-negyven főnyi kísérettel bevonul a kaszárnyába. Itt aztán véget ér a farsangi komédia. A 46-os gyalogezred ellenségesen fogadja a jövevényeket. Hiába szaval Bonaparte Lajos, hiába asszisztál neki Vaudrey, nem hajlandók cserbenhagyni királyukat. Tüzeerek és gyalogosok összekeverednek egymással. Vaudrey és emberei megpróbálják kiszabadítani szorongatott helyzetéből a trónkövetelőt, de a túlerővel szemben tehetetlenek. Bonaparte Lajossal együtt meg kell adják magukat. Persignynek sikerült kerekét oldania. A szép Gordon Eleonóra szállására menekül. Még liheg a futás-

tól, mikor már durván rájukzörgetnek. „Rendőrség!” Rájuktori az ajtót. A szép énekesnő magából kikelve támad a betolakodókra. Mikor lefogják, hisztériás jelenetet rögtönöz s miközben a rendőrök nyugtatni, csitítani próbálják, Persigny kiugrik az ablakon az udvarba és elmenekül.

Bonaparte Lajost Vaudrey-el s a többi összeesküvővel együtt lakat alá helyezik, addig is, amíg a kormány, melynek a préfet azonnal jelenti a vakmerő puccskísérletet, további sorsuk felől intézkedik. Pár nap múlva magas bizottság érkezik Strassburgba és átveszi a fogházigazgatótól Bonaparte Lajost. A herceget hintóba ültetik, magukkal viszik. El van rá készülve, hogy bíróság elé állítják, de nem ez történik. Lajos Fülöp nem hajlandó mártírt csinálni Napoleon majmolójából. Éretlen fejvel kiagyalt ostoba csínynek tekinti a történeteket. A herceg néhány napig a Conciergerie valamelyik rideg cellájában szegyenkezik kudarcán, aztán újra hintóba ültetik, szigorú fedezet alatt egy tengerparti városkába szállítják és átadják egy indulófélben lévő francia vitorlás kapitányának. „Hová megyünk?” kérdi Lajos a kapitánytól, mikor a hajó már a nyílt tengeren suhan. „Amerikába!” feleli a kapitány. Előbb Rio de Janeiróba, onnan New Yorkba. Felséged New Yorkban újra ura cselekedeteinek. Addig tekintse foglyomnak magát.

Igy végződött Bonaparte Lajos első puccskísérlete.

FRANCIAORSZÁG UNATKOZIK

„*La France s'ennuie*” — Franciaország unatkozik — fakadt ki türelmetlenül Lamartine egy népgyűlésen. Hallgatósága viharos helyesléssel jutalmazta a frappáns formulát, mellyel az ellenzék ünnepektől szónoka két szóba sűrítette a közállapotokkal való elégedetlenség közérzetét. A késői utód álmélkodva csóválja a fejét. Nos és ha unatkozott? Az unalom egészséges állapot. Mi van az emberek-

ben, hogy nem tudnak beletörődni a békébe, nyugalomba, középszerűbe — tünődik a király s mivel szeret bölcsekedni, megtanácskozta a kérdést minisztereivel. Azok ugyanolyan kövér, kiábrándult, halvérű filiszterek s minden hájjal megkent ravaszdiak, mint a király, a véges értelem kiesinyes kombinációinak fanatikusai, szegényes érzelmi életű nyárs-polgárok, akik értelmetlenül állnak a mítosszal szemben, mely szerintük a képzelgés torzszüleménye, melyet politikai ügyeskedéssel meg lehet szüntetni, el lehet oszlatni. „Napoleon nevének azért van olyan varázsereje — magyarazzák az uralkodónak, — „mert földi hüvelye egy távoli sziget földjében porlad, messze idegenben s ez a messzeség az oka, hogy személye és története monumentális méretekre dagadt. Ez ad nevének és szerepének távlatot, történelmi varázst. Az emberek mindig azért rajongtak, ami távoli és tilalmas és e kettős minőségében titokzatos. Hozzuk közel a titkot — varázsa azonnal esőkenni fog. A halott Napoleon nem árt már senkinek, hozassuk haza holttestét, nyugodjék közöttünk. Ha hívei elzarándokolhatnak a sírjához, annak dermedt nyugalma meg fogja őket győzni arról, hogy a múlt nem támasztható föl. Haza kell hozatni Napoleont.

VERSENYFUTÁS EGY KOPORSÓVAL

„Pompás ötlet” — ujjong a király. Haza fogjuk hozatni Napoleont. S a világrengető esemény megfelelő nyilvános beharangozása után rövidesen útnak indul a polgárkirályfi, Joinville hercege, a frivol szándékúknak megfelelően frivol nevű „Szép tyúk” vitorlással, hogy hazahozza Franciaországba Napoleon földi maradványait. Hortense királyné fia, a Napoleon babérraira áhitozó kalandor már visszatért Európába (haldokló anyja betegágyához sietett haza), s Londonban értesül a világszenzációról. Lajos Fülöp hazahozatja Napoleon holttestét. Az uralkodóház kegyeletos áhítattal hódol Napoleonnak! A király fia személyesen hozza haza

csontjait! Micsoda képmutatás, otrombán korrupt politikai manőver! Felháborító, ocsmány szemfényvesztés, de sajnos, érzi a másik Napoleon, sikere lesz. S méltatlankodásában elhatározza, hogyha már nem áll módjában megtiltani vagy megakadályozni a nagybátyja nimbuszával folytatott politikai üzérkedést, hamvai nagy hűhóval beharangozott hazahozatalát, legalább elébevág az eseményeknek és egy hatalmas botránnyal vonja magára a világ figyelmét. Meg fog jelenni újra váratlanul, meglepetészerűen Franciaországban és megismétli puccskísérletét. Sietnie kell, mert a herceg már elindult Szent Ilona felé. Nincs ideje körülményesen kitervezni, előkészíteni, megszervezni felbukkanását, még annyira sem, amennyire Strassbourg előtt, a napok mulnak, versenyt kell futnia a koporsóval, meg kell előznie Napoleont. Sebtében ruhákat rendel, kiadja az utasításokat embereinek. S egy éjszaka 30—40 főből álló kalandos csapattal hajóra száll. Bonaparte Lajos herceg, a Londonban szórakozó dúsgazdag főúr, sétakirándulásra hívta meg barátait — mesélik az angol főváros szalonintimpistái. Így tudja a kis csavargózós kapitánya is, mikor a társaság tüntető vidámsággal hajóra száll. Azt hiszi, hogy partkörüli útra indulnak. Persigny, a társaság lehangosabbja, csak a nyílt tengeren közli vele, hogy ab úti cél Boulogne s revolverét az elképedt kapitány mellének szegezve, kényszeríti, hogy kövesse utasításait.

BONAPARTE LAJOS MÁSODIK PUCCSKISÉRLETE

Éjjélig whiskeyznek, pezsgőznek a fedélzeten, egy kopott, nyírott szárnyú sassal ingerkedve, melyet a méla trónkövetelő cipeltetett fel a hajóra s visz magával, mint vállalkozása s küldetése szimbolumát — a sas, mely Napoleon lobogóin repdesett s most, hosszú nyakát kényszeredetten forgatva, értelmetlenül bámul a marcona magatartást mímelő szalon-arszlánokra, akik hangosan koccintgatnak egymással vál-

lalkozásuk sikerére. Hajnaltájban a társaság feloszlik, mindenki átöltözik — a strassbourgi recept szerint átalakul őrnaggyá, tábornokká —, a méla Lajos megint Napoleonnak maszkírozza ki magát hívón hitetlenül, a megátalkodott játékos makaességával, aki tudja ugyan, hogy veszteni fog, de szenvedélyének bővületében mégis megint ugyanarra a lapra, ugyanarra az ostoba lapra teszi fel mindenét, mániákus gondossággal ügyelve arra is, hogy a multkori játszma minden egyes mozzanatában megismétlődjék, mert nem magában bízik, hanem a kabalában, melynek nincs ugyan valóságlebíró ereje, mint ahogy arról a közelmultban meggyőződhetett, de mégis csak hisz benne, mert hátha mégis van és csak a pillanaton múlik, amelyen sorsát próbára teszi, a pillanaton s a véletleneken, a kedvező, vagy kedvetlen egyidejűségeken, összetalálkozásokon, összeesküvéseken szerencséje vagy bukása. A kifejlés gyorsabb, a bukás könnyörtelenebb, mint az első alkalommal. A hajó pitymalat előtt megállapodik a francia part közelében, néhány tengeri mértföldre Boulognetól. Az összeesküvők csónakba ülnek és a partra eveznek. A hajó a megállapodás értelmében a part közelében marad, hogy a vállalkozás esődjén felvehesse a kalandorokat. A partról viharlámpával integetnek a hajó felé. A kis csapat egyesül a jövetelükre várakozókkal s az éjszaka sötéttségében elindul Boulogne felé. Vámőrök állják útjukat. Lefegyverzik őket. Mire Boulogneba érnek, virrad. A koránkelők riadtan nézik a frissen felbukkant katonai előkelőségeket, akik élükön a trónkövetővel, parádés libasorban sietnek a 42-es gyalogezred kaszárnyája felé. Ezúttal azonban nem áll az ezred glédában az udvaron, mint ahogy Strassbourghban állt, az őrség be sem akarja engedni őket a kaszárnyába, már a kapuban kitör a dulakodás. Az összeesküvők félrelökik ugyan az őrséget és benyomulnak az udvarba, de hiába szidják Lajos királyt és hiába éltetik Napoleont, a 42-es gyalogosok tántoríthatatlanok s egyre fenyegetőbb magatartást öltenek fel.

A disputa egyre szenvedélyesebb, az épületből lesiető tisztek távozásra szólítják fel a trónkövetelőt és párthíveit, azok méltatlankodnak és hepciáskodnak, de már vezényszavak hangzanak el és a fegyverbeszólított kirendeltség szuronysszegezve indul feléjük. Erre kerekét oldanak. A csúfosan szétrebbent társaság egérutakon siet a balsiker esetére megbeszélt gyülekezőhely, a Napoleon boulognei táborának helyén emelt emlékoszlophoz, melyre valamelyikük felhúzza a vészjelként megbeszélt trikolórt, hogy a közelben cirkáló hajó küldjön csónakokat értük. Már nincsenek együtt valamennyien, egy részük a kaszárnyában rekedt. A megmenekültek a trónkövetelővel élükön a tengerhez rohannak üldözőik elől. Bonaparte Lajos a tengerbe veti magát. Hajót nem látni, csónak nincs sehol, izgalomtól reszketve küzd a hullámokkal, már fuldoklik, egyszerre csak megragadják, kiemelik. De nem angol matrózok, hanem a boulognei révkapitányság közegei. Csúromvizesen, csapzott hajjal bandukol közöttük, csuffátéve, őrizetbe véve.

A NAGY SZCÉNA, AMELY SOHASEM TÉVESZTI EL HATÁSÁT

A puccs — a felelőtlen, kalandos vállalkozás — kudarcba fulladt, de Lajos, sorsának konok kovácsa, elérte, amire törekedett. Az utolsó szó jogán nyilatkozhatik küldetéséről. Most nem lehet eltussolni a történeteket. Vagy ha lehetne is, Lajos Fülöp megelégtelte a komédiát, erősebbnek érzi, vagy véli magát, mint a legenda, talán, mert a „Szép Tyuk” már útban van Napoleon koporsójával Franciaország felé, talán mert Thiers fegyverszünetet kötött Guizotval, amivel az alkotmányos Franciaország újra letargikus állapotba került — akármért —, elhatározta, hogy egyszer mindenkorra megakadályozza, hogy a kétes hitelességű Napoleon-ivadék folytathassa puccskíséreteit. Magas származására való tekintettel, nem állíthatta ellenfelét polgári bíróság elé, de megvolt

minden biztosítéka arra, hogy a forradalma s annak napoleoni változatát és apoteozisát is mélységesen gyűlölő konzervatív főrendek kellő szigorral fognak ítélkezni a kényelmetlenül kótyagos kalandor és társai felett.

Lajost nem nyugtalanította az ítélet. Mikor elhangzott — életfogytiglani — gúnyos mosollyal ennyit mondott: „Két szó ismeretlen a francia nyelvben: az egyik a „lehetetlen“, a másik az „életfogytiglan“.

Számára színjáték volt saját ügye s a díszes, nagyméltóságú testület csak statisztéria, s csak arra volt gondja, hogy minél hatásosabban játssza szerepét. Tudta, hogy az egész világ érdeklődéssel figyel a tárgyalás minden mozznatára, s hogy, amit innen mond, mindenhova elhangzik.

Nem ismerem el bíráimnak önöket — jelent meg másnap a nagy hazaárulási pör tárgyalásairól szóló tudósításokban a trónkövetelő nyilatkozata. Micsoda bátorság! — hüledezett a polgár kávéja mellett. Ha tudná, mily kevés kell az ilyen nyilatkozathoz, ha az, aki a gőgös szavakat bírái arcába vágja, nem névtelen akárki, hanem lényével, származásával, múltjával ama kiváltságosok közé tartozik, kiket csak a szituációk játéka állított politikailag szembe, akkor is többnyire csak átmenetileg, osztályosaival. Nem, az ilyen ember nem bátor, csak ripők. De a *slogan* bevált s mint valami ismert lemez, hangzik fel újra parádés politikai perek során.

A HAMI ERŐD KOMÉDIAJA

Az ítélet életfogytiglanra szölt s ezt az életfogytiglant a hami-erődben kellett elszenvednie Bonaparte Lajosnak. Öreinek hivatalból félre kellett fejüket fordítaniok, ha megpillantották. Furesa, aggasztóan sértő, kishitű rendelkezés nem a fogolyra, hanem örzőire. Hát olyan megbízhatatlan a hadsereg, hogy attól kell tartani, hogy a hercegnek már a pusztá tekintete eltántorítja őket hűségesküjüktől? Olyan

megvesztegető varázserőt tulajdonít a hatalom a hercegnek s olyan kevéssé bízik népszerűségében, hogy ilyen óvatossági intézkedéseket kellett életbeléptetnie? Igen, s mint a következmények mutatják, joggal. Egyébként mindenki mindent elkövetett, a miniszterektől kezdve az utolsó fegyőrig, hogy a herceg jól érezze Hamban magát. Lakosztályát ízlése szerint rendezhette be, könyveket, lapokat hozathatott, látogatót fogadhatott, állandó érintkezésben állt a külvilággal. Hogy ne érezze sivárnak magányát, megengedték neki, hogy Conneau doktor, puccstársa, ki büntetlenül úszta meg a két kudarcba fulladt vállalkozást, beköltözhessen hozzá, mint szabadon kibejáró magánszemély, mi több, szemet hunytak afölött, hogy szerelmi viszonyt kezdett egy csinos hami proletárlánnyal, aki végül szintén betelepedett az erődbe s valósággal házaseletet élt a herceggel. A Lajos Fülöp kormányzati rendszerével elégedetlen sajtó természetesen másképp prezentálta nyilvánosságának a nemes vállalkozó életét. Könnyektől csepegő tudósításokban számolt be a világnak a hami erőd magas foglyáról, ki megadással viseli állapotát és tudományos munkálkodással tölti napjait. Így írtak akkor, s így írnak azóta is azokról, akiket a közvéleményesinálók megjátszanak, akiknek látszatsorsukban kegyét keresik, hogy a lejáratkor prezentálhassák számlájukat. A valóság pedig az, hogy a jövő nagy embere zavartalanul szövögeti a fennálló rend felforgatására irányuló összeesküvést, a látszólagos elzártság külszíne mögött.

Amíg meg nem unja egy szép napon az egyhelybenülést, mint Bonaparte Lajos. Szökését könnyű volna regényessé színezní, de hazugság volna, mert egyáltalán nem volt regényes, csak színészi, mint puccskisérletei. Javították az erődöt, tatarozták, festették. Lajos munkászubbonyt, munkásnadrágot, fapipót csempésztetett be az erődbe, leborotváltatta jellegzetes szakállát, bajuszát, majd mint már annyiszor, beöltözködött, ezúttal kőműveslegénynek s valóban deszkával, szájában kurtapipával kilépett szobá-

jából és elindult a kapu felé. Természetesen mindenki felismerte az ál-kőműveslegényben a herceget, de mindenki a kezére játszott, hogy végigjátszhassa az ötperces jelenetet. Az őrség szigorúan betartotta az előírást. Mikor az ál-kőműveslegény közeledett feléjük, *elfordították a fejüket*. Lajos, vállán a deszkával, végigment az udvaron, a szemérmesen vigyorgó s fejüket tüntetően félrefordító fegyőrök között s kilépett a kapun. Kiszabadult, hogy még nagyobb buzgalommal folytassa, amit elkezdett: áskálódásait és üzelmeit.

A NEVETSEGESSÉG NEM MINDIG ÖL

Bonaparte Lajos, a polgári királyságnak feltűnési viselkedésében szenvedő pojacája harmadszor nevetette meg az unatkozó Franciaországot. Az újságírók kinyomozták, hogy a kőműveslegényt, akivel a hami erőd kapujában lebzselő őrszemek "állítólag" összecserélték, mikor bajszát és szakállát levéttetve malterfoltos munkásruhában, vállán deszkával, agyarában kurtapipával, kedélyesen-lomhán világgá vándorolt, Badinguetnek hívják. Ez a név rajta is ragadt. Politikai ellenfelei császárkorában is Badinguetnek nevezték egymás között.

Ezúttal azonban nem a pojacán nevettek, aki minduntalan más maszkban tolakodik a közönség elé, mint Napoleon örököse, de még mielőtt kinyithatná a száját, már karonfogják és elvezetik, nem a makacs és tehetségtelen politikai stréberen, hanem azokon, akiket az őrizetével megbízott közegek passzív cinikosságával lóvátett — Lajos Fülöpön és miniszterein. Győzelme, mellyel a világot meglepte, nem volt ugyan napoleoni cselekedet, arcolei, vagy marengoi győzelem, de elfeledtette csufondáros kudarcait, elhomályosította a szánnalmas kimenetelű strassbourgi és boulognei kaland emlékrét. Az emberek arca nevének említésére felderült. Barátai és ellenfelei egyaránt kíváncsian várták, milyen csínnyel fogja újra

megzavarni az álmos lajosfülöpi társadalmi rendet legközelebb.

Azonban egyelőre semmi sem történt. A herceg, a pirosposzsgás Vergeot Eleonorát, hami kedvesét sor-sára hagyva törvénytelen csemetéjével, Londonba költözködött s mintha lemondott volna politikai ambícióiról, elmerült a nagyvilági élet örömeibe. Neve s vagyona megnyitotta előtte a legelőkelőbb szalonokat, rövidesen a magas londoni társaság ünnepelt arszlánja lett. Úgy öltözködött, mint egy dandy, úgy élt, mint egy világfi, versenylovakat és szeretőket tartott, barátkozva vetekedett D'Orsay Alfréddel, a divatkirállyal és elhódította tőle a kedvesét, London legdrágább félvilági hölgységét, Miss Howardot. Ez a babarécú, karsú, hűvös, izgatóan józan, viszontagságos multja ellenére harmatosan üde teremtés, London legsötétebb sikátorainak egyikében született. Egy Fitz-Roy nevű kalandor felfedezte, kiemelte a fertőből s tökécsítve szépségét, életre-halálra társult vele. Kiöltöztette, kitaníttatta, kioktatta hogyan gazdálkodjék bájával és kegyeivel, fegyelmezte, kicsiszolta s végül learatta nevelése gyümölcsét, forgalomba hozta és adminisztrálta. A leány pompás anyagnak bizonyult. Nem volt személyisége, nem voltak szenvedélyei s természettől fogva érzéketlen lévén, Fitz-Roy üzleti érdekei szerint kellett, vagy tagadta meg magát. Mestere tévedhetetlen taktikával verte fel egyre magasabbra árfolyamát, amíg a legdrágább kokottok egyike lett, majd ezen a fokon is túl, mint *hors concours demi-monde*-ot emlegették a klubokban. Mikor idáig jutottak, Fitz-Roy játékszalont nyitott, melynek a bűbajos Miss Howard lett a cégére. Az ő kedvéért keresték fel a dúsgazdag lordok kártyázó helyiségeit és az előkelő külföldiek, akik nemcsak a szívüket hagyták ott, hanem mellesleg, járulékosan, a pénzüket is. Ez volt a helyzet, amikor D'Orsay bemutatta Bonaparte Lajost Miss Howard-nak. És most olyasvalami történt, amire senki sem számított, se D'Orsay, se Bonaparte Lajos, se Fitz-Roy: a temperamentum-nélküli, fegyelmezett Miss

Howard beleszeretett a trónkövetelőbe. Bonaparte Lajosnak nem volt oka szerelmét visszautasítani. Viszonyuk stabilizálódott. Miss Howard — Fitz-Roy kimondhatatlan bánatára — szakított eddigi életmódjával s kizárólagosan Bonaparte Lajosnak szentelte magát.

Igy éltek szerelmüknek, költekezve és turbékolva, mikor 1848 februárjában kitört Párisban a forradalom. Bonaparte Lajos elhagyta Londont, Párizsba sietett. Mire odaért, megalakult Lamartine-nal, az aranyzajú költő-szónokkal az élén, a második francia köztársaság ideiglenes kormánya. Az első kavarodásban mindenki cserbenhagyta a menekülő Orleánsokat; főpapok, főrendek, miniszterek és képviselők pártállásra való tekintet nélkül felesküdtek a köztársaságra. Mit tesz ilyenkor egy trónkövetelő? Amit a többi. Fölesküszik, mert a forradalom nem állapot, hanem kavargó kaosz, mely minden lehetőséget a méhében hord s így az ő lehetőségeit, chanceait is. Lamartine azonban, aki nemesak a kis Napoleont vetette meg, hanem a nagyot is, mihelyt tudomást szerzett a herceg megérkezéséről, megizente neki, hogy ha nem hagyja el huszonnég órán belül Párizst, lesukatja. Mire Bonaparte Lajos a legközelebbi vonattal elutazott.

Hogyan? Nem öltözik maskarába? Nem tesz a fejére háromszögű kalapot? Nem állít be a legközelebbi kaszárnnyába, kipróbált bajtársaival: Persigny-vel, Vaudrey-el, Laity-vel és Corneau doktorral operett-uniformisokba öltöztetett hadsegédeivel és tábornokaival, mint a napoleoni gondolat örököse? Nem, a strassbourgi és boulognei burleszk ezúttal elmaradt. Napoleon taktikát változtatott.

Most, amikor legtöbb esélye volna — a régi rend fölbomlott, a társadalom kivetette magából csontjait és mozgató izmait, amorf tömeggé vált, mely hullámvészban van és nyugtalanul keresi, milyen új alakot vegyen fel — eláll a cselekvéstől, magára hagyja a vonagló társadalmat, visszavonul. Már nem mohó, türelmetlen va banque-játékos, mint a hami közjáték

előtt; kényszerű rabságában, (melynek töprengéseit Fity-Roy kártyaszalonjában nyert tapasztalatai is megerősítették) céltudatosságot, módszert tanult. Ostoba játékos az, aki azzal ül le az asztalhoz, hogy a játék menetétől függetlenül következetesen a pirosat, vagy a feketét teszi meg. A komoly játékos nem a pirosra, vagy a feketére esküszik, nem a színek megbabonáztja, mániákusa, hanem csak a szerencséjében, a csillagában, a végzetében hisz s felváltva játssza meg hol a vöröst, hol a feketét, egyszer az egyiket, másszor a másikat, a színek egymásrakövetkezésének kiszámítható valószínűsége, vagy ösztöneinek a változás ritmusát előre sejtő sugallata szerint. Ez az egyedül helyes taktika, amelyet ezentul követni fog. Egyelőre azonban otthagyja az asztalt, mert túl nagy körülötte a tülekedés s a játék túlkicsibe megy, mármint neki, egyelőre csak mandátumokra. Jobb, ha megvárja hát, míg a tabló kialakul, míg a legmohóbban tülekedők kidőlnek, míg a lehangosabban buzgolkodókat felőrli a tusa, amíg elvesztik az idegeiket, amíg lejárattják magukat — aztán jön ő.

A FEBRUARI FORRADALOM VISSZHANGJA

A játék úgy indul, mintha más szín nem is volna, csak piros. Mindenki piros s úgy rendezkedik be, úgy vesz részt a játékban, mintha nem is jöhetne más szín soha. S nemcsak Párizsban, nemcsak Franciaországban: a párizsi színváltozás áterjed, mint valami ideológiai vörheny az egész kontinensre márólholnapra, pontosabban egyik hónapról a másikra a Rajnától a Póig egész Európa vörös színben lángol. A reakció világminisztere, Metternich, gyáván megfutamodik, a kis zsarnokok reszkető kézzel erősítik meg a dolgok új rendjét véglegesítő alkotmányleveleket. Ellenállásnak, harenak nyoma sincs, a hatalmasok kényszeredetten hajtának fejet a végzet előtt, az embermilliók örömmámorban úsznak, a forradalom vértelenül győzedelmeskedik.

A vihar, mely Európán végigszázguldott, Párizsból indult ki, a veszedelmes Aiolos-tömlőből, mely 1789-ben szakadt fel s amelyet a Szent Szövetség minden igyekezete sem tudott úgy összefoltozni, hogy többé fel ne szakadjon. Minden más forradalom helyi elégedetlenségek kirobbanása. A franciaországiak a kiváltó okokon túlmenően példaadóak, követést követelők. Vállalják az egész emberi nem jogigényeinek képviselőjét. Ez a helyzet most is. Az emberiség, mint félszázaddal előbb, megint Párizsra veti vigyázó szemét. Lamartine, a győzedelmes forradalom kormányelnöke tudja mit vár tőle a világ. Alig jut hatalomra, a következő körlevelet intézi Franciaország külországbeli követeihez:

"Amennyiben egyes zsarnoki kormányok továbbra is elnyomás alatt tartanák népeiket, a francia köztársaság erkölcsi kötelességének tekinti a béklyóikat lerázni igyekvő nemzetiségeket hozzásegíteni felszabadulásukhoz."

Hivatalos és félhivatalos izenetvivők közlik a legigázott nemzetiségek politikusaival, hogy a francia kormány együttérez velük. A pesti magyar ellenzék társaskörében egy Mandl nevű orvos jelentkezik, mint a francia kormány különleges kiküldetéssel megbízott képviselője, azzal az izennel, hogy Franciaország készséggel támogatja Magyarországot függetlenülési törekvéseiben.

Magyarországnak azonban nincs szüksége Franciaország támogatására. V. Ferdinánd, a közös birodalom egyáltalán nem zsarnoki természetű uralkodója, 1848 április 11-én, az idők parancsát megértve, magához kéri és kormányalakítással bízta meg a magyar ellenzéki politikusok vezérét, gróf Batthyányi Lajost. A kormánylista, melyet a gróf az uralkodó elé terjesztett s amelyet az elfogadott, egyáltalán nem volt forradalmi jellegű. Az ország legelőkelőbb közéleti férfiai foglaltak benne helyet, dinasztia-hű, lojális alattvalók, akiket nem forradalmi érzületük hozott egy táborba, hanem származásuk közös ha-

gyományai, egy minden politikai elvénél erősebb fajta- és osztályszolidaritás.

FRANCIA-MAGYAR KAPCSOLATOK

Alig egy hónapra a független magyar kormány kinevezése után a kormány szembe kerül a horvátokkal és közvetve a horvátokat a magyar kormány ellen izgató kamarillával. A kirobbanásig feszült belső atmoszféra nem volt alkalmas a horvátokkal való megegyezésre. Minthogy azonban ez parancsoló szükségnek mutatkozott, a magyar kormány úgy határozott, hogy Párizsban keresi a megegyezést a horvát nép kint időző politikusaival. Batthyányi Lajos gróf Lamartine meghívására való hivatkozással megbízólevéllel látta el s Párizsba küldte gróf Teleki Lászlót, az ellenzék fiatal és tehetséges vezérszónokát, hogy fejtse ki a francia kormány előtt a magyar kormánynak a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját és leplezze le a künn időző horvát politikusok előtt az osztrák kamarilla ármányait.

(Mellesleg: ez a kiküldetés egyik legterhelőbb vádpontja a gróf Batthyányi Lajos ellen indított főbenjáró pernek. A vészbíróság a kiküldetés tényében beigazolvva látta a magyar kormánynak azt a törekvését, hogy nyíltan és provokatíve önálló külpolitikai akciókat kezdeményezzen Ausztria ellen irányuló éllel. A másik vád az volt, hogy visszaélt V. Ferdinánd bárgyuságával, betört hozzá és kényszerítette, hogy kormányalakítással bízza meg.)

De mire Teleki Párizsba érkezett, ott már tökéletesen megváltozott a szituáció. Megtalálta, akikkel érintkezést keresett, horvátjait, köztük a torzonborz Herkalovicsot is, mert ott sürögtek, sustorogtak valamennyien a világ elnyomott nemzetiségeinek élharcosai, de már nem voltak a francia kormány dédelgetett kedvencei. A kormány — a francia kormány — ötödször vagy hatodszor alakult át az elmúlt félév során s már egyáltalán nem volt forradalmi kormány, hanem forradalom-gyűlölő, mélységesen reak-

ciós. Az ország elnökválasztás előtt állt éppen. Négy jelölt pályázott a közjogi méltóságra. Az egyik: a legkisebb eséllyel induló, a negyedével, előbb még példátlanul népszerű kormányfő volt, Lamartine, a költő-politikus, a másik, a forradalmi tömegek jelelője, Ledru-Rollin, a sötét intrikus, a harmadik a júliusi napok Noskéja, a catói erkölcsű Cavaignac tábornok, Afrika hőse, aki a júliusi napokban, mikor a fékevesztett tömeg megostromolta és megszállta az államhivatalokat, eltorlaszolta az utcakereszteződeseket és ki akarta kiáltani a csőcselék diktatúráját, a kormány teljhatalommal ruházott fel s aki három napig tartó véres utcai harcok után, amikor végre sikerült a rendet helyreállítania, republikánus kötelességtudással visszaadta hatalmát a kormánynak. A negyedik — Bonaparte Lajos volt.

A LÁTHATATLAN MEGVÁLTO

Hősünk Londonban töltötte a tavaszt, a tündéri Miss Howard és a piperkőc D'Orsay társaságában. A csallhatatlan győztes fölényével szemlélte a zavaros franciaországi eseményeket. De ha ő maga távol is maradt, menedzsere, Persigny, gondoskodott róla, hogy személyével és nevével foglalkoztassa a közvéleményt. „Bátorság”, sugták napidíjas alkalmazottai a polgárok és munkások fülébe, „jövünk”. Persigny gondoskodott róla, hogy Bonaparte Lajost, a napoleoni korszak küldetéses feltámasztóját belevigye, beleágyazza a franciák köztudatába. Önhatalmulag agitált magas gazdája érdekében, programot dolgozott ki, mely egyaránt kielégítette úgy a gazdagokat, mint a szegényeket. Ha gazdaggal beszélt, a rend emberének és a hagyományok örének, ha proletárral, vakmerő kezdeményezőnek és állam-szocialistának állította be, ígért nyutalmat és kalandot, háborút és békét, tekintélyuralmat és a demokratikus szabadságok hatályosabb védelmét, a korrupciók megszüntetését és korrupciót, röpcédulákat osztogatott a nagy Napoleon kis unokaöccsének fényképével,

láthatatlanul jelenvalóvá téve urát. A propaganda hatott. A választásokon négy kerületben győzött a távollevő. Persigny diadalmasan jelentette Londonba munkája eredményét. De Bonaparte Lajos nem mozgott el Londonból. „Tovább” izente Persignynek s az tovább buzgólkodott. Néhány hét múlva kiírták a pótválasztásokat. Ezúttal öt kerület választotta meg Bonaparte Lajos jelentkezőt.

Egy nap megjelent a Házban, elfoglalta helyét. A tribünön egy Anthony Thouret nevű képviselő védte éppen a köztársaságot, majd beszéde hevében újjal mutatott az újonnan megválasztott honatyára, aki azért jött haza — dörögte —, hogy aljas demagógiával magához ragadja a hatalmat. Bonaparte Lajos sápadtan hallgatta a kirohanást. „Indítványozom” — kiáltotta Thouret —, „hogy a Ház szerezzen érvényt a Bonaparte-család tagjai ellen hozott törvénynek és toloncoltassa ki Franciaország területéről ezt a hazaárulót.”

Bonaparte Lajos felállt és elindult a szószék felé. Minden szem őt mézte. Nem, igazán nem volt félelmetes figura, fekete gehrock-jával, csillogó, kürtökkelapjával, szarvasbőr-kesztyűjével. Halálsápadtan rogyadozó térdel fellépett a tribünre. Tömött, két végén hosszúra kihúzott, drótvékonyágú, pödört bajuszával, hullámos, szőke hajával, ábrándos tekintetével inkább egy férfiszabó megelevenedett mannequinjére emlékeztetett, mint nagybátyjára, az austerlitz-i csata hősére. Svábos kiejtéssel, zavartan, alig hallhatóan, másodperces szüneteket tartva a szavak között, tiltakozott a súlyos vád ellen, majd egészen összezavarodott s mondat közben, félszegen meghajtva magát, lesietett a tribünről. A képviselők növekvő derűtséggel néztek utána.

— Hiszen ez hülye, — mondta jó hangosan Thiers.

A trónkövetelő becsületét mélyen sértő közbeszólások közepette Thouret felsietett a tribünre s kijelentette, hogy visszavonja a Bonaparte-család ellen hozott intézkedés érvényesítését sürgető indítványát.

"Az előttem szóló meggyőződött arról, — fejezte be szavait ironikusan — hogy nincs rá szükség."

A SUTASÁG ALARCÁBAN

A suta megjelenésű, akadozó szavú népképviselő — Bonaparte Lajos —, csúfosan megbukott szűzbeszédével —, de ez a bukás többet ért a legnagyobb szónoki sikernél, mert leszerelte a bizalmatlanokat. "Ez a pomádés, parfömös piperkőc az új Cézár-jelölt?" — mondogatták egymásnak a képviselők. "Ez a félszeg, halkszavú szadonfigura? Nem, ettől igazán nem kell tartanunk." Akik jelen voltak a herceg származékos parlamenti bemutatkozásánál — Franciaország összes komoly politikai tényezői — mosolyogva figyelték a suta képviselő párthíveinek propagandáját, akik a napoleoni eszmék letéteményesének, a pártok versengését vasakarattal letörni kész katona-államférfinak állították be a közvélemény előtt a suta kis emberkét. A negatív büvölet, melynek rabjával estek — a hebegő és homlokát zavartan törölgető, parlamenti szónoki személyi jelentéktelenségéről és veszélytelenségéről kialakult tévképzetük — elaltatta résenlétüket. Szembesítve látták a valóságot a mítosszal és megkönnyebbülten mosolyogtak össze. A mítosz azonban nem a parlamentnek szólt, a mítoszt a trónkövetelő cinkosai, nem a parlamentnek kavarták és adagolták kiszámított napi dózisokban, hanem a tömegeknek, akik előtt Napoleon Lajos nem mutatkozott. Annál sűrűbben jelent meg a parlament ülésein, mint a Ház nála hivatottabb szónokainak szorgalmas hallgatója — ott ült szerényen a helyén, a hetedik pad szélén, jegyzetgetett, bólogtatt és elragadtatottan sietett lehetőleg elsőnek üdvözölni a tribünről lelépő szónokokat. Egyforma igyekezettel figyelt, nyüzsgött, barátkozott, ismerkedett. Nem nagy lumen, — állapították meg róla képviselőtársai, de tisztességtudó és jószándékú fiatalember.

Rövidesen szőnyegre került a legnagyobb horderejű alkotmányjogi kérdés, az elnöki méltóság be-

töltése. Két álláspont mérkőzött egymással. A kon-
servatívek, akik félték a sötétbeugrástól, a képvi-
selőháznak akarták fenntartani az elnökválasztás
jogát, szemben a népfelség elvének fanatikusaival,
akik azt hirdették, hogy ez a kérdés nem a képvi-
selőház ügye, hanem az egyetemes nemzetre tarto-
zik. A köztársaság elnökét a népnek kell megválasz-
tania. Hiába érveltek egyesek azzal, hogy a népnek
nincs politikai judiciuma, hogy a tömegek akarát-
megnyilvánulása nem értelmi meggondolások ered-
ménye, hanem szeszélyes hangulatsmegnyilatkozás,
mely esetleg megdöntheti magát a köztársaságot
is — a lánglelkű Lamartine, a nemzetgyűlés arany-
szájú vezérszónoka, halomra döntötte felszólalásával
ezeket az aggályokat. Igaz, mondotta, a nép nem
mérlegeli kicsinyesen elhatározásának lehetséges kö-
vetkezményeit, mert nem az értelmére hallgat, ami-
kor sorsa felett határoz, hanem a szívére és a szívé-
n keresztül a történelemre, a sorsra, az Istenre. „Hagy-
junk valami részt a sorsunk alakulásában a Gond-
viselésnek is, uraim. Bízunk rá magunkat arra, aki
valamennyiünk felett áll és érthetetlen szándékai
szerint irányítja végzetünket — Istenre. A döntés
a nép joga és feladata.”

Álláspontja győzedelmeskedett. A köztársaság
alkotmányozó nemzetgyűlése kiszolgáltatta a köztár-
saságot azoknak a sötét politikai kalandoroknak,
akik, a nemzetmegváltó fiók-Napoleon ügynökei, a
legszemérmertlenebb demagógiával, a legfelelőtlenebb
ígéretekkel gyúrták, dolgozták meg a tömegeket
hogy jelöltüknek szavazatokat szerezzenek.

Négy név, négy program, négy ígért mérkő-
zött egymással a választási kampányban. Az állapo-
tokkal elégedetlenek két jelölt között választhattak:
Ledru-Rollin és Napoleon Lajos között. Az előbbire
szavaztak azok, akiknek Franciaország nem volt elég
vörös — a választójoghoz jutott városi ninestelenek,
a permanens forradalom fanatikusai, akiket elkese-
ritett, hogy a friss-sütetű francia köztársaság máris
feladta forradalmi feladatát s ahelyett, hogy a zsar-

nokaik ellen lázadó testvérnemzetek, az olaszok, lengyelek és magyarok segítségére sietne, mereven elzárkózik támogatásuk elől s a lajosfülöpi óvatos külpolitikát folytatja. Ledru-Rollin érdekében agitáltak minden rendelkezésükre álló eszközzel a kis nemzetek Párizsban időző megbízottai, így Magyarország párizsi követe, Teleki László is, aki, mielőtt a választásokat kiírták, érintkezésbe lépett kormányával és százezer frankot utaltatott át Párizsba a választási propaganda céljaira. Kidobott pénz volt, mert Ledru-Rollin kisebbségben maradt.

Megbukott, ha nem is olyan csufosan, mint a néhány hónappal előbb még körülrajongott Lamartine, akinek össze-vissza csak 17.910 szavazat jutott. A nép megeszmörlött a forradalomtól, nyugalom után áhítozott. Szívüket a baloldalukon hordták, az erszényüket a jobboldalukon. A nagy forradalom óta, mely megszüntette a nagybirtokot és önmagával korlátlanul rendelkező gazdasági alanyokká szabaddította fel a feudális világ jobbágyait, alig van olyan francia, akinek ne volna veszteni- vagy félténivalója, vagyunkája, háza, üzlete, értékpapírosa, amihez ragaszkodik. Ezért hagyták cserben nemcsak Ledru-Rollint és Lamartinet, de Cavaignacot, a vaskezü katonát is, a rendesinálót. Mert republikánusnak vallotta magát.

Mindez növelte Bonaparte Lajos esélyeit. De nemcsak a vagyonukat féltő kispolgárokat nyerték meg ügynökei, hanem a munkástömegeket is. Ezek a júniusi napok óta gyűlöltek Cavaignacot, akit "hóhér" néven emlegettek, a fellengős Lamartinet meg egyszerűen kinevették. "Elég volt a frázisokból!" hangoztatták. Számukra csak a másik két jelölt jöhetett számításba, Lajos és Ledru-Rollin, akik tetteket ígértek szavak helyett. De milyen tetteket várhattak Ledru-Rollintól, a szájhóستól, aki csak népképviselő volt és semmi egyéb? Unták, utálták már a képviselőket, akik huszonöt frank napidíjat szavaztak meg maguknak, és göresösen ragaszkodtak mandátumaikhoz és érdekközösséggé alakultak át, a for-

radalom egyedüli haszonélvezőivé. Ledru-Rollin közejük tartozott, az első választási kampány vetette fel s a második választási kampány járatta le, kérészetű s nem mindig egyértelmű közéleti szereplése után. Bonaparte Lajos új ember volt s ugyanakkor régi nagy emlékek letéteményese, rejtély, ígért, mult és jövő. Ez biztosította sikerét.

Igy történt, hogy 1848 december 10-én ötmillió-hétszázezer szavazattal győzött az elnökválasztási harcban. A konzervatív párt vezérei — Thiers, Berryer és a többiek — az utolsó pillanatban felszólították párthíveiket, szavazzanak Napoleonra. Őket nem a név nimbusza ejtette meg, hanem hordozójának látszólagos gügyesége. Azt hitték, hogy járószalagukon vezetik majd a francia köztársaság elnökét. A kalandornak sikerült őket megtévesztenie.

AZ ESKÜ

December 20-án az újonnan megválasztott elnök, Napoleon Lajos, esküt tett a köztársaságra. Fekete zsakettban felment a tribünre és halkán, tagoltan felmondta az előírt formulát.

„Az Isten és a francia nép akaratát kifejező nemzetgyűlés színe előtt esküszöm, hogy híven fogom szolgálni az egy és oszthatatlan demokratikus köztársaságot és lelkiismeretesen eleget fogok tenni alkotmányos kötelességemnek.”

Fehérkesztyűs kezét felemeli:

„Isten engem úgy segéljen!”

„Éljen a köztársaság!”

Az Invalidusok palotájában — ott alussza álmát a nagy, az igazi Napoleon — a tüzerek elsütik a mozsárgyúkat.

Vajjon megtartja-e a nagy név örököse esküjét?

Napoleon, a nagy, az igazi, nem volt esküszegő. Császár korában is republikánusnak vallotta magát.

Az utód rosszhiszemű.

Most lelép a tribünről és lemegy az ülésterembe.

Egyenesen Cavaignac felé tart, kezét nyújt legyőzött ellenfelének.

A kemény katona nem veszi észre a feléje nyújtott kezét. Hátat fordít Napoleonnak.

AKADÁLYVERSENY

Az elnökválasztás három évre szól. A három év nem hosszabbítható meg, az elnököt nem lehet újra megválasztani.

Három év nem nagy idő. De Napoleon Lajos úgy rendezkedik be, mint aki nem hajlandó elhagyni az Elysée-palotát. Az állami bútorraktárból felhozatja a napoleoni idők empire-bútorait. Minden empire körülötte. Itt az empire, a császárság, egyelőre még a köztársaság cégére alatt.

A szerep, amelyet el kell játszania, nem egyszerű. Akármennyire támogatták is küzdelmében a konzervatívok, a napoleoni gondolat letéteményese nem folytathat mereven maradi politikát. A tradíció másra kötelezi.

És másra kötelezi multja is. Ifjúkorában carbonaro volt, olasz szabadságharcos. És Olaszország most a felszabadulásáért harcol. Minden olasz hazafi bizakodva pillant Napoleonra, vajjon megtartja-e fogadalmát most, amikor egy szabad köztársaság élére került? Vajjon segítségükre siet-e? Vajjon hadat üzen-e Ausztriának?

Bonaparte Lajos, a fondorlatos, megtagadná magát, ha hitet vallana. Cselekedetei rejtélyesek, két-színűek.

A rómaiak fellázadtak, elkergették a pápát, kiáltozták a köztársaságot. A katolikusok fel vannak háborodva; a szabadgondolkodók ujjonganak.

Mi a teendő?

Bonaparte Lajos expedíciós hadsereget indít Rómába. Az olaszoknak azt izeni, hogy a Róma ellen vonuló osztrák csapatok megállítására, a katolikusokat azzal nyugtatja meg, hogy a pápát akarja vissza-helyezni birtokaiba. A rómaiak azonban nem engedik

be a városba Oudinot tábornok csapatait. Garibaldi vörösingesei megütköznek a franciákkal, visszaverik őket. Az álarc lehullt, az elnök mindkét irányban kompromittálta magát. A köztársaság-pártiak áruházzal vádolják, a konzervatívok azzal, hogy csúfos megaláztatásnak tette ki a francia hadsereget. Napoleon tovább ravaszkodik. Ujabb csapatokat küld Itáliába és egyben megnyugtatta az olasz forradalmárokat is. Thiersnek igaza volt. Tisztára hülye.

De a tömeg nem méltányolja szubtilitásait. Párizsban kolera dühöng, a hangulat elkeseredett, a tömegek elégedetlenek. 1849 június 13-án kitör a ribillió. A vörös nemzetőrök kivonulnak az utcára, a római köztársaságot és a forradalmat éltetik, szidják, gyalázzák Napoleont. Nem lehet tovább színelni. Az elnök rászabadítja a köztársaságiakra a katonaságot. Örült mézszárlás, Ledru-Rollin, a tüntetés szervezője Londonba menekül. A reakció győzedelmeskedett.

Annnyira győzedelmeskedett, hogy már Napoleon ellen szervezkedik. Az új parlamenti többség vissza akarja hívni az Orléánsokat. Az elnök megbízatása rövidesen lejár, nem akarják kitenni az országot egy újabb elnökválasztási kampány izgalmainak. Ha már reakciósok vagyunk, legyünk nyíltan azok. Mire jó ez a napoleonosdi? A küzdelem kiéleződik az elnök és a parlament között. A Ház nem hajlandó módosítani az alkotmányt. Napoleon kénytelen mozgósítani a tömegeket a parlament ellen. Miss Howard, aki az Elyséével szomszédos palotában lakik, Napoleon rendelkezésére bocsátja bájjaival szerzett vagyonát. Az elnök hivatalos kedvese, baldachinos ágya pontos mása Josephine malmaisoni nyoszolyájának. Persigny propagandába öli a nagyravágyó angol *demimonde* bankbetéteit. Napidíjas ügynökei hangosan szidják a nemzetgyűlés naplopóit, akik el akarják gáncsolni Napoleont. Fizetett embereket rendel ki az utcára, ha a herceg-elnök (prince-president) kilovagol, akik a parlamentet szidva éltetik. Sokan azt kiáltják — nyilván utasításra —: *Vive*

l'Empereur! (Éljen a császár!) Az államesíny veszedelme egyre fenyegetőbb. A herceg-elnök kezében tartja a hadsereget, a papságot, a közigazgatást, körülutazást tesz az országba, katonai parádékat inspiciál, bámultatja, imádtatja magát. Már puccsra sincs szükség: ha felosztatja a nemzetgyűlést és új választásokat ír ki, olyan többséget kap, mely készséggel meg fogja szavazni az alkotmány módosítását. A konzervatívok, a legitimisták és orleánisták, akik a köztársasági jelöltek ellenében támogatták, most összefognak ellene. Meg akarják szűkíteni a választójogot, hogy csökkentsék a bonapartista jelöltek esélyeit. A pápaszemes Thiers, aki húsz év múlva majd ágyúkkal löveti Párizst, felelősségre vonja a Házban az elnököt a tudtával és beleegyezésével folytatott demagóg üzelmek miatt. És megvető hangon gyalázza a hitvány tömeget, mely a nagyobb falat kenyérért s a cirkuszi hűhókért kész kiszolgáltatni Rómát Cézárnak. A Ház megszavazza a választójog megszükitését, megalázza az elnököt, de végképpen maga ellen hangolja az állampolgári jogaikból kisemmizett tömegeket. Szinte kényszeríti az elnököt, hogy elhagyja a legalitást és a tömegek utólagos jóváhagyásával számolva, szétkergetse a nemzetgyűlést.

ERKÖLCSI KOZMETIKA

Előbb azonban rendezni kell magánkörülményeit. Szakítani kell szeretőjével, a búzaszőkehajú Miss Howarddal, a Josephine szerepére pályázó kokottal, akinek oly kényelmetlenül sokat köszönhetett. Érzelmi kapcsolatuk jócskán meglazult, mióta a herceg az Elysée ura lett; a hűvös Lizzy szívesen megbocsátotta koronás jövője reményében szeretője hűtlenségeit Lajos lépten-nyomon esalta, Racheltől, a nagy tragikától kezdve lefelé és felfelé, mert bolondult a nőkért, de csélesapságában is gentleman maradt és csak az utolsó pillanatban menesztette Lizzyt, mikor Lizzy szerepe tarthatatlanná vált. Talán meg is tartotta volna, mint címzetes császári metresszt és ki-

próbált politikai tanácsadót, ha nem szeret bele Montijo Eugénia grófnőbe. A tüneiményesen szép spanyol grófkisasszonnyal unokanővérének és gyermekkori szerelmének, Bonaparte Matild hrcegnőnek, Jerome király lányának palotájában ismerkedett meg. El akarta csábítani, de ostroma megtört a gögös grófkisasszonyka erényén. Eugénia babonás volt. Ötéves korában egy cigányasszony megjósolta neki, hogy koronát fog viselni. Ez a jövendölés járt a fejében, mikor a császársjelölttel kacérkodott; ez az eshetőség csábította, izgatta előremérészkedéseiben és visszahúzódaibaiban. Persze, egyelőre mindez légvár volt még Napoleon számára is? Ki tudja, el tudja-e orozni talmat magához ragadnia? Ki tudja, el tudja-e orozni a koronát a Bourbon és Orleans utódok elől, akik Thiers és Berryerrel összefogva most már közös akciót indítottak ellene, hogy mielőtt célját elérné, elgáncsolják és tönkretégyék. S aztán itt van a Miss, akit le kell építeni. Milyen símán menne, hla vissza tudná fizetni neki azokat a tekintélyes összegeket, amiket közösnek tekintett vállalkozásukba befektetett. Milyen boldogan megtenné, ha volna miből! Talán sírna, duzzogna, de végre megértene és elvonulna Londonba, mint ahogy a dúskeblű énekesnő is elvonnult, aki strassbourgi puccsában szerepelt, mint ahogy Eleonóra Vergeot, a hami parasztlány is bele nyugodott a sorsába — mennyi nő szerepelt az életében s mind beletörődtek végzetükbe, mikor szerepüket elvégezve félre kellett állaniok —, miért ne törődne bele Lizzy is? Milyen egyszerű volna minden, ha csak egy viszonyt kellene felbontania és nem egy üzleti kapcsolatot, amelyre a kisémmizendő fél kiadósan ráfizetett! De miből elégítse ki, mikor semmije sincs, sőt az Elysée-palota gálaestéinek költségeit is Lizzy fizeti, annyira megszorította az országgyűlés illetményeit? Itt csak a szemtelenség segít. Lizzyvel folytatott nagy jelenet során három millió frankról szóló csekket ad az elbocsátott kedvesnek. Fizetendő államesiny után. Csodák csodája, Lizzy beéri vele, bízik Napoleon szerencsecsillagában. Meg-

tört szívvel kézításkájába csúsztatja a kötelezvénnyt. Az utalványozó gavalléros és miért ne lenne az? Az államkincstár elbírja.

Még ha akarná, se vonulhatna vissza most már a magánéletbe. Kötelezettségeitől csak az államesíny mentesítheti. Elysée-beli szereplése során túl sok ígéretet tett, túl nagy ambíciókat gyujtott ki, ki kell elégíteni párthíveit. Már minden posztot elfoglaltak emberei. Ott van mellette féltestvére, Morny, a vaktmerő tőzsér és nagyiparos, Hortense királynőnek és hadsegédének, Flahaut grófnak fattya, Talleyrand törvénytelen unokája, XV. Lajos törvénytelen dédunokája, egy ember, aki minden vonatkozásban törvényenkívüli, aki fütyül a legalitásra... ott van mellette Fialin, a szolgálatonkívüli kapitány, aki önhatalmúlag viseli a Persigny nevet, ott vannak mellette Vaudrey és Laity, strassbourgi cinkosai, ott van mellette Conneau, a gfermekkori cimborá, Rouher, Baroche, Fould, az együttes kész, csak cselekedni kell.

Mindenki tudja, hogy az államesíny a küszöbön áll.

— Mikor seprűznzk ki már bennünket? — kérdi egy konzervatív képviselő egy bonapartista képviselőtől a parlamentben.

— Nyugodt lehet, öregem, rövidesen, — feleli az, ugyanolyan könnyedén.

Mindenki tudja, hogy az államesíny a küszöbön áll. És egy reggel arra ébrednek, hogy megtörtént. A francia köztársaság császársággá alakult át.

ÉJFÉLTŐL HAJNALIG

Hétfőn, 1851 december elsején az Elysée-ben estély van, a Vígoperában a Kékszakáll bemutatója. A darabnak sikere van. Morny, a világfi, Morny, a habiüték habiütéje, a proszcénium-páholy kirakatában feszít, frakkban, villogó monoklival. Könnyed mozdulattal még integet is ismerőseinek. A szünetben sorra látogatja a páholyokat, bonbont kínálgat

a hölgyeknek, bájol, bűvészkedik. Magatartása fölényesen gondtalan, maradéktalanul napsugaras. Az előadás végén élénken társalog az előcsrnokban, majd hintájába ül s jó hangosan utasítja a kocsist, hogy mindenki hallja: *A klubba!* A klub természetesen a Jockey Club, a haute volée férfiköre.

A gróf végigsétál a kártyaszobán, megáll a *trente et quarante* asztalnál, pár pillanatig figyeli a játék menetét, az asztalra dob néhány aranyat. Közismerten szerencsés keze van. Most megszólítja valaki — egy versenyistállótulajdonos — belépőt kér a parlament másnapi ülésére. Morny félszemmel a játékot figyelve, hanyagul odaveti: — Nem érdemes holnap odafáradnia. S mintha eszébe jutna valami, előhúzza óráját. Parbleu! Háromnegyed tizenkettő! Hogy mulik az idő!

Az Elysée-palota ragyogó termeiben nincsenek órák, csak pálmák, esillárok, tükrök, puffok, kerevetek. Térdnadrágos lakájok pezsgőt és hűsítőitalokat szolgálnak fel, a légkör fülledt és illatos, meztelen vállak bódító tömege, tömérdek ékszer, magasra tornyozott hajkoszorúk, vakító uniformisok, színek és arcok forгатaga, bővülő és szűkülő körök, zsongás, zene. A herceg a kisszalón márványkandallójára támaszkodva társalog a követségek hölgyeivel. Félig-húnyt pillákkal, két úja közt cigarettát szorongatva áll a kör közepén, fáradtan és szeretetreméltóan, fásultan és figyelmesen. Odébb Saint Arnaud, a hadügyminiszter szórakoztatja körét algíri katonatörténetekkel. A terem másik sarkában Jerome Bonaparte, az exkirály, az elnök nagybátyja whyskizik.

Most egy szárnysegéd tart a herceg felé, megáll előtte és kötelességtudóan jelenti:

— Éjjél van, fenség!

A herceg bólint. Az estély hivatalosan véget ért, a herceg visszavonul lakosztályába.

A szárnysegéd most Persignyhez lép, aki elmélyedve társalog Vieyra ezredessel.

— Éjjél van, uram!

— *Déjà?* — eszmél fel Persigny. — Eh bien, en route!

És Vieyrába karolva indul a kijárat felé. Társalgásukat folytatva, kijutnak az előcsarnokba, majd az udvarba, de nem a kapu felé tartanak, hanem egy oldalfolyosón visszatérnek a palotába.

Megkerülik a fogadótermet, a falon áthallatszik a zsebongás, a távoli zene. A szárnysegéd felránt egy ajtót. Az elnök dolgozószobájában vagyunk.

Bonaparte Lajos az íróasztalnál ül és egy kék kartotékborítékra szegezi tekintetét. A borítékra ez van írva öklömnny betűkkel: RUBICON. Mikor a szárnysegéd behúzza az ajtót, felpillant.

— Együtt vagyunk?

Együtt vannak. Morny megjött a Jockey Clubból, vidáman, illatosan, itt van Persigny, Laity, Conneau, Maupas, Carlier, a rendőrminiszter, Saint-Arnaud, az afrikai hős, a komplot összebeavatottjai és elsőrangú végrehajtóközegei. Napoleon — mert most már az — szétnyitja a kartotékköteget.

— Ime az intézkedések.

És egyenként kiemeli a csomóból az okmányokat.

— Ez a nemzethez intézendő kiáltvány szövege. Ez az őrizetbeveendő névsora — és Maupas felé nyújtja a lapot.

— Virradatig valamennyit előállítom, — feleli Maupas, futó pillantást vetve az írományba.

— Nem felejtünk ki senkit? — aggodalmaskodik Napoleon.

Maupas tekintete végigfut a névsoron.

Cavaignac tábornok, Changarnier tábornok, Thiers, Le Flo tábornok, Charras ezredes, Roger du Nord képviselő, Lamorcière tábornok...

— Megközelítőleg sem teljes — morogja.

— Tizenhat képviselőt írtam össze és hatvankét ujságíró, — feleli Napoleon.

Most kiemeli az íróasztal alsó fiókjából egy ládikát, Miss Howard vagyonának ronesait és szétosztja a pénzt cinkosai között.

— Szerencse fel! — búcsúzik Morny a palota

előtt. — Az én szerepem csak reggel nyolckor kezdődik. Addig készítsék elő a terepet, — s visszasiet a Jockey Clubba bankot robbantani. Mocquard, a másikkal világfi, táncolni megy.

Napoleon Lajos az összeesküvők távozta után visszaül íróasztalához és búcsúleveleket ír. El van rá szánva, hogyha a puccs nem sikerül, főbelövi magát. Aztán ruhástól a kerevetre veti magát s álmatlanul hánykódik hajnalig.

A rendőrkapitány épületéből éjjel két óra felé nagybajszú titkosrendőrök szélednek szét a letartóztatásokat foganatosítani. Két-három nemzetőr kíséretében felveszik álmukból a listán szereplő államférfiakat, tábornokokat és publicistákat, akik meglepetésükben ellenkezés nélkül engedelmeskednek. Valamennyien a toloncházba kerülnek. Mire megvirrad, Napoleon Lajos minden számottevő ellensége őrizetben van. Az államnyomdában zakatolnak a gépek. Mire megvirrad, a falakon fehérlik a kiáltvány:

A köztársasági elnök szózata a néphez.

Franciák!

A jelenlegi állapot nem állhat fenn tovább. Minden nap súlyosbítja a veszélyt, mely az országot fenyegeti. A nemzetgyűlés, amelynek a közrend legszilárdabb támasztékának kellene lennie, összeesküvések fészke lett. Ahelyett, hogy törvényeket szerkesztene, a polgárháborút készíti elő. Megtámadja a néptől nyert hatalmamat, bátorít minden gonosz szenvedélyt; feldúlja Franciaország nyugalmát. Én feloszlattam és a népet teszem bíróvá közte és köztem.

A francia nép nevében, mint a köztársaság elnöke, a következő intézkedéseket foganatosítottam:

- 1. A nemzetgyűlést feloszlatom.*
- 2. Az általános választójogot visszaállítom.*
- 3. A francia népet kerületenkénti szavazásra hívom fel.*
- 4. Elrendelem az ostromállapotot.*
- 5. Jelen rendelet végrehajtásával a belügymiszteret bízom meg.*

Kelt az Elysée palotában, 1851 december 2-án.

*De Morny,
belügyminiszter.*

Bonaparte Lajos Napoleon.

Piszkos, szürke decemberi virradat. Imbolygó alakok olvassák a falragaszokat. „Feloszlattam a nemzetgyűlést!” Ugy kell nekik! Senki sem háborodik fel a műtéti beavatkozáson. A közvélemény kíváncsi, számolt vele. Kárörvendve kommentálják a kiáltványt, csak azon csodálkoznak, hogy Napoleon Lajos még mindig elnöknek nevezi magát, mikor uralkodói jogokat gyakorol.

Lópaták dobogása, vezényszavak. Vértess és dragonyosrezdek vonulnak a Concorde tér, a Champs Elysée és a Városháza felé. A minisztériumokat katonaság szállja meg. Morny, aki öt óráig a kártyasztal mellett ült, most hazamegy, hideg zuhanyt vesz, átöltözködik, aztán meglátogatja a belügyminisztert és közli vele, hogy átvette hatáskörét.

Öt óra. A szolgálattevő szárnysegéd felébreszti Napoleont.

— Mi az? — riad fel a bitorló.

— Minden simán ment, fenség.

SIMA KEZDET, KÖNYÖRTELEN FOLYTATÁS

— Minden simán ment, — jelentik a cinkosok küldöncei. A város nyugodt. A vagyonos elemek zavartalanabb közéleti atmoszférát, gazdasági fellendülést várnak a rendszerváltozástól, a nincstelenek meg örülnek, hogy az elnök szétkergette a köztársasági eszme ellen konspiráló nemzetgyűlést, mely megfosztotta őket állampolgári jogaiktól és vissza akarta hozni az Orleansokat. Azt kapták, amit megérdemeltek, úgy kell nekik. Szájról-szájra jár, hogy az álmukból felvert államférfiak milyen szánalmasan viselkedtek. Thiers, Lajos Fülöp, néhai kormányelnöke hosszú hálóingben, hálósipkával a fején fogadta a titkosrendőröket.

— Öltözködjék fel és kövessen bennünket! —

mondták azok neki, orra elé tartva az elfogatóparancsot.

— Nem öltözködöm fel, nem követem önöket! — ellenkezett Thiers, mint egy rakoncátlan gyerek. — Alkalmazzanak erőszakot.

A detektív megérintette a vállát.

— Szíveskedjék ezt erőszaknak tekinteni.

— Jól van, — mondta Thiers, aztán meggondolta magát. — Mégse megyek. Nekem mentelmi jogom van, képviselő vagyok.

— Ön már nem képviselő, az elnök feloszlatta a nemzetgyűlést. Tessék azonnal felöltözködni és eleget tenni a parancsoknak.

— De hiszen ez rettenetes! Meg fognak ölni, fal mellé fognak állítani.

— A hajaszála sem fog meggörbülni, uram, — vigasztalták a titkosrendőrök. De Thiers csak kesergett, sápítozott. Nagynehezen beleeröltették ruháiba, lekísérték, kocsiba ültették. A kocsiban újra kitört rajta a rémület.

— Segítség, emberek! Gyilkolni visznek! — kiabált torkaszakadtából. A járőkelők tátott szájjal nézték a tovarobogó kocsiban kapálódzó emberkét, s akik ismerték Thierst, kárörvendve integettek búcsút neki.

Tizenegy óra tájban Napoleon Lajos díszbe öltözött. Elővezettette koromfekete pejlovát (Miss Howard lepte meg vele néhány héttel előbb) és kilovagolt az Elysééből kíséretével. Az ablakok megteltek kíváncsiakkal. Minden torok lelkesen éljenezte a bitorlót. A legtöbben azt kiáltották: „Éljen a császár!” mások: „Éljen Napoleon!” Imitt-amott elhangzott egy-egy félénk „Éljen a köztársaság!” is. A császár a Concorde térre lovagolt, szemlét tartott a csapatok felett, majd a Pont Royalon és a Quai d'Orsay-n visszatért kíséretével az Elyséebe.

Az ellenzék el volt némítva, de már felocsudott kábultságából, már szervezkedett. Morny, az államcsíny főrendezője, Espinasse tábornokot bízta meg azzal, hogy vonjon kordont a Palais Bourbon körül

és akadályozza meg, hogy a képviselők az épületbe bejuthassanak. A kordon azonban nem volt elég szoros; hatvan képviselő behatolt egy mellékbejáraton az ülésterembe. Alig kezdtek tárgyalni, a katonaság rajtukütött. A honatyák méltatlankodva tiltakoztak. Az elnöki székben ülő Mounet felvette a törvénykönyvet és felolvasta az alkotmány hatvannyolcadik szakaszát, amely szerint az elnöknek nem áll jogában megakadályozni a nemzetgyűlést tevékenységében, amennyiben pedig erre kísérletet tenne, hivatalát veszti és hazaárulás bűnébe esik.

— Úgy van, úgy van! — harsogták a képviselők.
— Hazaáruló.

— Előre! — vezényelte a csapatvezető tisztt. — Verjétek ki ezeket a szájhősöket!

Leírhatatlan tumultus keletkezett. A honatyák dulakodtak, de a katonák halomba terelték őket és kikergették a teremből az ellenkezőket. A különösen heveskedőket pedig őrizetbe vették. A többiek kerekét oldottak, majd egy képviselőtársuk lakásán rögtönzött ülést tartottak, az elnök vád alá helyezése és törvény elé állítása dolgában. Miközben e határozat kitételeit fogalmazták, a katonaság újra rajtuk ütött. Megint szét kellett oszolniok.

Victor Hugo, aki maga is honatya volt s néhány hét óta az elnök szenvedélyes ellenfele, körülményesen leírja „Egy bűn története” című vádiratában, hogyan gyűltek össze a honatyák újra meg újra, hol egyik, hol másik képviselőtársuk lakásán s végül a tizedik kerületi elöljáróság épületében, rögtönzött üléseket rendezve, a teendőkről tanácskozva, elképedve, méltatlankodva, dühöngve, — hasztalanul, a katonaság a nyomukban volt s mindannyiszor szétzavarta gyülekezetüket. Hiába tiltakoztak, hiába hivatkoztak személyük sérthetetlenségére.

— Ne merjen hozzámnyulni! — förmedt egyikük — Vatemesnil — a katonai kirendeltség parancsnokára. — Honatya vagyok.

— Hát aztán? Az is valami? — vágott vissza gúnyosan a katona.

A néphez hiába folyamodtak. Kisujjukat sem voltak hajlandók kockáztatni a huszonötfrankos napi-díjasokért. Résztvélenül, egyenesen kárörömmel élvezték, hogyan hajszojják, hogyan szedik össze a háromszínű szalagot viselő honatyákat.

Az államesíny megtörtént, símán, zökkenő nélkül, vértelenül. Apparátusa hibátlanul működött. A város egész nap nyugodt, a hatalom birtokosai friss-sütetű népszerűségükben sütkéreznek. Hajnalra azonban minden megváltozik. Ismeretlen tettesek átragasztották Napoleon kiáltványait. Az új falragaszon ez áll:

*A köztársaság elnöke hazaáruló!
Franciák, számoljatok le
Bonaparte Lajossal!*

Mire megvirrad, emeletnyi magas barrikád torlaszolja el a Rue de la Cotte és a Rue Sainte-Marguerite torkolatát. A torlasz mögött Baudin képviselő buzgólkodik hat társával. Az utca népe közömbösen szemléli tevékenységüket.

— Nem elég magas, — elégedetlenkedik Baudin. — Néptársak — fordul a bámészkodókhoz —, hozzátok téglákat, gerendákat, székeket, asztalokat.

— Hozzon a nyavalya! — felelik neki. — Hogy tovább húzzátok a huszonöt frankokat?

— Jönnek a katonák! — kiáltja egy gyerek.

Baudin kiegyenesedik s a tömeg felé fordul:

— Akkor legyetek tanui, hogyan hal meg egy huszonötfrankos!

A katonák közelednek a torlaszhoz. Parancsnokuk, Petit kapitány, előrelép.

— Ne álljanak ellen, uraim, kisebbségben vannak, a nép helyesli a történeteket. Oszoljanak széjjel.

— Nem mozdulunk! — feleli Baudin.

— Ha nem engedelmeskednek, tüzet vezényelek!

— Tegye! — feleli Flotte képviselő és feltépi mellén az ingét. Társai követik a példáját. Petit kapitányt meghatja hősiességük. Nem tüzet vezényel.

hanem azt a parancsot adja katonáinak, fogják közre és kísérik be a kaszárnnyába a képviselőket. Amint ahogyan közelítenek feléjük, az egyik képviselő közibük lök. A katonaság sortűzzel válaszol. Baudin holtan esik össze. A másik öt elmenekül.

Baudin megöletése felrázta Párizst. A még szabadlábban lévő képviselők, köztük Victor Hugó, ellenállásra izgatják a tömeget. A délutáni órákban fenyegető külsejű munkások ezrei öntik el a belvárosi utcákat. A rendőrség résen áll, szétugrasztja a csődületeket, de a tömegek minduntalan más helyen verődnek össze. Magatartásuk nyugtalanító, fenyegető. A rendőrfőnök utasításokat kér Mornytól. Az cinikusan vállat von.

— Fussák ki a formájukat!

Azt akarja, hogy az elégedetlenség markánsabban jelentkezzen, ki akar csalni az utcára minden kelekótyát, minden renitenst, minden kellemetlenkedőt, hogy végérvényesen leszámoljon velük. Nemcsak hogy nem ad parancsot a beavatkozásra, de egyenesen megtiltja a háziezredek parancsnokainak, hogy kivezényeljék katonáikat. A lázadók kezére adja Párizst, hogy elrettentse a polgárokat, hogy másnap, mikor a lázadást vérbetiporja, a rend legfőbb órének ismerje el a világot.

Igy is történt. A 3-áról 4-ére virradó éjszaka a zendülőké. Azok feltépik az utcáról a kövezetet, felfordított omnibuszokkal, szekerekkel, bútorokkal torlaszolják el az utcabejáratokat. Másnap a polgárok reszketve gubbasztanak otthonaikban, a börzén katasztrófálisan zuhannak az értékek, mindenki megvan róla győződve, hogy visszatértek a februári napok. Morny sátrani kéjjel élvezi a város riadalmát s még mindig nem intézkedik. Vár délig, vár egy óráig, vár két óráig, akkor kiadja a parancsot az ellentámadásra. A katonaság a megszabott terv szerint megszállja a várost. Itt-ott rájuk lönek a háztetőkről, ablakokból, kapuk mögül. Minden esetben sortűz a felelet. Gyanútlan járőkelők, bámszokdók, kifutófiúk, öregasszonyok vérbefagyva hevernek a

kövezeten. A rendőrök sorrajárják a házakat és százával, ezrével állítják elő az embereket. A városra ránehezedik a rémület. Nemcsak a városra, de az egész országra. Morny kiterjeszti az ostromállapotot egész Franciaország területére, általános körvadászatot rendez a republikánusokra. 26.642 személyt tartóztatnak le két nap alatt. A legtöbbjük rövidesen szabadlábra kerül, de 1545 ember köteles huszonnégy óra alatt elhagyni Franciaországot, ötezer köteles az ország más városába vagy falvába költözni, ötezer rendőri felügyelet alá kerül, 9530 személyt Algírba, kétszáznegyven embert gyarmati fegyenctelepre szállítanak. Thiers, Rémusat, Girardin, Changarnier, Lamoricier, Bedeau, Le Flo tábornok börtönben ül. Victor Hugó álszakállal, munkásnak öltözve menekül Belgiumba.

A pálya szabad, Napoleon megkoronáztathatja magát.

ES IST ERREICHT!

Mi köze a szörzetnek a politikához? Mi a magyarázata annak a meghökkentő tüneménynek, hogy a nagy politikai átalakulásokkal az emberek külseje is átalakul? Hogy az alattvalók nemcsak szavazatukkal és lelkendezésükkel fejezik ki a rendszerváltozáshoz való hozzájárulásukat, hanem, mintha csak összbeszéltek volna, egyöntetűen megnövesztik, vagy megkurtítják a bajuszukat?

E tömegjelenségnek mély értelme van. Annak a jele, hogy a borbélyműhelyben újjászületett teljes mértékben, ahogy mondani szokás, testtel-lelekkel helyesli a történeteket. Ez az egyek vagyunk az erőszaktevő személye iránti hódolatnak, a személyében megtestesült elvvel való egyetértésnek, a csúszómászó alázatosságnak kozmetikai kinyomata. Annak a készségnek világgákiabálása, hogy nem csupán polgári és állampolgári szabadságaimat szolgáltatom ki kényednek és szeszélyednek ó zsarnokom, hanem szőröstől-bőröstől a tiéd vagyok, parancsolj velem,

hiszen nézd, még a képemet is átdolgoztattam, hogy amennyire módomban áll, hasonlítsak hozzá, ó mindenható, akivel azonosulni, akiben felolvadni kék és gyönyörűség. Ez több, mint divat, ez manifesztáció, melyet a hatalom örömmel lát, mert szembetűnően megkülönbözteti a megbízhatatlanoktól a megbízható elemeket.

Igy lett, mint II. Vilmos korában majd a fenyegetően felfelé kunkorodó, most a vízszintesen kihúzott, vége felé vékonyuló bajusz meg a nem tulságosan tömött, lehetőleg purzicsándohányszínű „lengő szakáll” a lojalitás szimboluma. Mindenki igyekezett hasonlítani a császárhoz, mint ahogy a szolgák külsőleg is igyekeznek hozzáidomulni urukhoz.

Még nem korlátlan úr, még mindig csak elnök, az államesínnel önkényesen meghosszabbította — tíz évre — a méltóságát, de az egész világ tudja, hogy ami most jön, az csak átmenet a köztársaság és a koronázás között, a császári uralom előkészítő korszaka. Az első lépés az alkotmány módosítása. Minden hatalom az elnök kezében egyesül, ő a legfőbb hadúr, ő dönt béke és háború felett, minisztereit a parlament nem vonhatja felelősségre, ő hívja össze és ő oszlatja fel a nemzetgyűlést, ő terjeszti elő a törvényjavaslatokat. Tetteiért, elhatározásaiért egyedül a francia népnek felelős. Röviden: mindenható. Minden közhivatalnok — az egyetemi tanártól kezdve a falusi levélhordóig — hűséget tartozik fogadni neki. Vannak, akik vonakodnak eleget tenni a parancsoknak. Ezek azonnali hatállyal elvesztik állásukat. Minthogy az egyetem különösen makacsodik, Fortoul, az új közoktatásügyi miniszter elrendeli, hogy az egyetemi tanároknak jóváhagyás végett fel kell terjeszteni előadásuk részletesen kidolgozott vázlatát. Aki egyebet, vagy többet mond, mint amit a minisztérium engedélyezett, állását veszti. Megszűnt a tanszabadság, és természetesen a szabad véleménynyilvánítás is. A baloldali újságírók vagy börtönben ülnek, vagy külföldre menekültek. A nyil-

vánossághoz csak annak van joga, aki élteti az államfőt és cinkosait.

Atalakulnak a törvényhozás szervei is. A konzulátus szellemében módosított alkotmány felújítja a napoleoni intézményeket, az államtanácsot és a szenátust. A szenátus tagjait az elnök nevezi ki, megbízatásuk élethossziglani. Ő nevezi ki az államtanács tagjait is. A két testület munkaköre nincs szigorúan körvonalazva. A törvényjavaslatokat az elnök az államtanács elé terjeszti, mely megszövegezi azokat, onnan a képviselők elé kerül a javaslat, vita nincs, csak szavazás. Az új rend különben csökkentette a képviselők számát, kétszázhatvanegyen vannak összesen, mandátumuk hat évre szól, de hűségesküöt kell tenniök az alkotmányra. Az első választás, melyet Bonaparte Lajos vaskezű menedzsere, Persigny vezet, a kormány fölényes győzelmével végződik. A kétszázhatvanegy képviselő közül csak nyolc független, azok közül is öt ókonzervatív.

EUGÉNIA KÉK SZEMEI

Az austerlitz-i csata és az államcsíny kettős évfordulóján, 1852 dec. 2-án, Bonaparte Lajos III. Napoleon néven — a szenátus aláíratos kérelmére, felveszi a császári címet. „Franciaország felséged lába előtt hever“ — közli vele Bilault a szenátus határozatát. Hull az érdemrendeső, gurul az arany. A szenátorok fejenként harmincezer frankot kapnak huligán-szolgálatukért, viszonzásul azonban huszonötmillió frank civillistát szavaznak meg az uralkodónak. A külhatalmak kivétel nélkül belenyugosznak, hogy Franciaországban újra Bonaparte uralkodik. Még a minden oroszok cárhoja, a zsarnok I. Miklós sem tiltakozik, — a zsarnokok összetartanak — mindössze azzal distancióálja magát Napoleontól, hogy a trónralépését tudomásulvevő válaszlevelében a szokásos *Monsieur mon frère* megszólítás helyett *Sire et bon ami*-nak címezi uralkodótársát. Mire Napoleon a következőket izeni neki: „Közölje öfelségével, — mondja az

orosz követnek — hogy a *bon ami* megszólításért különösen hálás vagyok; a testvéreit nem válogathatja meg senki sem, de a barátait igen“.

De a fullánk azért benne maradt.

Most a Tuileriák ura tehát, de a történelmi arisztokrácia távoltartja magát az udvartól. Amíg elnök — volt és az Elysée-ben lakott, a köztársaság elleni tüntetésből támogatták, mint ellenforradalmárt, aki titokban — sőt nem is titokban, hanem nyíltan, fenntartás nélkül — az ő emberük s akinek az a célja, hogy lejárassa a köztársaságot. De a csendes, fondorlatos Bonaparte Lajos őket is félrevezette. Eszé ágában sines a Bourbonok vagy az Orleánsok szállás-csinálójának a szerepét játszani s most minden reménységüktől megfosztva azokat, akik egy új Monkot láttak benne. lefoglaltatja az Orleánsok vagyonát. A Fauburg Saint-Germaine hasztalan méltatlan kodik. *C'est le premier vol de l'aigle*, — szegezi le valaki epésen; ez a csípős szójáték az egyetlen vigaszuk, mert a *vol* szónak két jelentése van; röptőt is jelent, de tolvajlást is.

A Tuileriák palotája nem aggregénylakás, a császári méltóság nem teljes addig, amíg nem emeli fényét az udvartartás pompája, amíg nincs császárnő az oldalán, aki szépségével, nyájasságával megszeli a férfi-parancsuralom zord légkörét. Napoleon negyvennégyéves mult, mikor a Tuileriákba beköltözött. Mulhatatlanul meg kell házasodnia. Már csak az utódlás rendje miatt is. Fiának kell születnie. De az uralkodófamiliák bizalmatlanok a Bonaparte-dinasztiával szemben. Nem azért, mert ez a dinasztia tulságosan friss-sütetű, — ezen már Ferenc szászár is túltette magát, mikor hozzáadta Mária Lujzát Napoleonhoz —, hanem azért, mivel a hitveskereső Napoleon Franciaországban uralkodik, a krónikus politikai katalizmák országában. Hiába tapogatódznak a házasságközvetítők, egyetlen uralkodó sem hajlandó leányát vagy hugát összepárosítani Napoleonnal — négy évvel negyvennyole után.

A császár, aki mindig úgy viselkedik, mint aki

hagyja az eseményektől vitetni magát, a méla, mélységesen fondorlatos Napoleon hagyja, hogy környezete kedvére tárgyalja a szerepéhez méltó fényesebb-nél-fényesebb kapcsolatok esélyeit, ő magában már határozott. A nagylelkű, de idővel kényelmetlenné vált Miss Howard már elvonult Angliába millióiival, miket a császár, mihelyt uralomra jutott, visszafizetett, Vergeot Eleonóra, a sivár hami erdőben ágyasa és vigasztalója, vidéken élvezi a busás évjáradékot, amit Napoleon halála juttatott neki, nincs lekötve semilyen irányban, szabadon házasodhatik. És már határozott is. Elveszi és császárnővé teszi a megközelíthetetlen, nevetségesen erényes Montijo Eugéniát, a kékszemű, rozsdavörös hajú spanyol kisasszonyt, akit kuzinja és gyermekkori szerelme, Matild hercegnő mutatott be neki. Hetekig ostromolta szerelmi ajánlataival, de Eugénia ellenállt neki. Az elnök nem érdekli. Neki egy cigányasszony ötéves korában megjósolta a tenyeréből, hogy koronát fog hordani. Ki sugallta vajjon a spanyol grófkisasszonynak, hogy az elhatározó cselekedet előtt minduntalan megtorpanó Bonaparte előtt megcsillantassa ezt az esélyt? Mi volt ez, biztatás, bátorítás, buzdítás vagy csak egy babonás spanyol lány őszinteségi rohama? Napoleon egy pillanatra elrévedezett. Aztán letört egy zöldelő repkényágot és koronát font belőle Eugénia haja köré.

Már akkor elhatározta, hogy elveszi Eugéniát, de mielőtt megvalósíthatta volna elhatározását, többféle ellenállással kellett megküzdenie. Családja — Jerome király és lánya Matild, — helytelenítették, hogy méltóságán alul házasodik. Még hűséges adjutánsai, Morny és Persigny is kifogásolták a választását. Miért nem emel francia nőt magához? De Napoleon hajthatatlan maradt. Az új év első hónapjának vége felé egybehívta a Tuileriák tróntermébe az államtanácsot, a szenátust és a törvényhozó testületet és közölte velük elhatározását.

— Eljegyeztem magam. Menyasszonyom spanyol származású, de szívében francia. Azt a nőt veszem

el, akit szeretek. Ez a nemzet szempontjából sokkal előnyösebb, mintha valamelyik külföldi uralkodó-család tagjával jegyeztem volna el magamat, mert az ilyen dinasztikus kapcsolat kényszerű külpolitikai kötelezettségeket von maga után.

Néhány nap múlva, 1853 január 30-án, egy verőfényes vasárnap délelőtt Mgr Sibour, Párizs herceg-érseke összeeskette a Notre Dame templomban III. Napoleonnal Montijo Eugéniát. A jegyespár a nagy Napoleon koronázási hintájában érkezett az esküvőre. Eugéina Josephine császárné koronájával a haján hagyta el a templomot. Mikor kifelé jövet megpillantotta a térséget egész mélyében megtöltő, ágaskodva lelkendező kíváncsiak ezreit, kivonta karját Napoleon karjából, előrelépett és a spanyol udvari etikett bókjával földigereszkedett a nép előtt. Ezzel a kedves, spontán cselekedettel meghódította a franciák szívét.

A JELSZO: L'EMPIRE, C'EST LA PAIX!
A VALÓSÁG: HULLAHEGYEK

< L'Empire, c'est la paix! — a császárság a béke uralma lesz, — mondta Napoleon, mikor trónralépett. L'Empire, c'est la paix! — izente a külföld megnyugtatására. A mondat program volt, kötelező ígéret. Az irányított sajtó hetekig ismételgette, variálta: A császárság békés uralom lesz, a császár pacifista, a császár gyűlöli a háborút! Versek jelentek meg ezzel a címmel vagy refrainnel: *L'Empire, c'est la paix!* A koronázás napján díszelőadás volt a Theatre Francais-ban. Rachel, a tragika, alkalmi verset szavalt, természetesen megint a szakaszonként visszatérő sorral: *L'Empire, c'est la paix!* Utána Musset híres egyfelvonását játszották. Ez volt a címe: Ne fogadj fel soha semmit.

Egy háborút már elkerült Franciaország, negyvenkilencben, amikor Palmerston, Anglia liberális miniszterelnöke majdnem hadat üzent Ausztriának és Oroszországnak Kossuth és társai miatt. Francia-

ország, a szabad francia köztársaság, természetesen csatlakozott Anglia álláspontjához. A viszály szerencsére elsímult. A két despota-állam lemondott arról az igényéről, hogy kikövetelje Törökországtól a politikai menekülteket.

A helyzet azóta megváltozott. A francia köztársaság császársággá alakult át, élén III. Napoleonnal, aki a parancsuralom eszközeivel uralkodott. Egyben azonban mégis különbözött az autokrata uralkodóktól. Ellenforradalmár volt, de abban az értelemben, mint a nagy Napoleon, aki zsarnoki önkényeskedése ellenére is, a forradalmi célok végrehajtójának tekintette magát, III. Napoleon örökségével együtt átvette, kisajátította, a magáévá tette névadója szellemi hagyatékát is. Európa legfelvilágosultabb uralkodója akart lenni, aki kifelé szabadelvű, ha befelé kénytelen is fegyelmet tartani.

A nagy Napoleonnak az volt a tragédiája, hogy ellentétbe került Angliával. Azt hitte, hogy térdre tudja Angliát kényszeríteni — nem tudta, ebbe bukott bele. III. Napoleonnak intelmül és tanulságul szolgált példája. Kezdetől fogva súlyt helyeztet rá, hogy Angliával a lehető legjobb viszonyban maradjon. Nem kellett más hozzá, csak kitartani ama politikai tengely mellett, amelyet az Oroszországgal szembeni erőyes fellépés iniciált 1849 után. Így keveredett bele Franciaország a krimi háborúba.

A császárság a béke uralma lesz, — ígérte Napoleon, de már két évvel a koronázás után kitört a háború. Franciaország expedíciós hadsereggel vett részt benne. Marseilleben hajózták be az ezredeket — közel nyolevanezer piou-piout — és a Dobrudzsában hajózták ki őket. Ott fordulnak fel, ott gebednek meg az egészségtelen kigőzölgésű mocsarak között, aztán jön a második felöntés, újabb negyven ezer áldozat. Ezeket már a Krimbe viszik, az expedíciós hadseregnek Saint Arnaud a vezére, az algiri hős, az államcsíny egyik végrehajtó eszköze, súlyosan szívbajos ember, aki összeharapott fogakkal üli meg lovát, ordít, kiabál, a tűzbe korbácsolja katonáit,

amíg egyszerre csak felfehér lesz és a szívéhez kap s végül Sebastopol alatt már festi magát, hogy környezete ne vegye észre leromlott testi állapotát. Ott van mindenütt, hivatkozódó madárijesztő, sirjából kikelt halott, kartácsok csapkodnak körülötte, kolerás katonák jajgatnak a futóárok mögött hevenyészve felállított járványbarakokban, akik között szintén sűrűn megjelenik, amíg végre ő is megkapja a kolerát és akkor átadja a vezényletet Canrobert tábornoknak és a közelben horgonyzó csatahajóra viteti magát, hogy ne kelljen katonái között meghalnia, ami még jobban demoralizálná a már amúgyis éppen eléggé demoralizált hadsereget. De már a csónakban kiszenvéd. És a mészárlás folyik tovább, még mindig áll a Malakoff-torony, Canrobert és az angol Raglan lord elkeseredetten ostromolja Sebastopolt. Itt a tél, az enyhébb éghajlathoz szokott francia vártűzérek dermedtre fagyott ujjakkal ássák a futóárkokat, a sátrakat tépi a vihar, az árkokat előnti a latyak, az élelemadagok egyre nyomorúságosabbak, meleg ételhez már egyáltalán nem jutnak, nincs tüzelőanyag, a háború harmadik évében az angol-francia hadseregnek már százezer halottja van, de csak tízezren haltak hősi halált, a többit az éghajlat, a tifusz, a kolera, a skorbut pusztította el. Páris minderről nem értesül, a cenzura könyörtelen, a *Moniteur* arról értekezik, hogy a krími félsziget éghajlata enyhébb, mint Olaszországé. Páris nem hallja a sziszegő kartácsokat, nem érez együtt a betegségekől legyöngült, a nélkülözésektől hülyévé tompult katonák szenvedéseivel, Páris szépül és építkezik, Hausmann egész utcásortokat sajátít ki és bontat le, hogy eltüntesse a görbe sikátorokat, a szűk és barikádépítésre gyanúsán alkalmas uccaközüket — széles boulevardokat tör az épületek közé, egyenes, végigtekinthető utvonalakot, amelyeket négyesével, ötösével vágatva söpörhetnek tüntetések idején tisztára a lovasrendőrök vagy dragonyosok ... Ami persze csak elővigyázatossági rendszabály, mert kinek jutna eszébe tüntetni, kinek és miért? Párisban rend van, Páris elégedett,

Páris Offenbach zenéjére kánkánt táncol azon a télen, amikor Pelissier tábornok újabb rohamra indul a Malakoff torony ellen, amelyet Mac Mahon végre elfoglal a zuávjaival. Körülötte eszbontó kavargás van, az oroszok ellentámadásba mentek át, egymásután foglalják vissza a Malakoff-torony körüli támpontokat. Mac Mahon abban a veszélyben forog, hogy elvágják, hogy az oroszok elsodorják, de nem tágit, „j'y suis, j'y reste.“

És Gorcsakoff aznap éjjel feladja Szebasztopot. Az oroszok felgyújtják a várost, levegőbe röpítik élelmiszerraktáraikat, visszavonulnak. A háború véget ért. A császár Párisba invitálja a krími kérdésben érdekelt hatalmakat, külügyminisztere, Walewski (Napoleon lengyelországi szeretőjének, a szép Walewska grófnőnek a fia) Clarendonnal az angol, Orloffal, az orosz, Buollal, az osztrák, Cavourral az olasz és Ali pasával a török megbízottal megkezdí a tárgyalásokat. Franciaország visszaszerezte régi presztizsét, Franciaország újra nagyhatalom s hogy az ország öröme teljes legyen, a császárnak fia születik.

INTELMEK ÉS JELEK

De a császár homloka felhős marad. Intelmek és jelek nyugtalanítják. Mikor megválasztották képviselőnek, kijelentette a parlament előtt, hogy nincsenek sötét szándékai, tagadta, hogy hatalomra tör, hűséget fogadott a köztársaságnak. Ezt a fogadalmát megszegte. De nem emiatt győtri lelkiismeretfurdalás. Titokzatosabb szálak kötik multjához, szálak, amiket nem lehet büntetlenül eltépni. III. Napoleon a franciák zsarnoka carbonaroként kezdte politikai pályafutását, az olasz szabadságmozgalom fiatal fanatikusaival szövetkezett életre-halálra az osztrák elnyomatás ellen, velük bujkált az osztrák zsandárok elől. Ezt a kötését nem tudja — talán nem is akarja — megtagadni.

De ki hiszi el neki, míg be nem bizonyítja, hogy

változatlanul az, aki volt? A látszat ellene szól.

Kevéssel megkoronáztatása után levelet kapott: „Megtagadtad vérrel megpecsételt fogadalmadat. Elárultad ifjúkorod eszményeit,” — így szólt a levél.

S egy név állt a rettenetes sorok alatt, egy tisztelt és rettegett név: a Mazzinié. Azé a Mazzinié, aki most orgyilkosokat uszít rá, mert a vérszövetség így szól: Aki elárulja, aki cserbenhagyja bajtársait, halált érdemel.

Még csak néhány éve uralkodik és már kétszer követtek el ellene merényletet. Mind a két merénylet olasz volt. Az egyik Pianori volt, a másik Tibaldi. Mind a ketten rajtavesztettek.

Nem tudnak semmit sem tenni ellene.

De most jelentkezett valaki — mint jel és intelem — aki nem bombavető és nem exaltált összeesküvő, de aki, — úgy gyanítja, mégis közülük jön, közülük való.

Egy csodálatosan szép, előkelő nő. Cavour grófnak a nagy olasz államférfinak az unokahuga.

Castiglione grófnő.

A VÉGZET ASSZONYA

Jelek és intések előzték meg jövetelét — Pianori és Tibaldi merénylete — a császár osztrák csendőrökről álmodik, — akkor szerencsére sikerült kimenekülniök a gyűrűből —, de a bátyja megsebesült — a paraszt, akihez bemenekültek, ágyba fektette — félrebeszél — folytasd, motyogja, folytsd, fel kell szabadítani Itáliát — egyszerre elhallgat, teste megfeszül, megmerevedik — huszonötévvvel ezelőtti történet, Forliban... mikor mindaketten carbonárok voltak, a bátyja, aki az életével fizetett érte, meg ő...

A császár egyre gyakrabban gondol Itáliára.

És most egy titokzatos nőről suttognak körülötte, egy tündéri nőről, aki néhány nap óta Párisban tartózkodik. Akik látták, azt mondják, olyan mint egy megelevenedett görög istennő; magas, méltóságteljes és megközelíthetetlen. Szépsége több, mint csodálatos, térdrekényszerítő, félelmetes.

— Közelebbi adatokat kérek — mondja Napoleon, a szép nők bolondja Bachioccinak, aki bizalmas szerelmi dolgai körül benfenteskedik.

— Virginia Verasis, comtessa di Castiglione di Castigliole d'Asti a neve. Férje diplomata; ezidő-szerint Bécsben. A férfi huszonhat éves, a nő tizenkilenc. Házasságuk boldogtalan. A hölgy apja Filippo Oldoini, képviselő és történetíró, a szárd királyság legdölyfösebb embere. Ösnemes elődei előkelő szerepet játszottak Itália történetében. Nagyon gazdag. Lányának, akit Nicchiának becéznek, már tizenhárom éves korában saját hintaja volt — fenséged tudja, mit jelent ez Itáliában.

— Csakugyan olyan szép, mint a híre?

— Nincs rá jelző, fenség. Látni kell.

— Hol láthatom?

— A szárd követ meghívót kért a grófnő számára a Tuillériák szerdai diplomáciai estélyére. A férje diplomata.

— No lám — mondta Napoleon és cigarettájából mélyet húzva, tűnődve bámult félig hűnyt pillái mögül a foszladozó füstkarikák után.

A grófnő, aki a szárd király miniszterének, Cavournak unokahuga volt, ugyanazzal a körültekintéssel készült az estélyre, mint honfitársai, Pianori és Tibaldi a császár ellen merényletre. Merénylet volt ő is, mint azok, de nem a császár életére tört; csak a nyugalmat akarta megbolygatni. Feladatával Cavour bízta meg, az Itália Unita apostola. Rázd fel alvó lelkiismeretét, mondta hűgának, emlékeztess carbonári-esküjére, vedd rá, hogy nyiltan, félreérthetetlenül mellénk álljon. A cél szentesíti az eszközöket. Azt hiszem, felesleges többet mondanom.

Felesleges volt. A grófnő tisztában volt a feladatával.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK

Milyen nő lehetett ez a Castiglione grófnő, aki most földigérő estélyi ruhában, meztelen vállakkal

és karokkal, villogó gyémánt diadémmal a hajában a tükör előtt áll és az ütközet előtt, melynek kimeneteleiben egy pillanatig sem kételkedik, még egyszer megnézi magát? Hogy megsemmisítően szép volt, már tudjuk. Azt is, hogy öntudatos és elbizakodott. De milyen még? Milyen lélek van a szépsége mögött?

Ítélje meg az olvasó maga. A csatolt dokumentum pontozataiból mindenki megkonstruálhatja személyiségét, ha ki tudja kerekíteni és összhangba tudja hozni egymással azokat a szeszélyes adalékokat, amiket a végzet vállalkozó szellemű eszköze szolgáltatott magáról egy ma már divatja mult társas szórakozás során. A résztvevőknek stereotíp kérdésekre kellett válaszolniuk. Mondd meg, melyik a kedvenc virágod, a kedvenc színed, a kedvenc szórakozásod és megmondom ki vagy — feltéve, hogy őszintén feleltél. Ebben állt az egész. Persze mindenki önkéntelenül is úgy felelgetett, hogy a legelőnyösebben prezentálja magát jobban, vagy rosszban, nemeslelkűségében, vagy megátalkodottságában, mert mindenki színházat játszik, nem másoknak, hanem önönmagának, amikor saját magáról nyilatkozik, mindenki komédiázik, mindenki másmilyennek tartja magát, jobbnak, rosszabbnak, főképpen pedig határozottabb jellemnek, mint amilyen, megfelelkezvén arról, hogy az ember sokféle magatartású, kontur-talan és ingadozó. Az ilyen önjellemzésnek semilyen értéke sincs, ha szó szerint vesszük; de ha tudjuk — aminthogy ma már tudjuk —, hogy az ember nem önmagáról vall, amikor vall, hanem az eszményképéről, akkor e dokumentumok visszanyerik bizonyító erejüket, mert most már közömbös, igaz-e, nem-e, amit valaki állít magáról, a kérdés az, mi mondatja vele, amit mond, mi motoszkál benne az állítás mögött. Ebből a szemszögből nézve minden vallomás jellemző, akárhogy szenvetleg is a kivallatott.

És most hallgassuk meg a grófnő vallomását:

Kedvenc költője?	Musset
Kedvenc prózaírója?	Nincs

Kedvenc klasszikus festője?	Raphael
Kedvenc festménye?	Nincs
Kedvenc szobra?	A Madonna della Sedia
Mit csinál a legszívesebben?	Gondolkozom
Kedvenc szórakozása?	Nem tudok szórakozni
Mi a szenvedélye?	A megvetés
Mely tájék áll a szívéhez a legközelebb?	A sivatag
Milyen kormányformát szeret?	A zsarnokságot
Kedvenc évszaka?	A tavasz
Kedvenc színe?	A kék
Kedvenc illata?	Az orgona
Milyen a természete?	Hideg
Kedvenc virága?	A gyöngyvirág
Kedvenc tárgya?	A legyező
Milyen zenét szeret?	Szomorút
Hol érzi jól magát?	A tengeren
Mi a legjellemzőbb tulajdonsága?	A bátorság
Melyik állatot kedveli?	A sast
Melyik állattól irtózik?	A macskától
Mi jellemzi érzelmi életét?	A rajongás
Ki a történelmi eszményképe?	Nagy Károly
Melyik történelmi nagyságot gyűlöli?	A császárt
Kedvenc olvasmánya?	A három testőr

Nos, mi a véleményük az ellenállhatatlan grófnőről? Nem igen lehet más, mint III. Napoleoné.

Szörnyeteg...

Erre persze Napoleon csak később jött rá, a teológia nyelvét használva „a bünbeesés után“. Előbb káprázó szemmel bámult a hódító jelenségre, aki márványból faragott szépségével, meseszerű toalettjével és ékszereivel olyan feltűnést keltett az esté-

lyen, hogy a férfiak vágyakozástól eszelős tekintettel tolongtak köréje, figyelték minden mozdulatát. Ő azonban büszkém tovalebegett — mint Baudelaire ambra és mosuszillaú asszonyhajója, a rendjelek és ékszerek tengerében, a szépség varázshatalmára két-tévált, sorfallá dermedt tenger ámuldozó elnémulásában egyenesen a császári emelvénny felé, Napoleonhoz és Eugéniához. Alig jutottak túl a szertartásszerű mondatokon, a császár táncra kérte fel Nicchiát. És ez háromszor megismétlődött egymásután.

Napoleoni győzelem volt — a grófnő részéről — de mint a napoleoni győzelmeknek, nagyobb volt a hatása, mint az értéke. Megsemmisítő hatású roham-támadás volt, de nem vezetett semmire. A grófnő hiú volt és mohó — túlrohant a célon és kiszolgáltatta a császárt, aki mint fénytől ígézett pille, egész este körülötte legyeskedett — nyilvánossá tette, aminek titokban kellett volna maradni. Másnap fekete csipkehálóinget rendelt annál a varrónőnél, aki a császárnénak dolgozott. Ennek is híre ment. Az egész udvar a hebehurgyán megrendelt csipkehálóingről pusmogott. A hét végén a főudvarmester hintót küldött Passyba —, ahol a szárd követség bérelt a grófnőnek egy édes, eldugott kis palotát — Virginiaért. Az udvar időközben, Saint-Cloudba költözködött. Ott folytatódott Napoleon és a kalandornő flörtje „alla breve” tempóban.

BARCAROLLE

Hogy mit beszéltek egymással második találkozásukkor, arra nézve nincs adatunk. A mende-monda szerint most rontotta el végképpen a grófnő, amit még elronthatott. A császárné pázsitra terített szőnyegeken hűsölt délutáni kosztümben, lába előtt széles karimájú szalmakalappal, ahogy Winterhalter festette meg hölgyei között. A császár a grófnő elé ment, a császárnéhez vezette, majd csónakba szállt vele. Egy német regényíró, akinél mélyebb intuicio-

val senki sem élte bele magát III. Napoleonba és környezetébe, regényírói szabadságában párbeszédbe sűrítette a helyzet hangulatát, a szereplők hátsógondolatait, antinaturalisan túlstylizálva mindazt, ami elhangozhatott, így valahogy:

- Mi a keresztnev, grófnő? Elfelejtettem.
- Virginia.
- Szinte hihetetlen. Nem hívják máshogy?
- Akik szeretnek, Nicchiának szólítanak.
- Én hogyan szólítsam?
- Nicchiának, felség.
- Nem. Én Gina-nak fogom szólítani.
- Ahogy felséged parancsolja.
- Azt hallom, Gina, hogy fekete selyemlepedőn alszik. Nem találja, hogy ez tulságosan komor?
- Feketén jól lát a fehér test, felség.
- Félreérthetetlenül fejezi ki magát, Gina. Ez a képessége szembeszökő. Hallom, hogy gyönyörű csipkehálóinget rendelt az ismeretségünk örömére. Biztos benne, hogy meg fogom bámulni?
- Biztos vagyok benne, felség.
- A retiküljében van? — kérdezte a császár cigarettára gyújtva.
- Nicchia lángvörös lett.
- A császár a tó közepén fekvő szigetcské felé kormányozta a csónakot.

*

Históriai szereplőket megszólaltatni, intim pillanataikat dramatizálni, komplikált feladat. Ha hétköznapi szavakat mondat velük az író, szegénységi bizonyítványt állít ki képzeletéről. Az olvasó e pont körül kivételesen igényes és igaza van. Lapos fecsegéseket olvasni bosszantó és kiábrándító. De épp ilyen műhiba a másik véglet is, úgy beszéltetni a szereplőket, mintha mindig történelmi hivatásuknak és cselekvéseik messze kiható következményeinek. A tehetséges író — mint az a német, akit idéztünk — aurát hagy a szavak körül, célzásokba és elhallgatásokba sűríti a pillanat felszültségeit, múltéghőrt teremt alakjai körül. Pár mondattal kifejezi, amit ki

kellett fejeznie. Az olvasó érzi, hogy a császár gyanakszik, de ugyanakkor kíváncsi is; hogy intellektusának ura ugyan, de kigyulladt vágyának nem; és hogy mindent összevéve, határtalan fölényben van a grófnő felett, akit vélt győzelme vakká tesz.

Vakká, mert csak a maga ellenállhatatlan voltát élvezi, nem rendeli alá diadalát feladatának. Cavour egy új Pompadour szerepét szánta neki, de a grófnő még egy Dubarry szerepét sem tudja betölteni. Rövidesen kiderült, hogy nemcsak intellektuálisan nem tudja lekötni Napoleont, de érzékileg sem. Hiúságában volt a hiba. Nem tudott megválni az ékszereitől. Meztelen testét gyémántokkal, smaragdokkal, rubinokkal, karkötőkkel és kőszötyűkkel páncélozta körül, hidegen csillogott, villogott, mint valami műtárgy és ha hozzányultak, csörgött. Ez dermesztőleg hatott Napoleonra. Mindig az volt az érzése, ha a grófnőtől távozott, hogy a Louvre-ban töltötte az éjszakát.

Végképpen azonban akkor rontotta el a grófnő a dolgát, amikor végzetnek és veszedelemnek játszotta ki magát. Ez ostobaság volt tőle, mert Napoleonnak, az intellektuelnek, nem volt érzéke ilyen mókák iránt. Húnyt pillákkal, cigarettázva hallgatta a grófnő zavaros előadásait és egyre nyilvánvalóbbá vált előtte, hogy az isteni szépségű Nicchia korlátolt és ostoba. Legfeljebb abban tévedett (de egy intellektuelnek ez igazán megbocsátható), amikor a grófnő szellemi alsóbbrendűsége folytán kétségbe vonta veszedelmes voltát, miután azonban számára nem volt veszedelmes, ebben is igaza volt.

Castiglione grófnő ugyanis, — de ez csak később derült ki róla — szemmel verő volt, *jettatore*, aki mindazoknál szerencsétlenséget hozott, akiknek körében felbukkant. Ez többször beigazolódott, a legdöbbenetesebben az aostai herceg esküvőjén, amelyre a grófnőt könnyelműen meghívták. Résztétele a szerencsétlenségek egész sorozatát idézte elő. Az esküvő reggelén, mintegy a következők nyitányául, a menyasszony udvarhölgye felakasztotta magát. Der-

medt ujjai között a menyasszony rokolyáját szorongatta, amelyre narancsvirágokat öltött tettét megelőzőleg. A menyasszony természetesen irtózott attól, hogy felvegye: új rokolyáról kellett gondoskodni. Már ez a késedelem megbolygatta az ünnepség programját. Végre elkészült a menyasszony; a nászmenet elindulhatott a palotából a templomba. Ám azt jelentik, hogy az ezredes, akinek a díszkíséretet kellett volna vezényelni, ájultan lezuhant a lováról és összetörte a fejét a kövezeten. Kellemetlen, dehát megtörtént — a vezényletet átveszi egy kapitány, a menet indul. Egyszerre csak kiderül, hogy a kastély vaskapuja zárva van, a szolgálatot tevő tiszt nem intézkedett, hogy kinyissák. A nászmenet ott várakozik a kapu előtt, amíg a tiszt előkerül, megkereseti a kulcsot és kinyitatta a kaput. A vőlegény ingerülten lehordja a hadnagyot, mire az mihelyt a nászmenet kivonul, bemegy az őrszobába és szolgálati fegyverével föbelövi magát.

Ez még mind semmi. Útközben, míg a templomhoz érnek, a nótáriust megüti a guta, a menyasszony tanúja pedig szívenszúrja magát. Az esküvői szertartás után az újdonsült pár az állomásra hajtat. Alig érnek oda, az állomásfőnököt elüti a villámgyorsan berobogó fejedelmi különvonat. A vőlegény erre lemond a nászútról, a társaság visszahajtat a kastélybe. Meleg van. Castiglione gróf, hősnőnk férje, aki az ifjú pár hintaja mellett lovagol, ájultan lefordul a lováról, a kerekek alá, melyek szétroncsolják mellét. A hintóban ülők észre sem veszik a balesetet.

— Hol a férje? — kérdezi a palotában a vőlegény a grófnőtől.

— Meghalt, felség — feleli a grófnő.

Mindez később történt Itáliában, ahol ma is hisznek a szemmelverőkben. Napoleonnal való barátsága idején a grófnő mindössze egy embernek okozta halálát. Ez alighanem a komornájának a szeretője volt. Alighanem, írjuk, mert az eset homályos. A párizsi rendőrfőnök titkosrendőrökkel rakta meg a grófnő villáját, valahányszor a császár ott tartózkodott.

Egyikük lopózkodó munkáskülsejű férfit pillant meg a villa halljában. Feléje tart, az megijed, mire a detektív rálő. Az ismeretlen holtan esik össze. Napoleon a lövés hallatára kiront a grófnőtől, meghallgatja a titkosrendőr jelentését és hazahajtat. Már amúgyis únta a grófnőt, még csak ez hiányzott! A grófnőt másnap kiutasították Párizsból. Sérelme felletti bosszúságában azt híresztelte, hogy az áldozat olasz hazafi volt, aki azzal a szándékkal lopózkodott be a villába, hogy megölje Napoleon Lajost.

Igy végződött, ilyen alaposan, ilyen szánnalmasan Castiglione grófnő szerelmi regénye Napoleonnal. Dühöngve, dorgavégezetlenül tért vissza Itáliába és hallani sem akart többé Napoleonról, pedig Napoleon kevéssel a kínos kimenetlű kaland után, kardot rántott az *Unita Itáliáért*. De ez politikai akció volt, nem carbonaro romantika. A grófnő nem találkozott többé Napoleonnal. A császárság bukásáig Olaszországban élt, csak 1870 után bukkant fel Párizsban újra. Még mindig szép volt, húsz év után is igézetes. Néhány évig megint ünnepelték, bámulták, uralkodó hercegek térdeltek a lábai előtt. Mégegyszer kiélvezte ellenállhatatlan szépsége diadalát, de már szorongó szívvel, riadozva, baljóslatú sejtelmekkel ellenőrizve szeme alatt a még alig észrevehető szarkalábakat. Gögösebb volt, hogysem csalni tudta volna magát; harmincöt éves korában felszámolt a multjával, visszavonult. Annyira irtózott az öregedéstől, hogy negyvenedik születésnapjától kezdve nem használt tükröt, ötvenéves kora után pedig csak az esti órákban hagyta el lakását sűrűn lefátyolozva. Hatalmas vagyonát elverte fiatal korában; még volt Olaszországban egy-két birtoka, azokra vett fel kölcsönöket, azoknak a jövedelméből élt. De még mindig maradt benne romantika. Egyszer felment Rothschildhoz és kölcsönt kért tőle a birtokaira. Rothschild aki valamikor maga is a grófnő hódolói közé tartozott, azt felelte, hogy betáblázási üzletekkel nem foglalkozik, amennyiben a grófnőnek pénzre volna szüksége — s a tárcájába nyult és kihúzott belőle

tíz darab ezrest. A grófnő arca merev maradt. Rothschild nem tudta, mit tegyen; zavarában már vissza akarta tenni a pénzt a tárcájába, aztán mást gondolt és csábító mozdulattal meglobogtatta a bankjegyeköteget a grófnő előtt. Az végre megszólalt:

— Dobja a tűzbe — mondta rekedten.

— Hogyisne — tiltakozott a báró és zsebrevágta a pénzt.

Az idő eljár. A grófnő egyre ritkábban mozdul ki a lakásából, otthon gubbaszt emlékei és műtárgyai között. Csak annak nyit ajtót, aki tudja, hányat kell csengetni. Ebédet, vacsorát vendéglőből hozat, de idegent nem enged be a lakásába, a kémlelőlyuk mögül lesi az ételhordót; le kell hogy rakja az edényeket az ajtaja elé. Előfordul, hogy napokig nem eszik, fél hogy megmérgezik. Este a ház előtt sétáltatja, sűrűn lefátyolozva, két ölebet. Azok évről-évre kövérebbek, undokabbak, végül megrokkannak és megdöglenek. Most kitömeti a két ölebet, díszhelyet ad nekik a lakásban és gyászruhában, könyvekben úszva beszél hozzájuk. Már nagyon öreg, nagyon hóbortos szegény, asztmatikusan hörögve rakva fel magára megszokásból ékszerait, bár nem vár senkit és nem készül sehová; csak tesz-vesz, matát, motoz a dohos, túlszűfolt lakásban. Tömérdek holmija van, selymek, szalagok, legyezők, levélkötegek — egy nagyvilági élet divatjamult, fakó emlékei — azokat osztályozza, rendezgeti. Aztán megírja végrendeletét. Meghagyja, hogy abban a csipkeingben temessék el, amelyikben a császár kedvese lett és két kutyáját tegyék a lábai alá. Arról is rendelkezik, hogyan öltöztessék fel a kutyákat. „Ha télen halok meg, lila bársonyba, ha nyáron halok meg, kékbe“.

Húsz évvel élte túl III. Napoleont.

A MESTERSÉG KOCKAZATA (LES RISQUE DU MÉTIER)

A címeres üveghintó felhajt a feljáró elé, a szol-

gálattevő lakáj felrántja ajtaját, lovas testőrök veszik körül a kocsit.

— C'est l'heure, Eugénie, — mondja a császár. Indulhatunk.

A császár az Operába indul Eugéniával. Az indulás pillanatában a rendőrség leállítja a kocsiforgalmat a Boulevard-on és kordont von az út két oldalán. A kordon mögött kíváncsiak százai várnak a látványosságra. Most végighullámszik a tömegben: jönnek. Egy égőszemű, sápadt ifjú hirtelen előfuraakodik, de a hekus, aki már hosszabb idő óta szemmeltartotta, elkapja és magával ráncigálja az őrszobába. Közbelépése olyan hirtelen volt, olyan határozott, hogy a körülöttük állók alig vették észre az incidenst. Nincs is idő törődni vele, már itt a menet. Az első sorban álló fizetett lelkendezők torkuk szakadtából üvöltik: Vive l'empereur! Elöl négy fultajtár, aztán a rendőrfőnök hintaja, majd egy szakasz testőr következik és most — igen, ez az udvari hintó, ez a sápadt férfi a puha szőke szakállal, a kihúzott pomádés bajússzal, aki fáradt mozdulattal emelgeti kezét háromszögletű kalapjához, a császár és a csillogó hajkoronájú, gyönyörű asszony az oldalán, a császárné.

— Mit játszanak ma? — kérdi a császár szárnysegédétől, aki szemben ül velük.

— Tell Vilmost, felség.

A császár homlokára felhő suhan. Rossini zenéje nyájas és megnyugtató, de a szöveg, a szöveg! Igaz, nem nagyon érteni, mais tout de même. Máskor megkérdem, mit adnak, mielőtt...

— Csak a második felvonást játsszák. Utána... — folytatja a szárnysegéd. A mondat félbemarad. Valami dörren — a kocsi ablaka csörömpölve darabokra törik, minden láng és füst körülöttük — a császár lekapja a fejét — újabb dörrenés, — most egy harmadik —, a kocsi áll, künn zavaros hangok, — a császár az arcához kapja a kezét — vér, állapítja meg viszolyogva s rémülten pillant a császárnéra —

nem, hála Istennek, nem történt baja — most felrántják az ajtót.

— Mi történt? — tör ki Napoleon, de a császárné a karjába kap: Tenez vous bien Louis — susogja. A császár visszanyeri önuralmát. Zsebkendőjét arcához szorítva, kiszáll és karját nyújtja Eugéninának. A kocsis a bakon véres fejvel tartja vissza a vadul ágaskodó lovakat. Jobbra-balra halottak fetrengeenek. Dermesztő látvány. A kíséret — élén Roguet tábornokkal, akiből dől a vér —, körülveszi a felségeket.

— Ne velünk törődjenek most — szól rájuk Eugénia türelmetlenül. — Ez a mesterség kockázata. Jöj-jön, felség, — fordul a császárhoz.

S a dúlt arcú, dermedt kíséret sorfala közt bevonulnak az Operába és elfoglalják páholyukat. A császár arcát csak egy üvegdarab karcolta fel. A közönség, mely a merénylet hírére az utcára csődült, visszaözlönlik a színházba és meleg ünneplésben részesíti a szerencsésen megmenekült uralkodópárt. A császár — miközben a zenekar Hortense királynő románcát, a félhivatalos jellegű *Partant pour la Syrie*-et játsza, rögtönzött értekezletet tart bizalmasaival. Morny megfélemlítő intézkedéseket követel. Hol a rendőrfőnök? — kérdi tombolva. Ő az oka, hogy ez megtörténhetett. Az most állít éppen be. Ennek nem lett volna szabad előfordulnia, Pietri úr, — korholja élesen Napoleon. A rendőrfőnök mentegődzik. A legmesszebbmenő elővigyázatossági intézkedéseket foganatosítottam most is, mint mindig, — dadogja. Száz detektívet állítottam fel az útvonalon. Lajos Fülöp ellen tízszer követtek el merényletet...

— Szóval hat még hátra van, — vág vissza Napoleon. — Megvannak már a tettesek? — Még nincsenek, felség, de esküszöm, hogy még az éjszaka... — Hányan sebesültek meg? — flaggatja Napoleon. — Százötvenhatan, — jelenti a rendőrfőnök lesütött szemmel, rákvörösen. — Szörnyű! — fakad ki Eugénia. — A legszigorúbb megtorlást követelem! — har-

sogja Morny. Napoleon biccent. A kihallgatás véget ért. A rendőrfőnök falfehéren hagyja el a páholyt. Közben üveghintó érkezik a Tuillériákból. A császár bevárja a felvonás végét, aztán a kórházba hajtat a császárnéval a merénylet áldozataihoz.

A MEGTORLÁS

Pietri betartotta szavát. A merénylet hajnalra kézrekerült. Az elhajított bomba megsebesítette. A zürzavarban sikerült egy közeli gyógyszerárba menekülnie, ahol a merénylet áldozatának adta ki magát és beköttette sebét. Onnan, a nagy vérvesztéstől teljesen elgyengülve, szállására ballagott és ágyba feküdt. Ott találták meg hajnalban a titkosrendőrök. Nem is kellett nyomozni utána, mert az az egyén, akit pár pillanattal a merénylet előtt az egyik titkosrendőr kiemelt, a cinkosa volt. Négyen fogtak össze, hogy biztosra menjenek. Ez, mikor a bombákat elszedték tőle, megnevezte társait.

A négy merénylet közül kettő toprongyos volt, de a harmadik — az, akit a rendőrség hajnalban őrizetbe vett, — a vezérük, az irányítójuk nem közönséges bérgyilkos volt, hanem igen előkelő nevű és összeköttetésű olasz hazafi, Orsini Felice gróf. Ez egy pillanatra sem tagadta szándékát — igen, meg akartam ölni Napoleont, mert megszegte carbonaro esküjét, mert cserbenhagyta Itáliát — mondotta kihallgatásakor és hidegvérrel nézett sorsa elé.

Morny beváltotta fenyegetését. A rendeletek egész sorával sujtott le a rendszerrel elégedetlenkedőkre. Kihirdette a statáriumot, végleg gúzsba kötötte a sajtót és körrendeletben szólította fel a megyei hatóságokat, vétessenek őrizetbe mindenkit, akik körzetükben köztársasági érzelmeikről ismeretesek. De még ezzel sem érte be, hanem előírta, hogy egy megye hány forradalmárt tartozik előállítani. Volt, amelyiktől nyolcat, volt, amelyiktől tizet követelt. Ezek közül négyszázat Algírba száműzték.

A császár régi párthíveit, akik most a legmaga-

sabb közéleti méltóságokat töltik be — Persigny, Morny és a többieket — már régóta bosszantják a külföldre menekült forradalmárok gyűlölködő cikkei és pamflettjei. Most felhasználják a merényletet kiváltotta felháborodást, hogy elhallgattassák őket. A francia kormány jegyzéket intéz Angliához és Victor Hugo, Louis Blanc, Ledru-Rollin és izgága társaiknak kiutasítását követeli, akik a menedékjog alapján büntetlenül szidalmazták a rendszert és a leggyalázatosabb röpiratokat boesátják ki az császár ellen. A Palmerston-kormány a Ház elé viszi a politikai üldözötteknek kérdését, de leszavazzák. Ez kormányválságot von maga után. Palmerston, a whig párt vezére, átadja a hatalmat lord Derbynek és a toryknak, akik a szabadságjogok védelmében még a whigeknél is hajlíthatatlanabbak. A császár londoni követe — Persigny — féktelen jelenetet rendez a Foreign Officeban. Tábornoki egyenruhában megy fel a külügyminiszterhez, kardja markolatára csap, fenyegetődzik, hogy Franciaország hadüzenetnek tekintí a menekültek támogatását. Egy-két napra háborús izgalom hatalmaskodik el a lelkeken. De Napoleon kimagyarázkodó levelet ír Viktória királynőnek, melyben dezavualja követét. Az, mihelyt erről tudomást szerez, sértődötten lemond.

Franciaország a szárd kormányhoz is jegyzéket intéz, Mazzini lapjának betiltását és a francia izgatók kiutasítását követeli. A szárd kormány mind a két kérelmet elutasítja. A viszony a két udvar között elhidegül.

Napoleonnak, a fondorlatok mesterének az a benyomása, hogy a felháborodás túllőtt a célon s kihatásaiban keresztezi szándékait. Éppen azokkal az államokkal sodorta konfliktusba, amelyekre külpolitikailag szüksége van. Szoros barátságban akar maradni Angliával és támogatni akarja Piemontot hatalmi törekvéseiben. Az olasz patrioták könnyörtelenek. Ha nem tartja be esküjét, amellyel fiatal éveiben ügyük szolgálatába szegődött, folytatódnak a merényletek. Hogy forgathatná a helyzetet úgy, hogy

visszanyerje a carbonarók bizalmát? Cigaretájának füstjébe bámulva, különös gondolatok kergetőznek agyában. „Megvan!” morogja. És magához kéri a rendőrfőnököt.

A SZÉP MERÉNYLŐ

A francia sajtó újabb részleteket közöl a merénylet körülményeiről. Elégtétellel állapítja meg, hogy a rendőrség néhány órával a merénylet után már kézrekerítette az összes tetteseket. A merénylet értelmi szerzője Orsini Felice gróf. A lapok a cenzura engedélyével a fényképét is közlik. Lenyűgözően szép ember. Inkább szentre hasonlít, mint gyilkosra; csak a dicsfény hiányzik a homloka körül. A lapok azt is megírják, hogy apja Bonaparte Lajossal együtt bujkált az osztrák zsandárok elől a harmincas évek carbonaro-mozgalmainak idején. A merénylet kora gyermeksége óta konspirál. Évekig osztrák börtönökben senyvedt, izzadt a pápai gályapadokon, aztán kegyelmet kapott, résztvett a negyvennyolcas római forradalomban, fellázította a Marciát, újra osztrák rabságba esett, a mantuai vár nedves pincéjébe zárták, ahonnan a legregényesebb módon szabadították ki cinkosai. (S néhány sokat sejtető mondat azt a gyanút kelti a beavatottakban, hogy megmentésében annak a tüneményes szépségű olasz grófnőnek is szerep volt, aki néhány évvel azelőtt tűnt fel a Tuillériákban.) Utána Londonban telepedett meg. Ott készítette elő a merényletet. Büntársai jelentéktelen alakok. Az egyik egy Simon Bernard nevű züllött orvosnövendék, a másik kettő, Gomez és Rubio, éhenkórászok. A sugalmazott újságcikkek azt írják, hogy az utóbbiak fizetett, hitvány bérgyilkosok, de a vezérük. Orsini, akármilyen felháborító is a cselekedet, mindenestre egy elvet, egy meggyőződést képvisel.

Mit jelent ez a megkülönböztetés? Mi a magyarázata annak a majdnem tiszteletteljes hangnak, amelyet a grófi merényletre alkalmaz a sajtó? Egye-

lőre nem érti senki. De mindenki tudja viszont, hogy a sajtó irányított, hogy állásfoglalásait felülről írják elő. Mi történik a kulisszák mögött? Miért nem végezték ki a merénylőket statáriálisan, miért állítják őket esküdtszék elé?

Párizs izgatottan várja a főtárgyalást.

Február 25-re van kitűzve s a legizgalmasabb mendemondák előzik meg. Az a hír járja, hogy Eugénia császárné beleszeretett a szép merénylőbe a fényképe nyomán és térdenállva könyörgött a császárnak, hogy kegyelmezzen meg neki. Mások szerint ez ostoba pletyka. Az igazság az, hogy mikor a császár megtudta, hogy merénylője egy carbonaro társának a fia — apja ott esett el mellette Forlinál — meglátogatta merénylőjét a siralomházban és szívhözható szavakat váltott vele. Ezek az ellenőrizhetetlen forrásból származó hírek szájról-szájra járnak a várost. A nők az Eugénia-legenda hatása alatt kivagdossák az újságokból és szívükön hordják a merénylő fényképét.

Párizs égett a kíváncsiságtól. Milyen magatartást fog tanúsítani a szép és büszke Orsini gróf a főtárgyaláson? Nagyszerűen viselkedett. Kijelentette, hogy nem érzi bűnösnek magát, mert a császár megszegte fiatalkori fogadalmát, cserbenhagyta az olasz szabadsághoz, amikor módjában lett volna érette síkraszállni; ezért halált érdemelt. Határozott kijelentései után az ügyész közhelyekből álló vádbeszéde feltűnően szürkén és lanyhán hatott. Aztán a védelem következett.

A merénylőt Franciaország legnagyobb büntető-jogásza védte, a torzonborz Jules Favre. Azzal kezdte, hogy nincsen szándékában megmenteni védencét a vérpadtól. Nem is hoz fel mentőköörülményeket. Orsini tudta, mi vár rá, mikor a bombát elhajította: a halálbüntetés. Ám legyen. Egyet azonban meg kell bírának is állapítani; hogy nemes és nagy ügyért áldozta fel magát. Ennek az ügynek az érdekében levelet intézett a császárhoz a siralomházból, — folytatta a védő és elővett egy papírlapot. Hiteles fordí-

tást legfelsőbb helyről nyert engedéllyel, — tette hozzá nyomatékosan, — ezennel felolvasom.

A hallgatóság felmorajlott. Fayre megigazította pápaszemét s aztán olvasni kezdte a levél szövegét:

„Felség! Tudom, hogy tettemért halált érdemlek. Ezt én tudomásul veszem és nem kérek kegyelmet, mert nincs szándékomban megalázkodni az előtt az ember előtt, aki népem ügyét cserbenhagyta és ahelyett, hogy fogadalmához híven síkra szállt volna ügyében, egy követ fúj elnyomóival. Mielőtt azonban eltűnnék a világból, még egyszer szót emelek népemért. Kérem önt, felség, segítse Itáliát ahhoz a szabadsághoz, amelyet negyvenkilencben a franciák hibájából elvesztett. Gondoljon arra, felség, hogy az olaszok, köztük az apám is, milyen lelkesen szolgálták a nagy Napoleont s még bukása után is hívek maradtak emlékéhez. Jegyezze meg felséged, hogy amíg Olaszország elnyomatásban sínylődik, addig Európának nem lehet nyugalma és felséged lelkiismerete sem lehet nyugodt. Hallgassa meg felséged egy olasz hazafi sikolyát, aki holnap a vérpadra fogja hajtani a fejét. Szabadítsa fel Itáliát — és huszonöt millió olasz fogja áldani nevét és emlékéit!”

A védő elhallgatott. A nők szípoztak. Most újra felemelte a hangját.

— Esküdt uraim, teljesítsék kötelességüket habozás és gyengeség nélkül. Az ügyész úr buzgalmára nincs szükség. Isten tetteink legfőbb bírója, Isten, akinek a szemében egyformák vagyunk, Isten, aki a lelkekbe lát, Isten, aki egyeseknek hatalmat adott, egyeseket pedig szembeállít a hatalmasokkal. Isten tudomásul fogja venni az ítéletet és aszerint fog majd ítélkezni önök felett is.

A terem — megilletődött helyesléssel — újra felzúg, az elnök idegesen rázza a csengőt — az esküdtek visszavonulnak. Az ítélet egyhangú: halál. De a lapok újra a legnagyobb tisztelettel írnak Orsini magatartásáról, aki másnap a siralomházból még

egy levelet intézett a császárhoz. Ez a következőképen szólt:

„Mielőtt sorsom betelik, ki kell jelentenem, hogy helytelenítem a politikai gyilkosságokat és végzetes eltévelyedésnek tartom, hogy felséged élete ellen merényletet követtem el. Kérem honfitársaimat, ne éljenek ezzel az eszközzel a jövőben. Olaszország felszabadításának nem ez az útja, hanem az állhatatosság és az egyetértés“.

A császár kabinetirodája az összes lapokkal közli a levelet. „Kegyelmet fog kapni“ — mondogatják az befentesek. „Vissza fogja utasítani“ — felelik az Orsini-rajongók. „Mártírhalt akar halni“. Azt mesélik, hogy Eugénia kétségbeesetten harcol a császárral Orsiniért. Mikor megtudta, hogyan viselkedett a főtárgyaláson, mindenáron el akart rohanni hozzá a siralomházba. Sürgetésére a császár minisztertanácsot hív egybe és felveti a kérdést, vajjon ne adjon-e kegyelmet Orsininak? (A sajtót erről is értesítik; újabb alkalom a császár nagylelkűségének megasztalására.) De a minisztertanács — a császár ebben előre biztos lehetett — nem ad kegyelmet. Százötven francia vére nem maradhat megtorlatlanul. Március 13-án hajnalban átkísérik a halálraítélteket a siralomházból a Père-Lachaise temetőbe. Viharos idő van. A szél cibálja a csendőrlovak sörényét, a csendőrök tollforgóit. Kísértetiesen vinnyog a lélekharang. Háromnegyed hét van. Már hozzák őket. Mezítláb vannak. földig érő, fehér halotti lepelben. fejükön fekete fátyol, a törvény előírása szerint. Elöl a hitvány Pieri tántorog a félelemtől tébolyodottan s valami hazafias nótát sipít. Az első sorokban állók tisztán hallják az énekét. „Mourir pour la patrie...“ dúdolja. aztán elakad, a szívéhez kap s újra előlőről kezdi: „Mourir pour la patrie...“ Tarkója ki van beretválva, elő van készítve a bárd számára. Megint elakad a hangja, most értelmetlen szavakat motyog: „Eh bien, mon vieux... eh bien, mon vieux, eh bien, mon vieux...“ egyre hangosabban,

kétségbeesettebben. Oldalán pap lépked feszülettel, mögötte magas, nyulánk, barna ifjú mezítláb, földet söprő halottas ingben, kibernetvált tarkóval, de emelt fővel, nyugodtan, megbékülve sorsával, mintha felmagasztaltatása elé lépkedne, rajongva, önmaga szerepétől mámorosan.

„Eh bien, mon vieux; eh bien, mon vieux...” — motyogja félőrlúten az előtte menő.

— Calma, Pieri, calma, — (Nyughass, Pieri, nyughass), csitítja Orsini gróf.

A másik elhallgat, majd újra dúdolni kezd: Mourir pour la patrie... Már a vérpadhoz értek. Az előlmenő összecuslik. A porkolábok lábraállítják, fel lökdösi a lépcsőkön. Vadállati dühvel védekeznek, de már lenyomták. Csattan a bárd. Most Orsinin a sor. A kést felhúzták, fenyegetően villog a feje fölött. Büszkén, férfiasan lép az emelvényre, egy mozdulattal elparancsolja maga mellől a porkolábokat, kihúzza magát, szembefordul a tömeggel és érces, csengő hangon ezt kiáltja:

— Viva l'Italia Unita! Viva la Francia!

Aztán letérdel és a bárd alá hajtja a fejét.

A VISSZAHATÁS

A lapok ezt is megírják: önérzetes viselkedését és búcsúkiáltását, melyben összepárosítja Itáliát Franciaországgal. Halála mindenkit megrendít. Napoleon sem tudja hatása alól kivonni magát. Orsini makaessága Palmra emlékezteti, a német ifjúra, aki Schönbrunnban konyhakéssel akarta leszúrni nagybátyját: a nagy Napoleont. A császár szemtől-szemben állt merénylőjével a sikertelen kísérlet után. — Kérdezze meg tőle, miért akart megölni? — mondja a tolmácsnak. — Mert gyűlölöm a zsarnokokat — felelte az ifjú szemrebbenés nélkül. — Amíg a népek felszabadítójának tartottam felségedet, bámulója voltam. Most megvetem és gyűlölöm. — Örült fantaszta, naiv idealista — villan át Napoleon fején. Szánalmat érez a jóképű ifjú iránt. — Vizsgálják meg az

elmeállapotát — intézkedik. Az orvosok épelméjünek nyilvánítják az ifjút. Mit lehetne tenni? Mindenáron meg akarja menteni. — Kérdezzék meg tőle — szól a tolmácsra —, mit szólna hozzá, ha futni hagy-nám? — Az ifjú arca lángbaborul. — Megölném fel-ségedet, — feleli habozás nélkül. Napoleon dühösen legyint — „vigyétek“.

De a patetikus jelenet kitörülhetetlenül megrög-zítődött emlékezetében. Ugyanígy van unoka-öccse Orsinival. A bűnös elvette büntetését, de ő úgy érzi — úgy érezte első pillanattól kezdve —, hogy kötelességeket vállalt magára, amikor helyben-hagyta az ítéletet. Kötelessége teljesíteni az ifjú végakarátát, sakra kell szállnia a szabad Itáliáért. Május 1-én megbízza Mac-Mahon tábornokot, járja be Itáliát civilben, vegye szemre az osztrák erődít-ményeket. Aztán megüzeni Cavournak, hogy sze-retne bizalmasan értekezni vele. A nyarat Plombié-resben tölti, a Vogézekben, ahol a veséjét kezel-teti Keresse fel inkognitóban. Az elhatározás kész, min-denben egyetértenek, csak ürügy kell a háborúra.

CAVOUR

1858 június 21-én paposkülsőjű, pápaszemes olasz érkezik Plombiéresbe. A szállodában Giuseppe Benso néven jelenti be magát. Átöltözködik, aztán sétálni megy. Az utcán megkérdezi, merre van a császár vil-lája. Megmutatják neki. Az idegen odasétál, néhány szót vált az őrséggel, egy katona felrohan a kastélyba s onnan két kamarással tér vissza, akik udvariasan betessékelik és a császár elé vezetik a jövevényt. Cavour eljött a találkozóra.

Most ott ül a császárral a napfényben úszó dol-gozószobában, kitergetett térképek előtt és átala-kítják az olasz félszigetet. Viktor Emánuel ki fogja egészíteni királyságát Lombardiával, Veneziával, Emiliával és Romagnával. Róma és környete a pápá-marad, Nápoly és Szicília a Bourbonoké. Olaszország apró államok szövetségévé alakul ál, mely szövetség-

nek a pápa lesz az elnöke. Mindehhez azonban ürügy kell. Kéz alatt fel fogja lázítani Massa-Carrara polgárait. Uruk, a modenai herceg, kénytelen lesz igénybevenni Ausztriát, mire a felkelők a szárd kormányhoz fordulnak és ez konfliktust idéz fel Ausztria és Itália barátai között.

A császár felhatalmazza minisztereit, folytassák a Cavourral kezdeményezett megbeszélést. December 10-re kész a megállapodás. Franciaország kötelezi magát, hogy kétszázezer katonát küld Itáliába, mielőtt Ausztria megmozdul. És addig nem köt békét az osztrákokkal, amíg azok teljesen ki nem űrik Itáliát.

A szövetség zálogául a császár megkéri Bonaparte Jeroma fia számára, akit Plonplon néven becéznek a párizsiak és aki forradalmi érzületével már sok borsot tört III. Napoleon orra alá, Viktor Emánuel leányának, Klotild hercegnőnek a kezét. Viktor Emánuel az ősz folyamán feljön Párizsba, Londonba is ellátogat. Mindez élénken foglalkoztatja a diplomátákat. Franciaország és Piemont érdekszövetsége egyre nyilvánvalóbb. Világos, hogy a két ármányszövő, Napoleon és Cavour összefogott Ausztria ellen.

TELEKI ÉS NAPOLEON

Az új helyzet reményt öntött a magyar szabadságharc emigránsaiba is. Teleki László, aki a forradalom leveretése óta London és Genf között bolyong, a párizsi tárgyalások hírére a francia fővárosban terem. S megkéri régi ismerősét, Belgiojoso hercegnőt, adjon neki alkalmat a Cavourral való találkozásra.

Belgiojoso hercegnő az osztrákok elől menekült Párizsba valamikor, ahol megnyitotta szalonját Európa összes nyugtalan elemeinek. Mikor negyvennyoleban kitört Milanóban a forradalom, lehajózott Nápolyba és önkénteseket toborzott. Személyesen vezette szabadesapatait Milanó alá, de mire megérkeztek, Milanó már Radetzky kezére jutott. A neve:

Belgiojoso, annyit jelent, szép és vidám. De a hercegnő mindennek az ellenkezője. Nem szép nem vidám. Haja hollófekete és arca olyan sárga, mintha a sírból kelt volna ki. Néha meg hullazöld, mintha Deverianak egy festményéből lépett volna elő. Szenvedélyes operalátogató, de a zene rossz hatással van az idegeire, az első ütemek után elájul a páholyában, kísérei karjukban viszik vissza hintájába. A hercegnő nappal halott, csak éjszaka ég, lobog, lelkendezik. Különös asszony. A legtöbb asszony olyan könyv, amit az ember kiolvas, aztán félredob. A hercegnő olvasmányának is rendkívüli. Szövege olasz és francia, de vannak héber fejezetei, mert imádja a teológiát, folyékonyan beszél arameusul és héberül. Férje elhagyta. Musset, aki egyidőben udvarolt neki, azt jegyezte fel a hercegnőről, hogy szívtelen. Pedig nem volt az. Csak jobban érdekelte a politika és a teológia, mint a férfiak.

Ehhez a fantasztikus nőhöz fordult Teleki. A hercegnő megértette az ügy fontosságát és mikor estélyt adott Cavour tiszteletére, Telekit is meghívta. Teleki félrevonult Cavourral és elmagyarázta neki, milyen hasznos volna Olaszországnak a szárd háború idején, ha ugyanakkor Magyarországon is zavargások történnének ki. Cavour érdeklődéssel hallgatta fejtegetéseit s meghívta Turinba. Teleki előzőleg Jerome Napoleon herceget is megkörnyékezte. Neki is elismételte a Cavournak mondottakat: hogy a forradalmi Magyarország kész közös akciót folytatni az olaszokkal, mert Magyarország is csak a háborútól remélheti felszabadulását. Természetesen, mondta Cavournak és Jerome Napoleonnak, Magyarországot forradalmosítani Kossuth közreműködése nélkül nem lehet. Ez a kijelentes kínos hatást tett a két államférfira. Cavour dühöngött Mazzinira, aki Kossuth barátja volt, általában gyűlölte a forradalmárokat. Francia részről még hevesebb volt az ellenszenv Kossuth iránt, mert a kormányzó összeköttetésben állt Londonban az odamenekült forradalmárokkal, Louis Blanck-kal és Ledru-Rollin-nel. Teleki

azonban a fejébe vette, hogy nyélbeüti a francia-magyar-olasz szövetséget és hogy ezt lehetővé tegye, kihallgatást kért III. Napoleontól.

Különös érzés volt szembenállni e sorsdöntő történelmi szituációban a világ egyik leghatalmasabb uralkodójával. Teleki körülményesen kifejtette Napoleon előtt a magyarországi megmozdulás előnyeit, mely huzamosabb időre le fogja kötni Ausztria haderejének igen jelentékeny részét. Végül óvatosan ki ejtette Napoleon előtt Kossuth nevét. A császár indulatosan a szavába vágott:

— Mais c'est un aventurier, cet homme... Il a des relations suspectes. C'est un risquetout, qui s'est affilié avec la plus pire canaille... (De hiszen az egy kalandor, aki gyanús elemekkel érintkezik, az egy hazárdör, aki a söpredékkal szűri össze a levet.)

— Mais du tout, Sire. (Szó sincs róla, felség.) — mentegette Kossuthot Teleki. S meleg szavakkal védelmébe vette a Vezért. — A magyarok, Sire, nem forradalmárok. Mi csak hazánk függetlenségét akarjuk kivívni. Volt idő, mikor akár az ördöggel is szövetkeztünk volna, hogy célunkat elérjük; ma azt követelik érdekeink, hogy szakítsunk azokkal a szerencsétlenekkel, akik még ma is az általános felfordulástól remélik Európa térképének átalakulását és arra az uralkodóra bízuk ügyünket, kinek hatalma van rá, hogy megvalósítsa, amit helyesnek és igazságosnak ismer el.

Merész beszéd volt, kockázatos beszéd. De Teleki tudta, hogy a császár kijárta a forradalom iskoláját és nem rabja előítéleteinek.

Kossuthal, mióta a kormányzó Szemere szavával élve, „dicsőhőrpölő” lett, nem érintkezett. Egyébként sem volt soha feltétlen híve Kossuth Lajosnak. Még a forradalom leveretése előtt ezt írta Párizsból neki:

„Szabadságot akarok, mindenben valót és korlátlant, így hát a nemzetiségekre nézve is és nem akarom, hogy a szent ügy, melynek bajnokai vagyunk, a történelmi jog szűk korlátai közé szorítatva, ellen-

forradalmi fogalmakon hajótörést szenvedjen. Egy nép nevében nem lehet gátat vetni soha a népek fejlődésének. A szabad Európában egy nép sem gyakorolhat szupremáciát a másik felett. Ha magaviselete ezen elveimmel megegyeznék, veled mennék; ha ellenkeznék, ott, ahol ellenkezik, ellened fogok szólni és írni“.

S mikor Kossuth kiszabadult Törökországból s az egész világ ünnepli, így nyilatkozik róla Kis Miklós-nak: „Sem vele, sem mostani politikájával nem férhetek meg. Ő saját ügyévé szubjektivizálta Magyarország forradalmi megmozdulását, annak minden érdemét magának tulajdonítja, feltétlen szubordinációt követel párthíveitől és parancsári alapon akarja irányítani az emigráció politikáját“. (A negyvenes évek magyarítói *parancsár*-nak nevezték a diktátorokat). Teleki ezzel kapcsolatban a következőket írta Szemerének 1851 október 30-án:

„Mindennemű, bármi néven nevezendő diktátorságnak ellene vagyok, mert diktátor még sohasem használt a szabadság ügyének, mindig csak arra való volt, hogy azt megölje. Különösen képtelennek tartanám pedig az oktroizozott diktátorságot, hogy tudniillik valaki önmaga nevezze ki magát diktátorra s társaitól, mint refugie refugietársaitól, vak engedelmességet követeljen. Ha valaki ilyesmit tenne, vagy készülné tenni, annak határozott ellenségévé válnék, bármi viszonyban lettem volna vele azelőtt. Nem, a monarchákkal nem azért küzdünk, hogy diktátorságokat állítsunk helyükbe. Azt mondják talán, a diktátorság ideiglenes, addig tart csak, amíg a veszély. Hiszen a fejedelmek is az abszolutizmust, a kivételi törvényszékeket, az ostromállapotot csak ideiglenes rendszabályoknak tekintik!

Nem tartom lehetőnek, hogy valaki, ki egy országban főhivatalt viselt s arról aztán önkéntesen lemondott, menekült korában visszavegye lemondását és az ország közbejövetele nélkül magát régi hivatalába visszaléptesse. Ha legitimista volnék, helyeselnék ily eljárást, de mint szabadelvű demokrata

párthoz tartozó, elleneznem kell, hogy részünkről a trónkövetelők régi, elavult modora követessék. Ilyesminek pártunkban semmi alapja nincs, minket a világ előtt ilyesmi csak nevetségessé tehetne“.

Am az áthidalhatatlan személy és elvi ellentétek dacára is providenciális államférfiúnak tekintette Kossuthot és most, e sorsdöntő pillanatban, amikor úgy vélekedett, hogy Magyarország a küszöbön álló konfliktus keretében végre kivívhatja függetlenségét, nélkülözhetetlennek tartotta Kossuth közreműködését a forradalom előkészítésének munkájában. Ezért örömmel izeni neki Kis Miklós útján: „A párizsi palotát sikerült meggyőznöm arról, hogy a kormányzó úr soha nem vett részt a Mazzini és Ledru-Rollin-féle összeesküvésben. Ezért s egyéb okok folytán is úgy az itteni vezéregyenységek, mint a császár, jóindulattal vannak kormányzó úr iránt“.

Augusztusban Cavour érintkezésbe lépett Klapkával. Szóba került az Olaszországban felállítandó magyar légió kérdése is, Klapka vezénylete alatt. Azonban Klapka is kifejti Cavour előtt, hogy az ilyen alkeliókból Kossuth személyét kihagyni nem lehet. A francia és olasz kormánykörök akarva, nem akarva, kénytelenek igénybevenni Kossuthot.

KOSSUTH LAJOS NÉLKÜL NINCS FORRADALOM

Igen ám, csak hogy Kossuth a maga mérhetetlen dölyfében elutasít minden közeledést. Szarvadynak, Teleki néhai titkárának odanyilatkozik, hogy a francia és az olasz államférfiak azért tárgyalnak az emigrációval az ő személyének a megkerülésével, mert azt remélik, hogy semmitmondó ígéretekkal s némi kis anyagi támogatással rávehetik őket arra, hogy Magyarországon rájuk nézve kedvező felkelést támasszanak. Ő azonban — Kossuth — köti magát ahhoz, hogy közvetlenül vele tárgyaljanak, hogy a mozgalom irányítása az ő kezében legyen.

Néhány nappal később Klapka jelentkezik nála

s elmondja, hogy beszélt Jerome Napoleon herceggel és Cavourral, sőt Viktor Emánuel királlyal is. Az Ausztria ellen indítandó háború befejezett dolog. A franciák és olaszok számítanak Magyarországra és hajlandók a felkelést pénzzel és fegyverszolgáltatással támogatni és miután most már ők is meg vannak arról győződve, hogy Kossuth Lajos nélkül lehetetlen Magyarországon felfordulást előidézni, ismerni akarják közreműködésének feltételeit.

Kossuth fejedelmi göggel válaszolt. Elsősorban kijelentette, hogy a francia császár egyenes felszólítása nélkül semmiben sem vesz részt, sőt meg fogja akadályozni, hogy Magyarország forradalmi kalandokba hajszoltassék. Amennyiben létrejön a meg egyezés, ő akarja vezényelni a magyar hadsereget, amire tíz év óta folytatott stratégiai tanulmányai alapján hivatottnak érzi magát.

Teleki most már elérkezettnek látta az időt, hogy személyesen keresse fel Kossuthot soraival: „Tizenegy éve nem láttuk egymást. Azóta — meg lehet — egyben-másban eltértek nézeteim a tiedtől, irántad való becslésem és érzeteim azonban a régiéek. Remélem, hogy kevés idő múlva láthatlak.”

Kossuth elfogadta a feléjenyújtott baráti kezét. Válaszában készséggel felajánlja „frigyességét”, de hangsúlyozza, hogy nemzetét könnyelmű vállalkozásokba belevinni nem engedi. — Úgy látom, azért nem akarnak tárgyalni velem, jelenti ki önérzetesen, mert tudják, hogy én nem koldulok. *Koldusnak olesó a bére, az enyém nem az.*

Mindez lassítja az ügyek előmenetelét. Kossuth, sajnos, halálosan megsértődik, ha nem kínálják fel neki a vezetés szerepét, de hát ki tehet arról, ha nem ő, hogy az összeesküvőkkel való cimboráskodással kompromittálta magát? Napoleonot sikerült Teleki-nek megnyugtatnia, de Cavour engesztelhetetlenül gyűlöli. „Mi szükségünk Kossuthra?”, fakad ki türelmetlenül III. Napoleon bizalmi embere előtt. „Katonákra van szükségem, nem konspiránsokra.

Klapkát ismerem és megbízható egyénnek tartom. Allítsák őt a mozgalom élére“.

A császár bizalmi embere, Alexandre Bixio, volt miniszter, felvilágosította Cavourt tévedéséről. „Klapka lehet jó katona — mondotta —, de nevének koránt sincs olyan csengése és visszhangja, mint a Kossuthénak. Megbocsáthatatlan hiba volna mellőzni Kossuthot. Neve Magyarországon éppen olyan népszerű, mint az öné Itáliában. Már most képzelje el méltóságod, milyen helyzet állana elő, ha Cavour helyett valamelyik olasz tábornok szólítaná harcra az olasz népet és Cavour *tiltakoznék* az akciója ellen? Mi volna az ilyen akció eredménye? Teljes fiaskó. Nos, ugyanez történnék, ha Kossuth helyett Klapka intézne kiáltványt a magyar nemzethez. Minden magyar joggal kérdezhetné: miért nem üzent Kossuth?“

Cavour kénytelen volt igazat adni Bixionak. Ám a felelős olasz és francia politikusok még e kényszerítő érvek dacára is húzódoztak a Kossuthtal való közvetlen tárgyalástól. Amit egyébként Kossuth büszkesége is megnehezített, mert egyenesen elzárkózott a közvetítők elől s nem volt hajlandó résztvenni semmiben, amíg Napoleon nem invitálja Párizsba, hogy mint egyenrangú féllel, tárgyaljon vele. A nemzetközi válság közben mindinkább kiéleződött. Napoleon 1858 októberében megkérdezteti a cártól, számíthat-e Oroszország semlegességére, ha Magyarországon forradalom tör ki. A cár megnyugtató választ adott. Neheztelt Ausztriára, mert hálátlanul viselkedett: cserbenhagyta a krími háborúban. Mikor Varsóban ellovagolt Szobieszkzy János szobra előtt, azt mondta hadsegédének: ez is azt a számárságot követte el, amit én: megmentette Ausztriát. Poroszország és Anglia kitérően nyilatkoztak, de nem úgy, hogy tartania kellett volna tőlük. Hogy a hangulatot még jobban szondírozza, a császár brosurát jelentetett meg ezzel a címmel: *III. Napoleon és Itália*. A fedőlapon La Guéronniére szenátor neve szerepelt szerzőként, de mindenki tudta, hogy a könyvet a császár írta. A könyv szenvedélyes filippika volt

Ausztria ellen s a népek önrendelkezési jogának nevében az olasz föderáció szükségessége mellett tört lándzsát.

A külhatalmak, különösen Anglia, minden lehetőt elkövettek, hogy megakadályozzák a háború ki-robbanását, de Cavour és Napoleon eltökéltségén minden igyekezetük megtört. Ausztria végre is elveszti türelmét és 1858 április 20-án ultimátumot küld a szárd királynak. Cavour erőlyesen visszautasítja az osztrák kormányt az azt a követelését, hogy három napon belül csökkentse békebeli állományára a piemonti hadsereget. A konfliktus kitört. Három napra rá elindulnak a francia csapatok Itália felé. III. Napoleon kiáltványt intéz a világhoz, melyben megbélyegzi az osztrák zsarnokuralmat és kijelenti, hogy hadseregével az olasz szabadsághősök támogatására siet. A rákövetkező héten búcsút vesz családjától és leutazik Itáliába, hogy átvegye hadserege felett a fővezényletet. Tábori egyenruhában, kepevel a fején hajt a lyoni pályaudvarra. Most nincs szükség fizetett lelkendezőkre. Egetverő éljenzés kíséri hintáját végig az egész útvonalon. Annyira tudatában van, hogy e lépése után nincsenek ellenségei, hogy szándékosan útjában ejti a munkásnegyedeket. Ott kifogják hintájából a lovakat és a fenyegető külsejű párizsi munkások azt kiáltják feléje: Menj csak nyugodtan, cimbora, nem lesz forradalom, amíg elmaradsz! A háborús lelkendezés extázisában feledésbe merül a decemberi államcsíny, a szabadságjogok eltiprása, a baloldali politikusok és írók elhallgattatása. Napoleon hatalma teljén felismerte világtörténelmi hivatását. Az Orsini-merénylet felrázta, eszébe idézte ifjúkori fogadalmát s most megy, hogy beváltsa esküjét. Akár így van, akár nincs így: mindenesetre maga mögött érzi népét, családi hagyományait, a napoleoni hadjáratok nimbuszát, helyes úton jár. E pillanatban, miközben kalapokat és zsebkendőket lobogtatnak feléje, népszerűsége határtalan. Imádják, bálványozzák.

Most igen. De mi lesz holnap és holnapután?

KOSSUTH ÉS NAPOLEON

1859 áprilisában egy George Brown nevű úriember érkezik Londonból Párizsba Klapka tábornok és gróf Teleki László társaságában. Ez a George Brown: Kossuth. Négytagú küldöttség ment érte Londonba: Teleki, Klapka, Bethlen Gergely és Puky, hogy meghívják a francia kormánykörökkel folytatandó tárgyalásokra.

Napoleon császár holnapután indul Itáliába, hogy átvegye csapatai felett a fővezényletet. Súlyt helyezett rá, hogy elutazása előtt személyesen tárgyalja meg Kossuth Lajossal a Magyarországon szítandó felkelés feltételeit. A társaság előbb a császár unokaöccsénél, Jerome Napoleon hercegnél tiszteleg s vele együtt megy fel romantikus összeesküvők módjára a császárhoz jóval éjjél után.

A kormányzó kívánsága teljesülésbe ment. Mint egyenrangú fél, szemben a francia császárral, mint a függetlenségét újra kiharcolni kész Magyarország kormányzó elnöke. A pillanat ünnepélyes, felemelő, lenyűgöző. Két providenciális férfi áll szemben egymással, akik egymásnak minden tekintetben ellentétei. Kettőjük közül kétségtől Kossuth az impozánsabb jelenség. Villogó tekintetű, hatalmas ember, pátriárka szakállal, próféta és néptribun, költő és filozófus egy személyben, ellenállhatatlan szónoki készséggel. Személyisége nagyszerű és megvesztegető. A császárt, aki ismeri multját és nézeteit, Lamartinera emlékezteti.

Kossuth most látja először Napoleont. Személye egy cseppet sem fészélyezi. Legfeljebb annyiban, hogy nincsen benne semmi uralkodói gög, önérzet, méltóságtudat. Kénytelen megkurtítani ünnepélyesen fellengős periódusait, mert a türelmetlen császár, aki a matter of fact-ek embere, már az első fenségesen induló körmondatot félbeszakítja. Kossuthot, anélkül, hogy tudná, bosszantja ez a türelmetlenség. Ő az ünnepélyes pillanatok, a nagyszerű kijelentések, a messzehangzó szavak mestere és mániákusa.

Itt érzi, mindez hatástalan. Ezen a nyugodt emberkén, aki egyik cigarettáról a másikra gyújt és félig-húnyt szempillákkal türelmetlenül pödörgeti kihúzott és kipomádézott bajuszát, minden retorikája megtörik. Napoleon őt egy angol háziurának az ügyvivőjére emlékezteti, akivel egyszer lakbére leszállításának ügyében értekezett.

A császár az első üdvözlő szavak után helytel és cigarettával kínálja meg Kossuthot, majd hátradől a karosszékében, jelezve, hogy kész meghallgatni előterjesztéseit. Kossuth politikai expozéval kezdi. Ismerteti Magyarország állapotát a szabadságharc leveretése óta, beszél népének szenvedéseiről, olthatatlan reményeiről. Megismétli, amit annyiszor hangoztatott: hogy Magyarország nem tud beletörődni megalázó állapotába, csak az alkalmas pillanatra vár, hogy újra fegyvert ragadjon és kivívja függetlenségét. Ez a pillanat most bekövetkezett. A felkelés azonban csak abban az esetben ígérkezik eredményesnek, ha Franciaország teljes erejéből támogatja azt. Felségednek kiáltványt kell intézni a magyar nemzethez, ahogy Napoleon tette annakidején, ki kell jelentenie, hogy barátunknak és szövetségesünknek tekinti magát. S ez a kijelentés nem maradhat üres szó. Magyarországra tekintélyes francia hadseregnek kell bevonulni francia lobogók alatt, mert nekünk pénzünk, fegyverünk nincs, csak elszántságunk és hitünk.

A császár erre azt feleli, hogy kész a Kossuthtól követelt kiáltványt kibocsátani, de nem tartja opportunusnak francia hadoszlopokat vezényelni Magyarországra, mivel az Ausztria nagyhatalmi pozícióját féltő Anglia háborús ürügynek tekintené ezt a lépést, legalább is addig, amíg a konzervatív Derby-kormány van ott hatalmon.

— Ha csak ezen mulik — mondta Kossuth —, kormányválságot fogok előidézni Angliában és ki-
eszközölöm, hogy Palmerston kerüljön az ügyek élére, aki engesztelhetetlen ellensége Ausztriának.

— Ön azt állítja, hogy meg tudja buktatni az

angol kormányt? — csodálkozott Kossuth merészségén a császár.

— Kezeskedem róla, — mondta Kossuth önértésen.

— Ez biztosítaná Anglia semlegességét, — mondotta a császár. — Oroszországtól nem kell tartanunk. Elgondolkozva nézett cigarettája füstjébe.

— De vajjon megmozdul-e Magyarország az ön szavára? Nem ernyesztette-e el az ön honfitársainak tetterekészségét a tízesztendős elnyomatás? — tündött a császár, aki a legjobb helyről tudta, mennyire küöli a népekből a politikai öntudatot a parancsuralom.

— Izenetemre, mint *egy* ember támad fel nemzetem, — jelentette ki Kossuth.

— Bizonyos ön ebben? S ha nem így történik?

— Nincs okom kételkedni népemben.

— S mikor gondolja ön fegyverbe szólítani a magyarokat?

— Mihelyt Felséged megindítja Magyarországot felé csapatait.

— Erre csak később kerülhet a sor. Előbb Lombardiából kell kivernünk az osztrákokat. Én szeretném, ha ön már előzőleg felkelésre bírná magyarjait. Nem tudna odahatni, hogy már a legközelebbi hetekben nyugtalankodjanak, ha csak parciálisan is? Nem mintha sokat várnék ezektől a lokális lázongásoktól, de leglább látnám, milyen visszhangja van az ön szavának.

— Felséges uram, erről szó sem lehet, — mondta Kossuth. — Én népemet, mely 48-ban elvérzett szabadságáért, kétes értékű kalandokba, kockázatos kísérletekbe nem hajszolom bele. Én biztosan tudom, hogy lelkesedéssel fognak követni, de addig nem adom ki a felkelésre felszólító jelszót, amíg nem vagyok bizonyos abban, hogy itt az ideje, hogy eredménye lesz. Én teljes erőmmel szolgálni kívánom felségedet, de csak abban az esetben tehetem, ha tárgyi bizonyítékokat nyerek afelől, hogy felséged is teljes erejéből azon van, hogy Magyarország füg-

getlenségét helyreállítsa.

— Ez férfias beszéd, — mondta Napoleon. — Azt hiszem, meg fogjuk érteni egymást. Örülök, hogy alkalmam volt találkozni önnel, kormányzó úr. Roszszul informáltak ön felől. Munkálkodjék buzgón és... *au revoir en Italie!*

*

Kossuth késedelem nélkül hozzálátott feladatához. Előbb diktatórikusan akarta ugyan irányítani a mozgalmat, de végül engedett s Klapkával és Telekivel *háromtagú magyar nemzeti igazgatóságot alapított*, mely az elnyomatás alatt tartott magyar nemzet kormányának jelentette ki magát s mint ilyen érintkezésbe lépett a hazai titkos szervezetekkel. A bizottság követeket nevezett ki, futárszolgálatot tartott fenn. Czecz tábornok Cuza herceghez utazott Romániába, Ludwigh Belgrádba Obrenovics Milán fejedelemhez, Kis Miklós, Bethlen Gergely és Perczel lementek Itáliába, légióba tömöríteni a magyar emigránsokat.

Hazuról kedvező hírek érkeztek. Az ország készen állt a felkelésre, állítólag Deák, Eötvös, sőt még a konzervatívok is hajlandók együttműködni a kossuthistákkal. Kossuth visszament Angliába és népgyűlést hívott össze Londonban. Szűnni nem akaró szimpátiamegnyilvánulások fogadták, mikor az emelvényen megjelent. A hangulat olyan lelkes volt, hogy a gyűlés elnöke, a londoni lordmayor már megnyitó szavaiban a jelenlévők közóhajának jelentette ki, hogy Anglia semleges maradjon, Ausztria bármely tartományára terjedjen is ki a háború. Majd átadta a szót Kossuthnak, „Magyarország utolsó törvényes kormányelnökének“.

Kossuthnak soha nem volt ekkora szónoki sikere. A gyűlés minduntalan helyesléssel szakította félbe szavait. Határozatát küldöttség vitte fel a miniszterelnökhöz, aki kijelentette, hogy annak tartalmával mindenben egyetért. Ugyanúgy hatást ért el Kossuth Manchesterben, Bradfordban és Glasgowban.

És amit ígért, bekövetkezett. A parlament lesza-

vazta a kormányt, Derby lemondott és a királynő Palmerstont bizta meg az ügyek vezetésével. Az új miniszterelnök írásban biztosította Kossuthot, hogy Anglia még abban az esetben is semleges marad, ha a franciák a Duna—Tisza közén mérkőznek az osztrák szoldateszkával. „Cobden, Miller, Gibbson és jómagam ötven kabinetet is megbuktatunk, semhogy megengedjük, hogy Anglia Ausztria mellé álljon“, írta Gilpin képviselő a kormányválság napján Kossuthnak.

Közben Klapka és társai megszervezték Itáliában az olaszországi magyar hadsereget. (*Esercito ungherese in Italia.*) A légió tagjai magyar lobogó alatt harcolnak és csak olasz földön tartoznak engedelmeskedni olasz feljebbvalóiknak. Ám arra, hogy harcoljanak, nem került sor. Mire Kossuth lejutott a főhadiszállásra, III. Napoleon már fegyverszünetet kötött Ausztriával.

FERENC JÓZSEF ÉS NAPOLEON

Semmi kétség! Napoleon cserbenhagyta a magyar emigrációt. Villafrancában még azzal fenyegette Ferenc Józsefet, hogyha nem fogadja el a feltételeit, rázabadítja Ausztriára a magyar rebelleket. Cavourt is cserbenhagyta. Magatartása mindkét szövetségeséből mélységes felháborodást váltott ki.

Mi készítette elhatározására? Állítólag a magentai és solferinói csatamezők látványa. A császár a két véres ütközet után megborzadt a háborútól. Nehéz mérkőzés volt, kétes értékű győzelem. Az osztrák haderőt nem tudta megsemmisíteni, az a súlyos veszteségek ellenére, rendezett oszlopokban vonult vissza a várnégyszög mögé. Mint a krimi háborúban, most is hiányos volt a francia hadsereg ellátása. A kótszerek nem érkeztek meg a kellő időben, a katonatorvosok ingeiket és zsebkendőiket áldozták fel az első segélynyújtáshoz s ez mind kevés volt. A császár aki szorgosan látogatta a tábori kórházakat, maga is feláldozta fehérneműkészletét. Émelygő gyomorral

asszisztált a frontmögötti műtétek szörnyűségeihez, ájdozott az alkalmi barakkok édeskésen áporodó bűzétől, a patakokban csurgó vértől, az üszkösödő lábaktól és karoktól és elhatározta, hogy végét veti az embertelen tömegmészárlásnak.

Akármilyen érzelmek és meggondolások késztették is, mindenesetre ő kezdeményezte a béketárgyalásokat. A solferinói csata után levelet írt Ferenc Józsefnek. A fiatal uralkodót éjszaka verték fel izenetével. Habozás nélkül elfogadta a fegyverszüneti ajánlatot.

A két uralkodó másnap Villafrancában találkozott. „Lombardiát elvesztettem“, ismerte be Ferenc József, „kész vagyok róla minden feltétel nélkül lemondani. Miután azonban felséged győzött le, nem a piemontiak, felségedé a győzelem gyümölcse is. Rendelkezzék Lombardiával tetszése szerint.“ Harmadnap aláírták a végleges megállapodást. Napoleon Pietri szenátort bízta meg, hogy közölje a történeteket Kossuthtal. A saját vallomása szerint, sírfakadt, mikor a hadjárat elképesztően hirtelen végeről értesült.

Cavour — a szívós, állhatatos Cavour — Napoleon eljárásának hírére királyához rohant és heves, ingerült disputa után benyújtotta lemondását. „Politikában az ember néha kénytelen megalkudni“, — mondta később melankólikusan Kossuthnak, „az idő és a körülmények módosíthatják elhatározásainkat, de van egy, ami mellett az önérzetes ember haláláig kitart: és ez a szava. A francia császár szöszegő. Megfogadta, hogy nem hagy bennünket addig cserben, amíg az osztrákokat ki nem űztük Itáliából s most itthagyt bennünket a pácban. De sebj, Kossuth! Mi ketten bevégezzük, amit a francia császár abbahagyott. Mi megyünk tovább a megkezdett úton“.

De nemcsak Kossuth és Cavour méltatlankodott, hanem velük együtt minden jó olasz és magyar. A császár hitszegésének hírére az egész félszigeten ki-tör az elkeseredés. A francia zászlókat behúzták, az

olasz zászlókra gyászfátyolt kötöttek és az apró kis olasz üzletek kirakataiban hirtelen megjelentek Orsini fényképei.

A császár érezte, hogy hibát követett el, de nem tehetett róla. Neuraszténiája erősebbnek bizonyult, mint fogadkozásai. Valósággal menekült Itáliából. Mikor Milánón átvonult, lefüggönyözött ablakok fogadták, hideg gyűlölet, inzultusok. A nagy Napoleon szerepére vállalkozott, de már az első étappnál megtorpant és visszakozott. Még nem tudja mennyire hat ki meghátrálása mindarra, ami még vele történni fog. Az események most már olyan rohamosan követik egymást, hogy képtelen szembeszállni velük. Egész rendszerét meg kell változtatnia, hogy fenntarthassa hatalmát.

Mert az olasz kérdés nem oldódott meg a villafrancai megállapodással. Az Ausztria ellen fellázított olaszok nem voltak hajlandók visszatérni a gyűlölt járomba. Toscana, Bologna, Modena, Parma, Florenzs a többi középolasz város sorra elűzi fejedelmeit s egyesülni óhajt a megnagyobbodott Piemonttal. Rómagna el akar szakadni a pápától. És Napoleon most elköeti a második baklövést. A már leleplezett Lagueronniére neve alatt új brosurát ad ki *A pápa és az olasz nép* címmel, amellyel most már eddigi szövetségeseit, a francia katolikusokat is maga ellen hangolja. III. Napoleon, aki elnök korában francia csapatokat küldött az olasz nacionalisták ellen Rómába — ezek a csapatok azóta is ott állomásoznak —, most az olasz nacionalisták felé tesz engedményeket. A pápának joga van Rómához, fejtegeti, az örök városnak az ő birtokában kell maradnia. De elég, ha csak névleg ura Rómának, arra nincs szüksége, hogy önálló közigazgatást és hadsereget tartson fenn, mint a kis olasz uralkodók. Ez csökkentené méltóságát és tekintélyét.

Ez a felfogás mélységesen felháborította azokat a katolikusokat, akik elválaszthatatlannak tartották a pápa világi hatalmát a szellemi hatalmától. S mint-hogy a füzetben Lagueronniére szenátor szerepelt

szerző gyanánt, büntetlenül szapulhatták, cseplülheték. Napoleon most döntő lépésre határozta el magát. Levelet írt IX. Piusnak, akinek személyileg igen nagy hálával tartozott, mert püspök korában megvédte az osztrákok dühe elől s azzal a fiúi kérelemmel fordult hozzá, ruházza Róma körzetén kívül eső birtokainak kormányzatát Viktor Emánuelre.

Csakhogya pápának eszéágában sem volt lemondani földi birtokairól. Metsző gúnnyal felelt Napoleon javaslatára, mi több, a következő kijelentésekre ragadtatta magát: A francia császár fondorlatos, hazug, képmutató. Minden szava álnokság és förtelen. Engem, akit Mastainak neveztek, mielőtt feltették fejemre a tiarát, kiforgathat birtokaimból, de pápai méltóságomhoz és hatalmamhoz akkor is ragaszkodom. Ha kell, levonulok az apostolok sírjába, jöjjön oda utánam, ha mérkőzni akar velem. Ő különben már megítéltetett. Isten megtagadta őt; feje fölött csüng a kard, mely le fog sujtani rá."

A diktátorok sorsa, úgylátszik, akkor dől el, mikor elbizakodottságukban szembehelyezkednek a pápával. IX. Pius 1860 január 19-én körlevelet intézett a francia püspökökhöz, amelyben felszólította őket, imádkozzanak a pápa földi birtokainak sértetlen maradásáért. Egy katolikus ujság közölte az enciklikát; a kormány azonnal betiltotta. Erre a katolikus közvélemény felzúdult. A császár, konfliktusba keveredvén a pápával, szükségképpen szembekerült azokkal, akikre eddig a legjobban számíthatott: a falvakkal, a hívő kispolgársággal, az uralmával már-már megbékélt konzervatívokkal, akik már az olasz ügybeni sikrasszállását is helytelenítették s most nyíltan ellenzékkbe mentek. Napoleon családi hagyományait, ifjúkori fogadalmát s lelke sugallatát követve, az elnyomott népek felszabadítójaként akarta beírni nevét a történelembe, ami talán sikerülhetett volna, ha végrehajtja, amire vállalkozott. Ehhez azonban nem volt ereje s most már ott sem folytathatta, ahol az olasz intervenció előtt tartott, mert maga ellen hangolta az ország maradi rétegeit, uralmának eddigi

támaszát. Most már akarva, nem akarva, azokat kellett megnyernie, akiket eddig elhallgattatott, a demokratákat, a szabadgondolkodókat, a társadalmi haladás szorgalmazóit. Nézeteiben kétségkívül közelebb állt hozzájuk, mint a maradiakhoz, de szét kellett vernie parlamentjüket, el kellett hallgattatnia eszásaikat, hogy megvalósíthassa eszméiket. Vajjon megtud-e most egyezni velük? Akármilyen kevés kilátása van a sikerre, meg kell próbálkoznia megbékéltetésükkal, mert egyéb lehetősége nem maradt. Arra kell hivatkoznia ezentúl, amit a társadalmi ellentétek enyhítése érdekében cselekedett: vissza kell állítania — lépésről-lépésre, fokozatosan — az elkobzott szabadságjogokat, le kell építenie parancsuralmát, át kell alakítania rendszerét a világ legszabadszellemebb kormányzatává. Vajjon megtudja-e oldani ezt a feladatot? Persignynek mindenesetre mennie kell. Ez a feladat nem felel meg heves, megalkuvásokra képtelen természetének, az egyezkedés nem a kenyere. Az új rendszert Mornynak, a sima ragaszkodónak kell előkészítenie.

A világ, amely csodálkozva figyeli a színváltást, az olasz események óta nem hisz neki.

— Miért olyan bizalmatlan irányomban Anglia? — kérdi a császár 1860 őszén Clarendon angol követőtől.

— Azért, mert felséged következetlen, — feleli angolszász nyíltsággal a követ. — Azért, mert pálfordulásai mindenkit elképesztenek, azért, mert soha nem tudhatjuk, mivel lép meg bennünket legközelebb.

— Hát azt akarják, hogy semmit se csináljak?

— Az volna felség, a legokosabb.

De aki mindent személyi és családi nimbuszának köszönhet — mint III. Napoleon — az nem maradhat tétlen soha.

VOLTAM KIRALY BEÓCIÁBAN

Felejthetetlen hatvanas évek... Az élet mulat-

ságos és veszélytelen, mindenki a gondtalan jelennek él, Párizst felveti a bőség, a börze virul, mindenki spekulál és mindenki keres, terveken és papirosokon, mert Haussmann, a szajnai departement prefektusa egész utcasorokat sajátít ki és mindennap új részvénytársaságok alakulnak. A város épül, most alakul át tágas, levegős, modern Babylonná, most nyílnak meg az első nagy áruházak, most kapcsolódnak a környékbeli falvak a város belterületéhez. Mindenki buzog a vállalkozó szellem, a kezdeményező kedv, a pénz az utcán hever. A város hangoz az életörömtől. És mindenütt ugyanazt a dallamot zümmögik, dudorásszák, fütyülik, a *Bouffes Parisiens* operettujdonságának észvesztő ritmusú fináléját...

Az ujdonság címe *Orpheus az alvilágban*. Zenéjét Jacques Offenbach szerezte, a zsidó kántorfiú, aki húsz évig nyomorgott Párizsban, míg révbejutott. Muzsikája ellenállhatatlanul behízelgő (Rossini a *Champs Elysées* Mozartja címet adományozta érte Offenbachnak), de meg kell hagyni, hogy az operett szöveggönyve is kitűnő. Mulatságos, frivol, sőt annál is több: a második császárság arcátlanul merész persziflázsa a pajzán szellemben kiforgatott mítosz felelősségrevonhatatlan mezében. Minden benne van, ami kortűnet és mindenki benne van, aki a kort képviseli. A császár, a császárné, a miniszterek, a korupció, a holnappal nemtörődés, sőt az elkerülhetetlen összeomlás jóslata is, mely ezt a léha, gondtalan társaságot fenyegeti. Görög istenek hancúroznak a színpadon, de csak a maszkjuk antik. Jupiter, a rokkant szoknyavadász Napoleon; a férjére féltékenykedő Juno Eugénia; az istenek, akik Jupiterrel versengenek, a császár Napoleon-szakállú és kifent bajszú miniszterei. Nézzük csak közelebbről a cselekményt, vagy ami még árulkodóbb, a darab hangulatát. Az olympusi istenek elégedetlenkednek Jupiterrel, de az mindannyiuknál furfangosabb. És hogy leserelje lázadásukat, világraszóló hejehuját rendez az alvilágban, ahol az istenek csapat-papot feledve

éltetik urukat és jótevőjüket, Jupitert. A főisten le-
dér, az egymással torzsalkodó kisistenek korruptak
és könnyelműek, akiket csak le kell részegíteni, hogy
parancsszóra táncoljanak. Ezek a bokázó istenek, ez
az alvilági tivornya a második császárság jelképes
állapota. Ez az életvidám hűhó, ez a részeg forgatag
a valóság, melynek élvetegen önfeledt jelene már
megítéltetett. S ha még mindez nem volna elég, az
operett szövegírói gondoskodtak kézzelfoghatóbb,
vaskosabb célzásokról is. Itt van, hogy egyebet ne
idézzünk, az a jelenet, amikor a darab elején az is-
tenek meg akarják fosztani trónjától Jupitert és fe-
nyegető kórusban dörgik:

*Abattons cette tyrannie,
Ce régime est fastidieux,*

mire a zenekarból felsüvölt a fenyegető forradalom
előszeleként a Marseillaise néhány üteme. De ne fél-
jünk. Ezek a bárgyu figurák sokkal gerincteleneb-
bek, semhogy Jupiternek tartania kellene tőlük. A
rendszer nem a kisistenek fogják megbuktatni, akik
valamennyien egy húron pendülnek gazdájukkal és
szolgamód kopirozzák urukat, még külsőségekben is.

A második császárságnak ez a jellege: a legszol-
galelkübb konformizmus elvekben, életvitelben, sőt
még a külső megjelenésben is, mintha mindent közös
akarat és ízlés irányítana. Mindneki III. Napoleonhoz
akar hasonlítani még külsejében is. Mindenki puha,
selymes szakállt növeszt, félig hűnyt pillákkal szen-
velgi a fölényes révedezőt, a fáradt fondorlatost,
mert a császár személyi tulajdonságai, sőt gyengéi
is mintaképek. A császár csélesap, tehát mindenki
csélesap, a császár gáláns, tehát mindenki gáláns.
Napoleon kicsapongó erkölestelensége megmételjezi
a francia közéletet.

A császár imádja a szép nemet és egyáltalán nem
válogatós. Pedig már túl van első ifjúságán, idestova
az ötven felé közeledik. De még mindig élvvágyó és
mohó. Már nem éri be felesége barátnőivel és mi-

niszterei hitveseivel, félvilági nőket tüntet ki kegyével, kiket a párizsi utca még nem tyúkoeskáknak, hanem őzikéknek nevez. Megroggyant térddel, festett bajusszal és szakállal, enyhén kipirosított orcával indul éjjeli túráira, mikből ernyedten, összeroppanva tér haza. A császárné, aki már rég lemondott hitvesi jogairól, kétségbeesve próbálja megakadályozni ezeket a kilengéseket, amelyek a császár egészségét veszélyeztetik. Egy reggel, amikor a császár különösen rossz állapotban kerül haza, szokatlan lépésre határozza magát. Köpenyt kap magára, hintót rendel és azt kiáltja a kocsisnak:

— Hajtson Montretoutba, Bellanger kisasszony lakására!

Bellanger kisasszony, a császár pillanatnyi kedvese, egyike Párizs legsötétebb múltú „őzikéinek”. Mocquart, a császár magántitkára, akit megdöbbenett a császárné elszánt arkifejezése, mellyel a vízesborogatások alatt macskajajoskodó császár sopánkodásait hallgatta s aki utána lopakodott, elképedve rohan a hintóhoz:

— Csak nem akar felséges asszony elmenni ahhoz a...

— Igenis, elmegyek hozzá. Ez nem megy így tovább. Üljön be a hintóba.

A hintó megáll a császári metresz kéjlaka előtt. A császárné végigrohan a villa kertjén és becsönget a lakásba. A szobalány ajtót nyit.

— Itthon van Bellanger kisasszony?

A szobalány tétovázik.

— Ej, mit kérde? — fakad ki a császárné, félretolja a szobalányt s a reszkető Mocquarttól követve beront az „őzike” budoárjába. A szőkehajú leány pongyolában, piros papucsban cigarettázik a pamlagon.

Nem akar hinni a szemének, mikor a császárné előtte áll. Hallk sikollyal felszökken a pamlagról és kibontott hajjal, pongyoláját két kézzel összefogva bámul a felséges személyre. Eugénia összevont pilákkal méregeti.

— Úgy, hát ön az?

A lány zavarában sírvafakad.

— Hagyja békében a császárt, kisasszony. Ez a játék az életét veszélyezteti.

A lány teátrálisan térdreborul és a császárné keze után kapkod.

— Holnapra eltűnik Párizsból, — rendelkezik vele Eugénia. — Követelem. Megértette?

— Meg — dadogja az özike. És másnapra eltűnt.

A császár, aki mindenről értesült, a felháborodástól reszketve várta haza Eugéniát.

— Egyszer s mindenkorra megtiltom, hogy belevatkozzék a magánéletembe! — fogadta ingerülten a császárnét. — Eljárása kompromittáló...

— A koronát nem én kompromittálom, hanem Felsőged — feleli Eugénia hűvösen. — Ami pedig Bellanger kisasszonyt illeti, vagy ő tűnik el Felsőged életéből, vagy én.

Mindez lehet megható és emberi, csak éppen nem koronás személyek közötti hang. Miksa főherceg, a későbbi mexikói császár jól látta a helyzetet, amikor így jellemezte az udvart párizsi látogatása után: „Az udvar olyan, mintha dilettánsok alakítanák“.

A GYEPLŐK ERNYEDNEK

Az olasz hadjárat kitöréséig III. Napoleon uralma parancsuralom volt, maradi szellemű, szabadságellenes. Az olasz kérdésben való állásfoglalása azonban ellentmondásba keverte uralmi rendszerének alapelveivel. Eddig az ország konzervatív rétegeire támaszkodott, most azonban, amikor az olasz egységmozgalom mellett, tehát a pápa ellen foglalt állást, elidegenítette magától az ország hívő-katolikus rétegeit s hogy az egyensúlyt helyreállítsa, a haladó szellemű polgárságra kellett támaszkodnia. Ezt az átállítódást a császár féltestvére, Morny bonyolította le, az 1852-es államesíny egyik sugalmazója és végrehajtója, Franciaország első gavallérja és dandyje, a kártyás és börzész grandseigneur, a Jockey Club

főoszlopa, a lebilincselő modorú, de vasakarató Morny, aki a most következő években a megbízható villámhárító szerepét játsza majd a második császárság impozáns, de provokáló épületén.

Ismerjük be, Napoleonnak nehéz helyzete volt. Amikor környezete szemére vetette, hogy a rendszer tétovázik, a következőképpen fakadt ki: „Hogy is kívánhatják, hogy rendszer következetes maradjon önmagához? A császárné legitimista, Morny orleanista, én szocialista vagyok. Az egész társaságban csak egy bonapartista van, Persigny, — de az bolond.”

Ez több, mint *bon mot*, valóban így volt. Csak ennek a bolond, ennek a kíméletlen és izgága Persigny belügyminiszteri energiájának tudható be, hogy a kormány megsemmisítő többséggel győzött az 1853-as választásokon. Akkor mindössze csak öt ellenzéki képviselő jutott mandátumhoz, akik személyileg is túlságosan jelentéktelenek voltak ahhoz, hogy akadékoskodhassanak. Persigny most letűnt a közélet színpadáról (a császár hercegi címmel kárpótolta) és Mornyra hárult az ellenzéki elemek megbéklételének nehéz feladata. Senki sem volt erre alkalmasabb. Amilyen kíméletlen volt az államesíny napján, olyan kesztyűs kézzel kezelte azóta, mint a képviselőház elnöke, az ellenzéki elemeket. Olyan kitűnő politikai karmesternek bizonyult, hogy a parlament klubba alakult át a vezetése alatt, melyben mindenki a legmesszebbmenő megbeesüléssel kezelte képviselőtársait. Ebben maga Morny járt elől jó példával, aki mindig szóhoz hagyta jutni a legnagyobb figyelemmel hallgatta végig politikai ellenfeleit.

Különös ember volt, kalandor és nagyúr, a kötelességtudás fanatikusa és ledér világfi, politikus, inyenc és irodalmi dilettáns egyszemélyben. Övé volt Párizs legszebb magánképtára. Alnéven operettlibrettókat szállított Offenbach színházának. Mindenki tudta, hogy Saint-Rémy, a *Monsieur Chouffleury* *resterá chez lui* című bohóság szerzője Morny kegyelmes úr, a képviselőház elnöke, az államtanács

tagja, a császár féltestvére s jobbkeze. Ha Offenbach és szövegírója, Ludovic Halévy akit Morny a parlament sajtófőnökévé nevezett ki, azzal a kiváltsággal, hogy a parlament üléseiről csak az ő összefoglaló jelentéseit (közölhetik a napilapok) tisztelgett Morny-nál, akkor megállt a politika és az előszobázó referensek hüledezve néztek össze, mikor a párnás miniszteri ajtók mögül hangos trallalák szivárogtak ki. Pályafutása szédületes volt, magánélete nagyvonalú, kihívóan eredeti. Fiatalkorában résztvett az afrikai hadjáratban, cukormágnás volt a polgárkirályság alatt, tüntetően hortenziát hordott a gomblyukában, mert Hortense királyné volt az anyja, mint Napoleon-nak, aki eleinte idegenkedett féltestvérétől, aztán bizalmába fogadta és a legmagasabb méltóságokkal halmozta el. Ő képviselte a császárt a cár esküvőjén, mindig akkor érezte magát legjobban az elemében, amikor reprezentálhatott. Hatalmának tetőpontján feleségül vett egy Trubeckoj hercegnőt, 1862-ben hercegi címet kapott. Ő irányította az 1863-as választásokat, amelyen mandátumhoz jut Thiers-el élükön a lajosfülöpi uralom összes nevesebb parlamenti szónokai. Morny a parlament megnyitó ülésén tüntető melegséggel köszöntötte fel a rendszer politikai ellenfeleit. De, sajnos, nem maradt ideje megoldani feladatát. Kéjenc volt, mint Napoleon s a kiesapongások idő előtt felőrölték életerejét. Két év múlva, 1865-ben, hirtelen elhalálozott.

JENKINS DOKTOR LABDACSAI

Ismerősei részvétellel rebesgették egymásnak, hogy egy akkoriban forgalomba hozott csodaszer tette tönkre, a nagyhangon hirdetett életerő-labdaesok, amiket öregedő szoknyavadászoknak adagolnak házi-orvosaik. Alphonse Daudet, a regényíró, aki fiatalkorában Morny magánítikára volt, 1887-ben közzétett művében, *A nábob*-ban majdnem kulcsregényszerű lelkiismeretességgel írta meg egykori gazdája élettani tragédiáját. Morny, aki a regényben *Mora*

néven szerepel, korát meghazudtoló szenvedéllyel üldöz egy fiatal szobrásznőt, Rhuys Felicát. A lány aki egy megalázó gyermekkori élmény hatása alatt áll, gyűlöli a férfiakat. Csömöre van az emberektől, megveti az érzelmi kapcsolatokat, egészen a művészetnek szenteli magát. Lassanként azonban elviselhetetlennek kezdi érezni a magányát, zárkózottsága felenged és gyengéd érzelmek támadnak benne egy vidéki ifjú iránt. Az ifjú mást szeret, mire a szobrásznő megalázottságában rászánja magát, hogy Mora szeretője lesz.

Mora kap az alkalmon, bár az első pillanatban megijeszti az örömhír. Vajjon meg fog-e felelni a rá váró szerepnek, nem ernyed-e ő már ahhoz, hogy egy fiatal, üde lány szeretője legyen? Hiszen már régóta csak a labdaesainak köszönheti szerelmi győzelmeit, Jenkins doktor arzéntartalmú labdaesainak. Most újra e bevált szer segítségéhez folyamodik. Hiába figyelmezteti háziorvosa a korához nem illő kapcsolat veszedelmeire, hiába inti, hogy kímélje magát, Mora nem hallgat rá, mohón szedi a labdaesókat s a radikális izgatószer hatása alatt sikerül is szenvedélyét kielégítenie. De a letörés, mely a felpeszkülést követi, annál félelmesebb. Daudet kegyetlen realizmussal ábrázolja regényében hirtelen összeomlásának fázisait. A miniszter egy koratavaszi verőfényes délelőtt izzóan tüzelő kandallója mellett kuporogva, bundákba, takarókba bugyolálva fogadja háziorvosát. Fogai vacognak, keze jéghideg. „Nem tudom, mi van velem — panaszkodik —, hiába húzódok a kályha mellé, hiába melengetem magamat, megfagyok, megdermedek“. Az orvos ágyba fekteti, de már késő, a miniszter életerejé kimerült, szervezete felmondta a szolgálatot. Mora nem akarja elhinni, hogy ő, a tegnap még délceg nőhódító, teljesen letört. Megtiltja, hogy környezetével közöljék állapotát, még feleségének sem szabad tudni róla. A palotában gyermekbál van délután. A haldokló hálószobájába áthallatszanak a hangjai. Mora összeharapott szájjal néz maga elé. Előbb nem akar sen-

kit sem fogadni, aztán mégis ágyához hivatja a Jockey Clubból, a rogyant Montavon márkít, akivel sokat korhelykedett valamikor. „Mondd meg őszintén, mi van velem“, kéri barátját. Az egy pillanatig habozik, aztán a szemébe mondja: „Neked fuces, öregem“. A hercegnek szempillája se rezdül meg a közlésre. „Ugy?“, kérdi nyugodtan és tűnődve pödörgeti bajuszát. „Akkor még csak egy utolsó szívességet kérek tőled öregem. Az íróasztalom tele van X hercegnő, Y grófnő, Z bárónő szerelmes leveleivel. Meg másokéival, akik megtiszteltek vonzalmukkal. Főúri hölgyek, táncosnők, miegyebek. Nem akarok senkit sem kompromittálni. Égesd el a leveleimet, ha meghaltam“.

A márk megígéri és meghatottan búcsút vesz a hercegtől. Alig távozik, Mora letargikus álomba merül. Arra ébred fel, hogy rángatják. Inasa keltegeti. Üveges szemmel mered arcába. Az kétségbeesetten tördeli a kezét. „Kegyelmes uram — mondja —, én hűséggel szolgáltam, soha semmi nem tűnt el a kezem alatt. Ne hagyjon itt végkielégítés nélkül. Tessék egy pár marék aranyat adni... Csak egy pár marék aranyat...“ „Húzd ki a hálószekevényke fiókját és végy magadhoz mindent, amit ott találsz, — rebegi a haldokló. — Csak hagyj aludni, hagyj aludni...“ És ernyedten lehúnyja szemét. A kapzsi lakáj a zsebeit tömi, néhány szobával odébb gyermekek zsi bonganak.

Daudet a herceg temetését is beleszótta regényébe. Rendkívül dramatikusán. Felicia Rhuys a herceg halálhírére el akar menekülni Párizsból. De a kocsis, aki a pályaudvarra viszi, belekerül a gyászmenet útvonalába, elakad az úttestet elzáró nézők embertorlásában és Felicia kénytelen a kocsis ablakából végignézni a komor parádét. Jönnek — zúgja a tömeg —, a kocsis csaknem összeroppan az előre-tolakodó kíváncsiak szorításában és csakugyan közeledik lassan, ünnepélyesen a hatlovas, címeres lepellel és lobogó gyászszalagokkal díszített halottas kocsis a litániázó papok mögött, majd tíz lépésnyi tá-

volságban a szertartásmester, aki vánkoston viszi a koporsó után a herceg kitüntetéseit, aztán a halott hozzátartozói, majd a herceg magánhintója, fekete kreppel behúzott kocsilámpákkal, és mögötte a császári család képviselői, az államtanácsnokok; a tábornagyok és tengernagyok, az összes minisztériumok és közhivatalok főfunkcionáriusai, s legvégül a díszcsapatok, a dragonyosok, lándzsások és karabélyosok, a tűzerek ágyúikkal és végig az utvonalon tompán peregnek a dobok... A látvány nyomasztó — sic transit gloria mundi —, de Daudet nem éri be ezzel a pittoreszk leírással, hanem hazaviszi az olvasót a herceg palotájába, ahol, míg a ház népe a koporsó mögött lépked, csak ketten vannak, Montavon márki és Jenkins doktor. Azért osontak fel, hogy a haldokló utolsó kívánságát teljesítsék, hogy megsemmisítsék a Morához intézett szerelmesleveleket, de nem tudnak tüzet rakni a kandallóban, hát úgy oldják meg a megbízatásukat, hogy kötegszám eresztik le a félreeső hely levezető csatornájába a szerelmesleveleket.

— Mi marad az ember után, ha meghal? — kérdi a nagy leírás végén kesernyésen és kiábrándultan Alfons Daudet. Valljuk be, vajmi kevés maradt. Mit jelent ma ez a név: Morny? Homályos olvasmány-emlékeken túl néhány kiváltságos számára egy kellemes francia fürdőhelyet, Deauvillet, amelyet Morny alapított. És néhány ingyenc számára egy finom fogást.

„Tisztítsd meg a balatoni fogast, főzd sós vízben tíz percig, húzd le a bőrét és tedd a halat kivajazott tűzálló táliba. Rakj köré egy—másfél kiló félig megfőtt, meghámozott, egészben hagyott kifliburgonyát és önts le a következő mártással:

Két-három deci tejszín elkeverve két tojás sárgájával, tíz deka vajjal, egy-két deka liszttel, tíz deka reszelt parmezánsajttal, sóval, borssal és föleresztve a hal átszűrt levével. A leöntött halat tíztizenkét percig sütjük a forró sütőben.“

Ez maradt utána: fogas á la Morny receptje.

VIRRADAT A VÁSÁRCSARNOKBAN

Théophile Gautier, az isteni Théó, a „hibátlan“ költő, akit Baudelaire bálványozott (neki ajánlotta A bűn virágai-t), Zola Emillel vacsorázott. Utána jóízűen elbeszélgettek. Egyszerre csak észrevette, hogy Zola titokban az óráját nézegeti.

— Van valami dolga éjszaka?

— Nincs, de későre jár az idő és nekem hajnalban kell kelnem. Párizs gyomráról írok regényt. Meg kell néznem a vásárcsarnokban a hajnali kirakodást.

— Miért?

— Hogy jegyzeteket csináljak róla. Le akarom írni, gazdagon, körülményesen, epikusan.

— És ehhez okvetlenül fel kell kelnie?

— Természetesen. Hiszen nem láttam ilyesmit még soha.

Gautier egy pillanatra elgondolkozott.

— Tudja mit, Zola, — mondta hirtelen — én megkímélem magát a hajnali felkeléstől. Elmondom magának hajszálpontosan mindazt, amit észlelhetne, láthatna. Vegyen elő ceruzát, papírt és jegyezzen.

És belekezdett egy másfélórás előadásba. Leírta — a legaprólékosabb részletességgel — a sötét tanyákat, a kigyulladó gyertya pislá fényét, a gazdát, aki álmosan dörzsöli a szemét, megmosakszik a kútnál, bekapja fölöstökömét és befogja a szekérbe a lovat, miközben a felesége meg a gyerekei megrakják a szekérderekeit, meg a saroglyát zöldséggel, tojással és baromfival. Leírta, hogy vonulnak végig a nyikorgó falusi szekerek az alvó nagyvárosban, miközben az éjszaka észrevétlenül szürkületbe hajlik s a Halles idomtalan körvonalai kibontakoznak, leírta a nyüzsgést az épület körül, a kirakodók tülekedését és káromkodását, az egyenruhás vásári felügyelőket, a zúrzavart és zenebonát a szappanszagú szolgálókkal, akik hét óra tájban felmerülnek kosaraikkal... Zola buzgón jegyeztetett.

— Nagyon lekötelezett, — mondta, amikor Gautier befejezte előadását. — Mindig becsültem az új-

ságírókat. Maguk két óráig a szerkesztőségben ülnek, utána átdorbézolják az éjszakát, hajnalban kimennek a vásárcsarnokba frissen fejt tejet inni, és így tesznek szert különböző tapasztalatokra, amilyenekhez magamfajta otthonülő filiszter, aki tizenegykor már az ágyban fekszik, nem jut hozzá soha.

— *Voilà!* hagyta rá Gautier, — óvatosan elhallgatva Zola előtt, hogy két órákor ő is ágyban van és még soha életében nem látott vásárcsarnokot.

BALI ÉJSZAKA A TUILERIAKBAN

Tegyünk úgy, mint Gautier. Kalauzoljuk végig az olvasót egy udvari bálon, amelyen III. Napoleon császár és Eugénia császárné maga köré gyűjti a diplomáciai világot és a francia társaság színe-javát. Vegyünk részt a mulatságon láthatatlanul, járjuk sorra a Tuileriák fényes termeit és budoárjait, ismerkedjünk meg a meghívottakkal, hallgassuk ki, miről beszélnek, szórakozzunk, ámuldozzunk és szemlélődjünk négy hasábon át tizenöt pernyi szellemidézéssel, a tanulmányoktól támogatott képzelet varázshatalmával visszabúvólva egy tüneményesen szép, történelmi éjszakát.

Alljunk meg a feljárónál előbb és nézzük végig a meghívottak érkezését. Egymás nyomában állapodnak meg a márvány-lépcsősor előtt a pompásabbnál-pompásabb hintók, fogatok, coupék, üvegbatárok. A történelmi családok erre az ünnepélyes alkalomra kilakkoztatták és kiaranyoztatták a mult század avatag alkalmatosságait. Ez a kor mindenben pazar és bizarr, járművekben is. Autó még nincs, de van *gigue*, *breack* és nagyobb társaságok számára bárszonyülések *char á bancs*. A gavallérok hintóval és lóval lepik meg hölgyeiket. Hortense Schneidert, Offenbach színházának primadonnáját azzal ébreszti fel húsvétvasárnapján a komornája, hogy esődület van a házuk előtt. A primadonna magára kapja pongyoláját és kinéz az ablakon. Emeletnagyságú pirostojás áll az ablaka alatt. Két munkás felkapasz-

kodik a peremére, leemeli a tetejét, másik kettő kibontja oldalt a pántjait, mire kitűnik, hogy a piros-tojás hintót rejtegetett, két prűszkölő paripával. De hagyjuk Hortense Schneider húsvétitojás-hintáját, vegyük szemre a vendégeket. Az a káprázatosan elegáns, vonzóan csúnya nő, akit most segít ki férje a hintóból, Metternich Paulina, osztrák követné, a császárásszony intimusa. Végtelenül ötletesen gonoszkodó perszóna, aki váltakozva botrányoztatja meg a párizsiakat fényűzésével, csipős megjegyzéseivel és vakmerően egyéni mecénás-geztusaival. Ő hozta divatba Worthot, a nőiszabót és ő hozatta színpadra Wagner Tannhäuser-ét a párizsi Nagyoperában. Az elsővel sikere volt, a másikkal megbukott. Minden udvarképes hölgy Wotrhnál dolgoztat. (Félmilliót keres csak ezen az estélyen.) Maradjunk a nyomában. Férje karján elhalad a vértés testőrök sorfala között. Egyforma magasságú, vállas fiúk, tollforgó sisakkal, talpig csillogó vértbe bujtatva. Mereven, mozdulatlanul szegélyezik a bálba érkezők parfümös és pomádés felvonulását. A felfelé lebegő hölgyek mosolyogva vetnek egy-egy oldalpillantást villogó mellvértjeikre, melyek sokszorosan visszavetik alakjukat. A feljáró felső fokán kamarások várják s kalauzolják a vendégeket a Diana galériába. Negyed tízkor feltárlulnak a trónterem szárnyasajtói. „A császár!” — kopantja botját az ajtónálló kamarás. III. Napoleon frakkban, mellén széles szalaggal, kabátján csillogó kitüntetésekkel megjelenik a küszöbön, majd előre bocsátja a császárnét, aki három mély bókkal — előre, jobbra és balra — köszönti a vendégsereget. A társaság, élén a császári párral, átvonul a marsallok termébe. Falait Napoleon marsalljainak életnagyságú képmásai díszítik, innen kapta nevét. A terem mélyén bíborszőnyegekkel borított dobogó emelkedik, két pazarul aranyozott karosszéssel — ez a császári pár helye — pirosbársony zsöllyékkal az uralkodóház tagjai részére. Lépcsőin a nagykövetnék és a császárné udvarhölgyei helyezkednek el. A dobogó felett a karzaton elhelyezkedett zenekar rázen-

dít a császári quadrille bevezető ütemeire. Ehhez a tánchoz állva asszisztál a vendégsereg. A császár a walesi hercegnét vezeti táncba, a császárné a szász király, a walesi herceg Napoleon unokahúgával, Matild hercegnővel táncol, egy orosz nagyherceg az olasz király lányával. Négy pár ellejti a négyes fordulatait, majd — pillanatnyi szünet után — kezdetét veszi az általános forgatag. Hagyjuk táncolni a fiatalokat, nézzünk most szét a csevegő csoportok között. A császárné elhagyta az emelvényt s tündéri szép udvarhölgyei körében fogadja a külföldi diplomaták hódolatát. Most bocsátotta el von der Goltz grófot, a porosz követet; néhány pillanatra Hidalgóval, Mexikó követével mélyed beszélgetésbe. Kecses közhelyeket mondanak egymásnak, természetesen, nem arról értekeznek, ami mindkettőjüket mélységesen foglalkoztatja, a háborúról. Mert háború van s míg a Tuillériákban Offenbach zenéjére forognak a párok, a távol Amerikában névtelen francia pioupiouk haragnak a fübe egy imperialista álomért. Ezt a háborút Hidalgó és Eugénia kezdeményezték, ez az ő közös vállalkozásuk. Eugéniának eredetileg kevés köze volt hozzá, csak később sajátította ki, tőzsdemanővernek indult. Morny meg akarta állítani a veszedelmesen zuhanó mexikói államkötvények elértéktelenedését egy csak demonstratív jellegű katonai expedícióval, mely azonban a körülmények kényszerűségéből időközben véresen komoly háborúskodássá nőtte ki magát. A mexikói köztársaság elnöke, Miramon, néhány évvel ezelőtt, 1859-ben államkötvényeket bocsátott ki, hogy Mexikó pénzügyi egyensúlyát helyreállítsa. Az ügylet lebonyolítását egy Jecker nevű bankár vállalta el, akinek különböző manipulációkkal sikerült összevásárolnia az előnyösen konvertálható régebben kibocsátott mexikói államkötvényeket, s így ő lett Mexikó egyedüli hitelezője. Aztán kitört a forradalom, Miramon-t elkergették, Juarez pedig, a forradalmi Mexikó köztársasági elnöke felfüggesztette a külföldi követelések kifizetését s így Jecker követelése befagyott. Mire az,

svájci létére, francia bankházakra ruházta át követelését, s azok busás sáp ígéréstével nyomást gyakoroltak a kormánynya, hogy Franciaország hatalmi úton erőszakolja ki igényeik kielégítését. Ebből a zavaros pénzügyi manőverből támadt fegyveres konfliktus Franciaország és Mexikó között, Franciaország, a tekintélyi állam, Juarez kihívó gesztusára azzal válaszolt, hogy Spanyolország és Anglia közreműködésével expedíciós hadsereget indított el Mexikóba a forradalmi zavargások megszüntetésére. Az expedíciós hadsereg létszáma csekély volt, előbb kétezeröttszáz ember, amelyet egy négyezeröttszáz főből főből álló expedíciós különítmény egészített ki később. Ezek természetesen felőrlődtek. Most már Franciaország presztizséről volt szó. 1862-ben III. Napoleon a császárné ösztökélésére huszonháromezer főnyi hadsereget küldött Juarez ellen. Gallifet márkí, a párizsi kommun majdani hőhéra is résztvett az expedícióban. A fiatal dandy Eugénia császárnő szárnysegéde volt. Az ország izgatottan várta a győzelmi híreket a tengerentúlról. A hadjárat eseményei fordulatosak. A felkelők guerilla hadjáratot folytattak az expedíciós hadsereg ellen. Gallifet-t haslövés éri, tenyerében cipeli beleit a kötözőhelyre, hónapokig lebeg élet és halál között — a császárné aggódik életéért, s megfogadja, hogy lemond a sorbetról, kedvenc italáról, amíg fel nem gyógyul s Gallifet hazajön, érepcáncéllal a hasán, melybe bevéssette megsebesülésének dátumát. A győzelem teljes, Juarez Mexikóból Texasba menekült, az expedíciós hadsereg vezére, Bazaine, marsallbotot kapott, mert sikerült rendet teremtenie. Mexikóban most ideiglenes kormány vezeti az ügyeket, amíg a junta dönt Mexikó jövőendő államformájáról. Napoleonnak régi álma a francia érdekszférába tartozó középamerikai nagyhatalom, az Egyesült Államok lekötésére. Császárságot akar Amerikában alapítani és Eugénia sugalmazására Miksa osztrák főhercegnek ajánlja fel a koronát. Ezt a nagy horderejű akciót készítik elő bizalmas tanácskozásainkon.

De hagyjuk a politikát most, ez az éjszaka a virgalomé. A marsallok termében a lanciaert járnak, a quadrille legújabb változatát. Egy kisebb teremben Waldteuffel zongorajátékára és saját szerzeményű keringőire táncoltak. A vörös budoárban Matild hercegnő vitatkozik irodalmáraival, Sainte-Beuve-vel, a Goncourt-fivérekkel és Gautier-vel. Ő a császárság irodalmának nagy asszonya. A császárt csak a tudomány érdekli, Eugéniát csak a vallás, a divat, a társaság és a politika. Az egyetlen irodalmár, akivel a császári pár sűrűbben tanácskozik, Prosper Mérimée, a Carmen szerzője, Eugénia atyai barátja (A császárné anyjának, a kalandos életű Montijo grófnőnek valamikor a kedvese volt). A zöld szalonban a majomélénkségű, csúnya, de végtelen ötletes osztrák követné, Metternich Paulina tart udvart. E pillanatban egy fonnyadtarcú kopasz aggastyánnal évődik, a császári házizenekar karnagyával, Aubert-el. Az öregúr 1782-ben született, amikor még XVI. Lajos uralkodott, a rémuralom éveiben végezte a konzervatóriumot, végigmuzsikálta Napoleon korát, túlélte XVI. Lajos és Mária Antónia kivégzését, a szeptemberi napokat, Brumaire 18-át, Napoleon emelkedését, a konzulátust, a császárságot, Waterloot, X. Károly despotizmusát, a februári forradalmat, a lajosfülöpi idők kispolgári idilljét, a júniusi forradalmat, az államcsínyt és ami utána következett, közben változtatlanul, ernyedetlen buzgalommal rajzolgatta öt vonal közzé a kottafejeket. Micsoda fényes esték voltak azok, mikor a saját operáit vezényelte, a Fra Diavolót, a Fekete dominót, a Portici némat, a Kőművest! Mennyivel igazibb muzsika volt az, mint a Meyerbeer vásári cécója, nem is szólva Offenbach hopszaszáiról! Mindez azonban jóval kevésbé bántja, mint Rossinit, aki már nem is komponál, hanem csak ételeket kotyvaszt és elvárja, hogy megtiszteltetésnek tekintsék, ha ismerőseit megkínálja megemészthetetlen étkeivel. „Minap, mikor nála voltam, — meséli Metternich Richárd — meg akarta kóstoltatni velem makaróniját, amit a toalettasztalkája felett főzött;

a fésűje, keféi, hamis fogsora és szájmosó pohara szomszédságában". „Ne folytassa, mert rosszul leszek — ájuldozik Paulina. — Tudják-e, hogy három parókája van, nyáron szép időben egyet hord, esőben kettőt, télen meg még egy harmadikat, hogy a feje meg ne fázzon. Kérdeztem tőle, miért nem jön soha a Tuileriákba. Hagyjon békében engem, dohogott az öreg. Elég előkelő urat láttam én már!

— Hány éves, Rossini? — érdeklődött Paulina.

— Öregebb nálam, mert zsémbesebb, — motyogta Aubert. — Igaz, hogy én csak húsz éves vagyok.

— Hogyan? — kíváncsiskodott Paulina.

— Négyszer húsz, princessin, *quatrevingt*, hi-hi...

— Nem láttam a Tannhäuser bemutatóját —, korholta Paulina, akinek Wagner szívügye volt s aki minden alkalmat megragadott, hogy a germán zeneforradalmárt rákényszerítse a párizsiakra.

— Ott voltam, hercegnő, — mondta alázatosan Aubert. — Nem láthatott, mert megbújtam a kalkas-üllőn.

— Hogy tetszett az opera?

— Sehogy. Nem értettem belőle semmit.

— Meg kellett volna még egyszer hallgatnia.

— Bocsásson meg, hercegnő, nem volt hozzá kedvem.

— De hát mit kifogásol Wagner zenéjén? Feleljen.

— Készséggel, hercegnő. Wagner, akárcsak Weber, nem tud mit kezdeni az emberi hanggal. Azt hiszi, hogy az már ének, ha a szereplők hangokat eregetnek ki a torkukon. Ők szólamként kezelik az emberi hangot, másodrendű hangszerré alázzák le, mert az a rögeszméjük, hogy össze kell kovácsolni az éneket a zenekarral, pedig annak a zenekar felett kell lebegnie, szabadon és diadalmasan! Ezért aztán ízetlenek, érdektelenek az énekszólamaik. Ha Wagner érvényesül, — és miért ne érvényesülne? —, ha a közönség megszereti a zenéjét — és képes megkedvelni, mert mindenben kap, ami szokatlan, — akkor a *bel canto* meghalt, akkor az énekben nem lesz többé

lélek és líra, akkor az énekesnek csak bögnie kell, akkor a legutolsó fagottnak is fontosabb szerepe lesz, mint a legszebb tenornak, mert a fagottnak még lehet szólója, de az énekesnek nem.

Éjfélre jár. Térdnadrágos lakájok siklanak ide-oda, hűsítőket hordanak körül ezüsttálcaikon, a buffé-teremben pezsgős dugók durrognak, a hangulat fesz-telen. A kék szalonban Jerome Bonaparte tart politikai előadást Rouhernak, másutt egy ablakmélye-désben Evans, a császárné fogorvosa nevetgél a kikapós Persigny-nével. Micsoda káprázatos ruhák! Dei-Principi-Pio-Trivulzio hercegnő ezüsttel átszőtt, fűzőld uszályos ruhája, de Vogue grófnő szürke, síma selyem estélyije, brüsszeli csipkefodrokkal! Murat hercegnő fekete chantillyi csipkéekkel és zöld bársony-esokrokkal ékesített fehér selyemruhája, de mégis a császárné a legfenségebb római szabású ezüstlamé tunikájában, amelyet brilliáns-esat fog a vállán össze. A császár egy tűzvörös selyembársonyba öltözött amerikai hölgygel, Moultonnéval szórakozik.

— Elragadónak találom a ruháját.

— Nincs rajta semmi különös, de megvan az az előnye, hogy salamanderré varázsol s veszély nélkül vethetem magam a lángokba.

— Tekintetem tüze se félemlíti meg?

A salamander még vörösebb lesz s lopva a császárnéra sandít, aki a közelükben tartózkodik.

Két óra felé a szolgálattevő kamarások a császári pár megbízásából átvezetik a bál megkülönböztetett vendégeit a kisebbdlőbe, a császári pár magán-asztalához, melynél soupert szolgálnak fel, — teknősbékalevest, libamájgalantint, nápolyi lazacot, fűripástétomot, fagyaltot és feketét. Erre a falatozásra a császári pár legbizalmasabb köre hivatalos és kivételesen a szép Moultonné. Később a fodrázművésztetre terelődik a társalgás, az új divatra, a magasra tornyozott frizurákra.

— Kénytelenek leszünk vendéghajjal vattázni a hajunkat — mondja kesernyésen a rozsdavörös hajú császárné.

— Én soha! — kiáltja Moultonné.

— Hogyan? — kérdi gonoszkodva Metternich hercegné. — Ez a magas frizura eredeti? — S kételkedő tekintetet vet Moultonné magas, omló csigákba sütött fürtjeire.

— Becsületemre! — kiáltja az amerikai hölgy és kihívó mozdulattal beletúr a hajába. Csattok hullanak, csigák bomlanak.

A hölgyek kíváncsian nézik a feléjük hajló illatos fejet.

— Ismerje be, asszonyom, — bókol a császár szellemesen, — hogy ezúttal igazán hajszálon függött a becsülete.

A nehéz brokátfüggönyök mögött szürkül az éjszaka. A város álomban himbálódzik a ma és a tegnapi között. Már becsuktak a mulatók, a kávéházakban a pincérek már egy órával előbb egymásra tornyozták a székeket, csak a Café Anglais, az újságírók és az éjjelezők kávéháza tart nyitva reggelig. Ott ül egy magányos sarokasztalnál a harmadik császárságnak egyelőre még nem nagyon félelmetes ellenfele, Henry Rochefort és elgondolkozva korrigálja reggeli cikkének kefelevonatait. Egyelőre a Figaróba ír, a cenzura megszabta korlátok között kritizálja a rendszert s közben egy új lapról álmodozik, melynek már maga előtt látja címbetűit. A lap neve Lanterne lesz, ami utcai lámpát jelent és úgy rajzoltatja meg a címbetűket, hogy a T alkasztófára emlékeztessen, melyen az N csüng. Mert forradalmi elvakultságában akasztófát szán Napoleonnak. Egyébként az írók és újságírók is alszanak már. Renan ma este János Jelenései felett elmélkedett s most nyugtalanul hánycódik álmában. Azt álmodja, hogy a poklok mélyére került és ördögök csipdesik tüzes fogókkal a húsát. Flaubert, aki vidéken él, ma éjszaka határozta el, hogy végleg és visszavonhatatlanul szakít a szeretőjével, Louise Colet-val és meg is akarta írni a nagy szakítólevelet, de szörnyű, hogy milyen nehezen megy nála az írás. Három fogalmazványt tépett össze, míg végül egy mondat közepén elkeseredve le-

csapta a tollat s elhatározta, hogy folytatja a viszonyt, mert még mindig könnyebb Louise-zal kijönni, mint egy kifogástalanul megfogalmazott szakítólevelet megírni. Mindenki alszik már Párizsban, vidéken és külföldön. Csak egy ember virraszt Elzász térképe felett, egy tagbaszakadt, budogképű férfi, aki váltakozva tüzdel francia és porosz lobogócskákat a térképbe és aztán, arcát tenyerébe hajtva, hosszan bámulja a stratégiai sémáját.

Ez a férfi porosz államminiszter és Otto von Bismarck a neve.

BISMARCK BIARRITZBAN

Bismarck Ottó gróf porosz királyi miniszter Biarritzban tartózkodik. A helységet Eugénia császárné fedezte fel. Villát építtetett az öböl felett — szállodára emlékeztető, vakítóan fehér épületet — s az őszi hónapokat többnyire ebben a Biscayai-öbölben fekvő halászfaluban tölti férjével. Itt lakik a *Villa Eugénie*-ben vendégük is, aki Napoleon kérésére jött Biarritzba, hogy a császár, mint idestova egy évtizeddel ezelőtt Cavour-ral, megtárgyalhassa, mit kapjon Franciaország egy Ausztria ellen irányuló akció esetén. Akkor Nizza és Savoya volt a francia támogatás ára, — Napoleonnak most a Rajna balpartjára fáj a foga.

Környezete — főleg Eugénia, aki sehol sem boldogabb, mint a spanyol határ térszomszédságában, ahonnan sűrűn átrándulhat szülőhazájába — lelkesedéssel várja a rokonszenves vendéget. Ismerik és kedvelik Bismarckot még követ korából. Remek fellépése van, ujjahegyéig kulturált, tökéletes francia, okos, mulatságos, szeretetreméltó. Évődve közlik közeli érkezésének hírért Mme de la Bedoyére-rel, a császárné udvarhölgyével, aki fületövéig elvörösödik. Mme de Bedoyére feltűnő érdeklődést mutatott Bismarck iránt, mikor a kancellár utoljára Biarritzban járt. Amiért meg is bűnhődött, mégpedig a következőképpen: Bismarck elutazása előtt való este Mérimée

megmintázta kartonból Bismarck fejét, fekete tussal kirajzolta vonásait, tömött bajuszt ragasztott a fejére s estefelé, mikor a vendégszobákban megágyaztak, Mme de la Bedoyére vánkósára tette a fejét. Hogy a tréfa még nagyobb legyen, párnákat tömködött a paplan alá, azt a látszatot keltve, mintha feküdnék az ágyban valaki. A mókába a közvetlenül érdekelteken kívül mindenkit beavatott. Az udvar kíváncsian várta a fejleményeket. Bismarck korán elkészönt este és visszavonult. A császárné kevéssé utána elbocsátotta udvarhölgyeit és néhány bizalmasával meghúzódott Mme de la Bedoyére szobája közelében. Bedoyére asszony gyertyával a kezében benyit a szobájába, behúzza maga után az ajtót. Egy pillanat szünet. Aztán egy riadt nő rohamlik a folyosóra és kétségbeesetten kiabál:

— Jézus Mária, M. Bismarck belefeküdt az ágyamba!

Képzeltetjük, milyen hahotázás fogadta! Később aztán az is kiderült, hogy előzőleg már benyitott egy komorna Mme de la Bedoyére és elképedve hőkölt vissza, mikor megpillantotta Bismarckot Mme de la Bedoyére ágyában.

Bismarck bizonyára maga is mulatott volna a tréfán, mert volt humora, még hozzá ugyanolyan nyers és kaján, mint az, amely e mókában megnyilatkozott. Valójában azonban másfajta ember volt, mint akinek mutatta magát. III. Napoleon érthette volna meg egyedül, ha Bismarck betekintést engedett volna lelkületébe. III. Napoleon meghökkenve ismerte volna fel jellemük közös vonásait. De erről szó sem lehetett. Nem mintha Bismarck titkolódzó lett volna, ellenkezőleg: elképesztően nyílt volt. Disraeli megmondta róla: „Ettől az embertől óvakodni kell. Ez kimondja, amit gondol“.

Kimondta, amit gondolt, de túlsokat gondolt és sűrűn módosította elgondolásait. Emlékszünk mondasára: „Csak az ökör következetes, mert mindig füvet eszik.“ Nem az volt a baj, hogy titkolta szándékait, hanem az, hogy nem lehetett számítani fo-

gadkozásaira és ígéreteire. Kiszámíthatatlan volt, mint Napoleon.

Kétségtelen, hogy kettőjük közül Napoleon volt a furfangosabb. Az is kétségtelen, hogyha Napoleon tíz évvel fiatalabb lett volna azokban a hetekben, amikor Bismarckkal értekezett, kétvállra fektette volna a porosz minisztert. Így azonban ellene fordultak képességei. Furfangja a régi volt, de akarata, elhatározóképesége elmállott a hatalom élvezetében. Az történt vele, ami a legtöbb emberrel, ha fogytán az életerejük. Ahelyett, hogy tisztázta volna a helyzetet, merő szokásból elhomályosította, elintézetlenül hagyta, mert ez volt a haremodora, melynek személyi sikereit köszönhette volt. Tagadhatatlan, hogy ezzel a magatartással ért el mindent, amit eddig elért. Nagy elhatározások előtt szándékosan szürke, semmitmondó magatartással tévesztette meg ellenfeleit, azt a látszatot keltve, hogy nem kell tőle tartaniok. Aztán kihasználta elaltatott gyanakvásukat. Ezzel a viselkedéssel tévesztette meg, hogy csak *egy* példára hivatkozzunk, a képviselőházat, mikor — jól lehet köztudomású volt, hogy a hatalomra tör — olyan ügyefogyottan védekezett, hogy Thiers oda-súgta párthíveinek: „Hiszen ez hülye” — és az elnök-választás heteiben a legnagyobb eréllyel támogatta Bonaparte Lajos jelöltségét, abban a feltevésben, hogy az elnök tehetetlen báb lesz, aki úgy táncol majd, ahogy ő fütyül. Hanem az életnek, ügylátszik, az a törvénye, hogy ravaszságaink, csalafimtaságaink beidegződve ellenünk fordulnak s ahelyett, hogy hasznukat látnók, elgáncsolnak bennünket. A ravaszkodásak csak addig van értelme, amíg alul vagyunk, amíg csak alattomos eszközökkel érhetjük el, amit akarunk. Birtokon belül nem ravaszkodni kell, hanem cselekedni. Csakhogy az ember bizonyos koron túl elveszti rugalmasságát s merő kényelemből ismételteti azokat a lelki gesztusokat, amiket valamikor eltökélt számítással alkalmazott. Ez az élettani jelenség hatalmasodott el III. Napoleonon a hatvanas évek közepén. Fizikuma sohasem volt erőteljes; most

vesekövek gyötörték, izmai ellankadtak, bőre petyhüdt lett, járása görnyedt, bizonytalan, alakja összeesett. Ötvenegynéhány éves volt mindössze, de már úgyszólván csak vonszolta magát. Micsoda iróniája a sorsnak, hogy végül azzá lett, akit eddig ravasz számítással oly sikeresen alakított! Sárgán, összeaszottan, szűrő fájdalomtól gyötörve ténfergett a behemot természetű porosz kancellárral szélben, esőben, a biarritzi villa terraszán és cigarettáját ide-oda forgatva, félig leeresztett szempillákkal, kifejezéstelen arcra hallgatta fejtegetéseit. Bismarck életcéljául tűzte ki, hogy Poroszországot naggyá tegye. Azért jött Biarritzba, hogy megnyerje ehhez Napoleon támogatását. Poroszország vezetészerepre tör a német államalakulaton belül s hogy ezt elérhesse, térdre kell kényszerítenie Ausztriát. Napoleon maga elé révedezett. Eret vágni Ausztrián? Helyes. Mit árt Franciaországnak, ha Ausztria és Poroszország egymásnak esnek? Legyengülnek a mérkőzésben, és ha Poroszország tulságosan szorongatná Ausztriát, még mindig módjában áll a beavatkozással való fenyegetéssel Bismarckot megállítani. Igen, csak hogy ezt a porosz miniszterelnök is tudja és éppen azért jött Biarritzba, hogy a francia hátbatámadás ellen biztosítsa magát. Messzemenő áldozatokra hajlandó ezért. Csak hogy Napoleon nem akarja lekötni magát. Ahhoz viszont nem elég önzetlen, hogy tiltakozzék Ausztria megtámadása ellen. Bismarck majdnem brutális őszinteséggel közli Napoleonnal, hogy Poroszország meg fogja támadni Ausztriát. Napoleon egy szóval sem inti le, de arra sem kötelezi magát, hogy Ausztriát sorsára hagyja. Így aztán Bismarck azzal a benyomással távozik, hogy Franciaországnak nincs ellenére, ha Poroszország megtámadja Ausztriát, de nem egészen biztos afelől, hogy Franciaország milyen magatartást fog a fegyveres konfliktus kitörésekor tanúsítani. „Nincs az az ár, amit meg ne adtam volna, hogy Franciaország magatartás felől nyugodt legyek” — mondta Moltkenak győzelmük után. De Napoleon elzárkózott minden alku

elől. Bátorította Bismarckot s ugyanakkor nyugtalanná tette, olk nélkül rejtélyeskedett. Fenn akarta tartani magának a későbbi állásfoglalás jogát. Ostoba magatartás volt, mint a következményekből ki-
derül.

KÖNIGGRATZ

Az események feltartóztathatatlanul követték egymást. Poroszország 1866 április 8-án véd- és dacszövetséget kötött Ausztria ellen Itáliával. A két szövetséges fegyverkezett; Ausztria megtette ellenintézkedéseit. A francia közvélemény aggódva figyelte a háborús készülődéseket. Thiers hatalmas beszédet tartott a francia parlamentben Poroszország ellen. „Nem Ausztria fenyegeti a világ békéjét, hanem Poroszország” — szegte le. „Poroszország meg akarja támadni Ausztriát. Ha győztesen kerül ki a háborúból, szövetségesével, Itáliával, rá fogja kényszeríteni az egész kontinensre akaratát. Ezt minden erőnkkel meg kell akadályoznunk.”

Thiers fenyegető jóvendőlése gondolkodóba ejtette Napoleont. A konfliktus megakadályozásának azonban most már csak egy módja van: értekezletre hívja össze a hatalmakat, közvetíteni akar. Ha Ausztria lemond Veneziáról Itália javára, Franciaország megakadályozza, hogy Poroszország meg-támadja. De Ausztria nem fogadja el a megalázó ajánlatot. És igaza van. „Mert — írja a szellemes Halévy — ez az értekezlet olyannak készült, mintna kártyapartira hívtam volna össze barátaimat, Paradol-t, Meilhac-ot és Bizet-t s azt írtam volna Paradolnak, aki ebben az esetben Ausztriát jelképezi: Barátom, gyere át holnap délután kártyázni hozzám. Korrektül fogunk játszani, de mindenesetre közlöm veled, hogy nem nyerhetsz, neked csak veszteni szabad. Meilhacnak szüksége van tízezer frankra. Hozd magaddal és add oda neki.” Itália igényt tart Veneziára — folytatja. „A császár tehát felszólította Ausztriát, jöjjön Párisba és adja át Itáliának Veneziát. Mit ad érte Olaszország és Poroszország? Sem-

mit. Köszönöm a meghívást, felelte erre Ausztria. Inkább el se jövök.“

Minthogy az értekezlet terve megghiúsult, olasz csapatok átlépték a Minciót, de Albrecht főherceg Custozzásánál szétveri Victor Emánuel hadseregét. A cseh hadszíntéren három porosz hadsereg operál. Frigyes Károly porosz királyi herceg megtámadja az osztrákok állásait. Bismarek egy magaslatról figyeli a csatát és várja a porosz trónörökös hadseregét. „Moltke szivarral kínált meg — mesélte később. — Én megfogadtam, hogyha a porosz trónörökös hadserege nem érkezik meg, mire elszívom a szivaromat, öngyilkos leszek.“ Még füstöl a szivarja, mikor a felmentő hadsereg felvonul és beleveti magát a küzdelembe. A poroszok visszavetik az osztrákokat az Elba mögé. Benedek tábornok az osztrák hadsereg fővezére, elrendeli a visszavonulást. Az út nyitva áll a porosz hadsereg előtt Bécs felé. Ausztria elvesztette a háborút.

A VISSZAHATÁS

Franciaország megdöbbenéssel fogadta a nagy porosz győzelem hírét. Eugénia, aki nyíltan osztrákbarát, ráveszi Napoleont, hogy hívja össze az államtanácsot. Meg kell állítani a porosz előnyomulást. „Poroszország is megállított bennünket Solferino uán“ — hangoztatta Eugénia. — „Ha Franciaország mozgósít, Poroszország kénytelen visszarendelni Csehországból a hadseregét, hogy megvédje a rajnai határokat. Hosszú, izgalmas vita következik. Végül az államtanács elhatározza, hogy megszavaztatja a két törvényhozó testülettel a mozgósításhoz szükséges intézkedéseket. Napoleon azonban az utolsó pillanatban visszariad a mozgósítástól. A hadvezetőség véleménye szerint, Franciaország nincs felkészülve háborúra. Mi történik, ha Bismarek nem hátrál meg a fenyegetés elől, ha felveszi a kesztyűt és szembeszáll Franciaországgal? A megtörténteken úgysem lehet változtatni.

Pedig lehetett volna. Bismarck maga ismerte be 1874 január 16-án a Reichstagban, „Ha Franciaország Königgrätz után mozgósít és egyesíti haderejét az Ausztriával szövetséges délnémet erőkkkel, kénytelenek lettünk volna kivonulni Csehországból, hogy megvédjük nyugati határainkat“.

De nem így történt s ezzel eldőlt Európa sorsa, aminek persze, csak ma érezzük a következményeit. 1866 július 12-én lett Olaszország nagyhatalommá, ezen a napon gyűrte le Poroszország végérvényesen Ausztriát. Igaz, hogy három hét múlva Tegethoff tengernagy megsemmisítette Lissánál Viktor Emánuel flottáját, de ez a fényes győzelem már nem változtatott az eseményeken. Ferenc József lemondott Veneziáról. De, mint a sodferinói csata után, nem Viktor Emánuelnek engedte át a béke zálogát, hanem III. Napoleonnak, rendelkezék vele tetszése szerint.

Párizs örömmámorban úszik, a házakat fellobogózták. A lapok felsőbb utasításra lelkesen ünneplik a szövetségesek győzelmét. „Állhatatos politikánk meghozta gyümölcsét — írja a *Le Monde*, Ausztria, a katolicizmus fellegvára összeomlott. A német nép sorsát mától kezdve a nemzeti alapon álló haladó szellemű protestáns Poroszország irányítja.“ Ugyanezt a tényt ünnepli a *Le Siècle*. „A mérkőzésben a felvilágosultság győzedelmeskedett a bigott és türelmetlen maradiság felett“.

De vajjon csakugyan olyan nagy öröm ez a győzelem? III. Napoleont kétségek gyötrik. Miközben az egész világ ünnepli, balsejtelmek kínozzák. Még mindig nem késő, gondolja. Még mindig meg lehet alázni Poroszországot. Ezekben a napokban keresi fel a holland követ, aki királynője megbízásából felhívja figyelmét a szövetségesek győzelmének következményeire. „Felséged tekintélye annyira csökkent néhány hét óta, hogy az egyenesen döbbenetes. Hát nem látja felséged, milyen következással jár Európára, ha a megerősödött Németország összefog a meggyarapodott Olaszországgal? Ha már Ausztria

lemondott Veneziáról, felségednek kötelessége Ausztria mellé állni és megfékezni Poroszországot. Elvérezni hagyni Ausztriát —, hogy egy híres mondással éljek — töb a bűnnél; hiba.“

A MEXIKÓI KALAND

De Napoleonnak az a végzete most már, hogy hibát hibára halmoz. Amikor forradalmosíthatta volna a világot, a reakcióval szövetkezett, most pedig, amikor konzerválnia kellene, az Európa régi rendjének felforgatására szövetkezett két államalakulat aspirációit támogatja magatartásával. A tengeren túl császárságot akart alapítani, hogy trónhoz juttasson egy osztrák főherceget, s ugyanakkor hallgatólagosan hozzájárult ahhoz, hogy Poroszország megalázza Ausztriát. S még ha legalább eredménnyel járt volna a mexikói kaland! De a helyzet ott is kilátástalan. Amíg az Unióban testvérháborút folytattak egymás ellen az északi és a déli államok, a szövetségi kormánynak nem állott módjában hathatósan tiltakozni Franciaország mexikói intervenciója ellen. De Lee tábornok 1865 április 9-én kapitulált, a polgárháború véget ért. Napoleon a mérkőzés során a déli államokkal rokonszenvezett; el kellett tehát készülnie arra, hogy a lincolnisták bosszút állnak az ellenségeiknek juttatott szimpátiákért. Ugy is történt. Az Egyesült Államok kormánya megtagadta Mexikó megváltozott államformájának elismerését. A francia külügyminiszter erre, hogy az Egyesült Államokkal való konfliktust elkerülje, azt az ajánlatot tette az Unió külügyi hivatalának, hogy Franciaország visszarendeli Mexikóból hadseregét, ha az Egyesült Államok tudomásul veszik, hogy Mexikó császársággá alakult át. Az Egyesült Államok kormánya azonban nemcsak hogy nem ment bele az alkuba, de messzemenő erkölcsi és anyagi támogatásával lehetővé tette Juareznek, hogy új hadsereget szervezzen és újra lángba borítsa Mexikót. Franciaország kénytelen volt két megoldás között választani.

Vagy újabb csapatokat küld Mexikóba a fenyegetett Miksa császár támogatására, vagy — hogy az Egyesült Államokkal minden konfliktust elkerüljön, — sorsára hagyja védencét és visszarendeli hadseregét. Napoleon az utóbbit tette. Cserben hagyta Miksát, felszólította Bazaine tábornagyot, a Mexikóban operáló francia hadsereg fővezérét, hogy haladéktalanul szállítsa haza csapatait. Napoleon eljárása nem volt lovagias, de el kell ismernünk, hogy nem tehetett egyebet. Ha tovább erőlteti a mexikói kalandot, elsöpri trónjáról a már amúgyis ingerült és egyre erőteljesebben szervezkedő közvélemény. Miksa maga is belátta, hogy helyzete tarthatatlan és már elhatározta volt, hogy othagyja Mexikót és hazajön Európába. Aztán mégis máshogy határozott. Zsófia főhercegnő, az osztrák császár anyja, értesülvén szándékáról, azt írta neki, hogy szégyent hoz a Habsburgokra, ha meghátrál Juárez elől. Már a hintóban ült, amikor kamarásai körülvették és könyörögve kérték, maradjon Mexikóban, Miksa megtántorodott, engedett a kérésnek, maradt. És sürgetve kérte Napoleont, küldjön francia csapatokat. Csakhogy Königrätz után erről többé szó sem lehetett. Hogy a szatírájáték teljes legyen, egyszer csak felbukkant Párizsban Sarolta, a címzetes mexikói császárné. Azért jött, hogy ígéreteinek teljesítésére kényszerítse Napoleont. A császár joggal félt a kínos találkozástól. Sarolta rettenetes jelenetet rögtönzött. Előbb könyörgött, aztán követelődött, végül rikácsolva a császár arcába kiáltotta: Hitvány gyilkos! Halálba kergetted a férjemet! Párizsból Rómába utazott, kihallgatásra jelentkezett a pápánál s az audiencia során örjöngeni kezdett. Kíméletesen kivezették. Elméje örökre elborult.

Rövidesen egész Franciaország tisztán látta Poroszország győzelmének következményeit: Bismarck kést tett Ausztria torkára, Poroszország bekebelezte Hannover, Hessent, Nassaut, Frankfurtot, rákényszerítette hegemoniáját az északnémet államokra és pár hónappal a nikolsburgi békekötés után Francia-

ország ellen irányuló éllel szövetséget kötött a délnémet államokkal — amelyek addig Ausztriát támogatták. Amikor pedig a francia külügyminiszter kompenzációs igényekkel lépett elő, Bismarck kerekén visszautasította. A francia külügyminiszter szégyenében lemondott. Mire Napoleon elkövette a legnagyobb ostobaságot. Miután sehogysem tudott beletörődni abba, hogy Franciaország semminemű kompenzációban ne részesüljön, Poroszország irányában tanusított barátságos magatartásáért, egy semleges állam rovására akarta gyarapítani Franciaország területi állományát. Berlini ügyvivője Benedetti hivatalos átiratban kérdezte meg Bismarcktól, számíthat-e Franciaország — vizontszolgáltatékppen — Poroszország semlegességére, ha bekebelezi Belgiumot. Könnyelmű kérdés volt. Bismarck habozás nélkül nyilvánosságra hozta Benedetti kérdését. A diplomaták felháborodva nyilatkoztak Napoleon perfidiájáról. A szándékból nem lett semmi, de Napoleon rajta maradt a szégyen, hogy orvul meg akart támadni egy védtelen államot.

Fatális fordulat! Napoleon, az elnyomott nemzetek felszabadítója, máról-holnapra a nemzetközi szerződések lábbaltiprójának hírébe került — semmiért, egy elhamarkodott és ostoba kérdés miatt. Anglia és Oroszország bizalmatlanná válik irányában — védenice, Itália, jobban gyűlöli, mint valaha. Poroszország háborúval fenyegeti. Napoleon elveszti a fejét. A legokosabb volna, ha lemondana.

KAPRAZATOS LATVANYOSSÁG VILAGTÖRTÉNELMI SZEREPLŐKKEL

(Az 1867-es párizsi világkiállítás.)

Franciaországban valamikor divatos műfaj volt a zeneszámokkal tarkított, laza cselekményű szindarab, mely, mint már a meghatározása jelzi, megtörtént eseményekkel foglalkozik, lírai hangon, vagy parodisztikusan, mégpedig a közelmúlt aktualitásai-

val. A revü képekből áll; a képek között két önálló szereplő lép a függöny elé és megbeszéli egymással a színdarabot. Többször Párizsba tévedt vidékiek, akik hüledezve tárgyalják meg a látottakat a közönség őszinte gaudiumára. Mi avatottabb interpretálókat iktatunk történelmi képsorozatunkba, hogy a most színrekerülő nagy látványosságot kommentálják. Az egyik sovány, nyakigláb, feketébe öltözött, sanyarúvendelszerű figura, akinek az életben *Bache*, a színpadon Stix Jankó a neve. Ez nem szól semmit, csak mélabúsan sóhajtozik. A másik annál többet beszél. Viselkedésén észrevehető, hogy erőszakkal kellett lefogni a színpalak mögött, hogy ki ne rontson a rivalda elé még mielőtt a jelenésére sor kerül. Magából kikelve, felháborodástól reszketve ugrik a közönség elé és teleszájjal, pokolian elmés kiszólásokkal szidja, gyalázza, szapulja a darabot, a szereplőket, a rendezést, a kiállítást, mindazt, ami az előadással összefügg. Ez a férfi *Rocheport*, a második császárság intézményeinek és mindennemű megnyilatkozásának veszett mérgű kritikusa. Az egyik sóhajtozik, a másik mérget és epét okád. Ugyalátszik, valahol hiba van a darab körül. A néző, aki csak azt látja, amit mutatnak, mert nem engedik fel a kulisszák közé, nem érti viselkedésüket. Neki határozottan tetszik a darab. Ennyit bevezetésül a párizsi világkiállításához.

Már ott is vagyunk, az Úr 1867-ik esztendejének Párizsában, a világkiállítás megnyitásának napján s a világ minden tájáról odacsődült kíváncsiakkal együtt lelkendezünk és álmélkodunk. Párizs megszépült, megfiatalodott, mióta utoljára láttuk, negyvennyolek után. Hiába, nagy ember *Haussmann*! Tizenkét vadonatúj sugárút fut össze az Arc de Triomphe alatt. Nyílegyenes, széles sugárutak a macskafejekkel kövezett szűk utcácskák, fehérhomlokzatú paloták a leprásvakolatú, roskatag középkori épületek helyén; augusztus 15-én, a nemzeti ünnepen megnyitják az új operát, virágos közkertek szakítják meg az utcákat, zenepavillonokkal és pihenő-padokkal. De

mindez másutt is van. Hanem a kiállítási terület, az igazán felülmul minden várakozást. Külön város épült a Mars-mezőn erre az alkalomra, mely magában foglalja a földkerekség minden színét és hangulatát. Van ott minden: szerezsenfalu, kínai bazár, hindu templom, egyiptomi királysír, gyolcsaiba ragadt két és félezer esztendő múmiával, mexikói csapszék, japán teaház, török minaret, tiroli vadász-lak, bécsi kávéház, müncheni sörház, svájci tejesarnok, amerikai cirkusz a világ legkisebb törpéjével és legnagyobb óriásával, de a legimpozánsabb a tizenöt hektárt kitöltő kiállítási csarnok, az ipar és a technika legújabb vívmányaival, Kruppék ötventonnás ágyúival, a legújabb típusú angol gőzmozdonyokkal, a legtokéletesebb mikroszkópokkal, az asztalosművészet remekeivel. Itt látjuk először a következő évtizedek két nélkülözhetetlen ipari alapanyagának, az alumíniumnak és petróleumnak új alkalmazását. Napokig ténferegphetünk egyik pavillonból a másikba, mindig fedeztünk fel valami újat, aminek kiszámíthatatlan jövője van.

Tízmillió ember tekintette meg a kiállítást, ötvenhét uralkodó, az orosz cár, az osztrák császár, a porosz király, a görög király, a belga király, a török szultán, az egyiptomi pasa, a svéd király, a holland királynő, a bajor király, a württembergi király, kisebb német fejedelmek egész sora, uralkodó hercegek, örgrófok, birodalmi bárók, fenségek, kegyelmes urak és kegyelmes asszonyok, earlok, grandok, markézák, amerikai multimilliomosok és délafrikai ültetvényesek és ha két idegenből ideszakadt ismerős összeakadt, nem azt kérdezték egymástól: „Láttad Pasteur bacillustenyésztését? Vagy Millet megragadó festményeit?“, hanem azt: „Van már jegyed a Gerolsteini nagyhercegnőhöz?“ „Nem kaptál? Ugy kell neked. Rendelted volna meg táviratilag!“

Ez a klúja a kiállításnak: Offenbach új operettje a Variétés-ben, a Gerolsteini nagyhercegnő, Hortense Schneiderrel a címszerepben. Senkinek sem szabad elmulasztania. Az orosz cár Kölnből sürgönyözhetett

a Variétésnek, hogy tartsanak fenn a számára páholyt; három órával megérkezése után már el is foglalta Vladimir fiával. Mikor pár nap múlva megjött Vilmos porosz király, fiával, Frigyes trónörökössel, Bismarckkal és Moltkével, a cár újra megnézte velük a Gerolsteini nagyhercegnőt. Nem győztek tapsolni a rubensi idomokkal rendelkező primadonnának, mulattak a marcona Bumm tábornokon, aki puskaport szippantgat a tubákszelencéjéből és mindig csatát veszít, elérzékenyültek Vandán, akit vőlegénye, Fritz, a félszeg közkatona eszerbenhagy, mikor a gerolsteini nagyhercegnő szeme megakad rajta, — a nagyhercegnő tábornokká lépteti elő, de mikor rájön, hogy Fritz nem tudja Vandáját elfelejteni, újra közkatonává fokozza le. A szünetben szemügre vették a nézőteret. Megállapították, hogy krinolit már nem hordanak, sima szoknya a divat, a domináló szín a barnának az az árnyalata, aminek havanna-barna, vagy Bismarck-barna a neve, a nők piros korallfüzéreket hordanak, a férfiak plaszttront, pofaszakállt és négyszögletes monoklit. A második felvonás után az igazgató átkalauzolta a magas vendégeket a primadonna öltözőjébe, akinek parfümtől és virágillattól fülleteg budoárjában közönséges estéken a következő személyek időznek felvonásközökben: a színházi fodrász, Couder, Bumm tábornok izzadó alakítója térden felül érő eszímában, oldalán lovassági karddal, fején tollforgós sisakkal; egy csomó ujságíró, Josephine, az öltöztető és nyolc öleb, Love, Bugg, Viki, Mimi, meg a többiek. És egy álmhatatosan féltékenykedő rajongó, aki sokkal jelentéktelenebb, semhogy felelősségre vonhatná a primadonnát hűtlenségeiért és csak jelképesen juttatja kifejezésre, hogy mindenről tudomása van. Szemben lakik a primadonnával s ha az magas személyiségeket fogad éjszaka, kivilágítja ablakát és kitűzi az erkélyre az illető ország zászlócskáját.

Az uralkodók igazán meg lehetnének elégedve a fogadtatással. De nem azok. Apró incidensek zavarják a derűs hangulatot. A cár rálőnek, mikor III.

Napoleonnal a kiállításra hajtat. Hiába állítja III. Napoleon, hogy a golyó nem a cárnak szolt, hanem neki, a cár elkedvetlenedik és nem köt baráti szerződést Franciaországgal. A porosz király tiszteletére a császár katonai díszszemlét tart, melyen hatvan-ezer ember vonul fel az uralkodók előtt. De Moltke megállapítja, hogy a francia hadsereg hadifelszerelése elavult, Bismarck pedig egy III. Napoleonnal folytatott megbeszélés után azzal a meggyőződéssel távozik, hogy a franciák császára félreismeret tehet-ségtelenség. (*Une incapacité méconnue*). A magas vendégek azzal az érzéssel utaznak haza, hogy a második császárság morális állapotának Hortense Schneider, a tábornoki uniformisban bokázó teltidomú diva a szimboluma. A cár és a porosz király elutazott, a kiállítás még nyitva van, a város ünnepe és pezseg, aztán eljön a jutalmak és díszoklevelek napja, amiket a császári pár személyesen oszt szét a kiállítók között. S amit egy kellemetlen incidens zavar meg.

SORTÚZ MEXIKÓBAN

Az udvari hintó megáll a kiállítás főépülete előtt, a lakájok leugrálnak, leeresztik a hágesókat, a kiállítás vezetőségének szónoka lojalitástól csepegő frázisokkal üdvözlí az uralkodópárt és bevezetik őket az ünnepi csarnokba. Az uralkodópár elfoglalja helyét a fellobogózott, bársonyszőnyegekkel borított emelvényen — a diplomáciai testület teljes számmal megjelent — a földszinten az ipar és a kereskedelem kitérőnői ülnek —, amikor egy futár utat tör magának kifejezéstelen arccal megkerüli az emelvényt s mély meghajlással táviratot kézbesít a császárnak. Az felbontja, elolvassa, falfehér arccal összegyűri. A császárné nyugtalanul néz rá. „Majd“ — jelzi a császár alig észrevehető pillarezzennéssel. Aztán felemelkedik s egy papírlapról leolvassa a kiállítás rendezőségének és a kiállítóknak szóló legmagasabb elismerést. Akik figyelik, észrevehetik, hogy a keze remeg. Mikor leül

egy papírlapra néhány szót firkant, közelebb inti a várakozó futárt, átadja neki az apróra hajtogatott üzenetet s néhány szót súg neki. Az meghajtja magát és távozik. A közönség érdeklődéssel nézi a jelenetet. Előbb a császárt figyelték, most a futáron a szemük, aki lejön az emelvényről, de nem a kijárat, hanem a diplomaták páholya felé tart, megáll az osztrák követ előtt és átadja neki a császár levelét. Az beletekint, feláll, valamit súg a feleségének, mire az is feláll s komoran otthagyják az ünnepélyt. Eugénia, aki mindenbe be van avatva, kiszámíthatta viselkedésükből, miről lehet szó. Csakhogy nem szabad felindultságát, kétségbeesését mutatnia. Előbb ki kell osztania a díjakat, diplomákat és medáliákat, bájosan mosolyogva, elbűvölve a kitüntetteket. Emberfeletti lelki erővel végzi feladatát, aztán, hál-Isten, túl van rajta, hazahajtathat. És otthon, a Tuillériákban, kitör belőle a kétségbeesés.

Miksa császárt kivégezték a mexikóiak!

Még csak a tényt tudja, még nem ismeri a szörnyű esemény részleteit, Jaurez, az Egyesült Államok támogatásával újjászervezte a hadseregét, megtámadta a kormánycsapatokat, beszorította a császárt a hegyek közé. Queretaro, nyomorult hegyi városka volt a császár főhadiszállása hónapokon át. A felkelők körülvették Queretarót, elvágták összeköttetéseit. A helyőrség hőiesen védekezett, de két hónap múlva kifogyott az élelem és a munició. 1867 május 15-én megadta magát. A császárnak módjában lett volna menekülnie, de életunt volt, nem volt hozzá energiája. A felkelők elfogták és mint a mexikói nép ellenségét sortűz általi halálra ítélték. A kivégzést végrehajtó katonák olyan közlről lőttek a szerencsétlenre, hogy annak a ruhája is tüzet fogott. Holttestét ugyanaz a hajó, — a Novara — szállította haza, amelyen Mexikóba jött.

Eugénia oda van kétségbeesésében. „Én vagyok mindennek az oka!” — vádolja magát. „Én beszéltem rá, hogy fogadja el a koronát, én küldtem a halálba, én kergettem az örületbe boldogtalan hitvesét“. Fél-

napokat térdel házi oltára előtt, spanyol szokás szerint, földre szorítva homlokát, mozdulatlanul, mint a vezetők.

A KIS NAPOLEON, AKIT EGY ISKOLASGYEREK MEGSZÉGYENIT

A császári párnak nincs szerencséje a díjkiosztásokkal. Az idén a meikói császár halálhíre zavarta meg az ünnepélyt, tavaly ugyancsak egy díjkiosztás során pedig egy talán kevésbé tragikus, de semmi-vel sem kevésbé kínos incidens. Az eset egy iskolai évfárá ünnepélyen történt, amelyen a császárnénak kellett volna kiosztani a jutalomkönyveket. De Eugénia illőbbnek találta, hogy kisfia képviselje a díjkiosztásnál. A kis herceg boldogan készült első nyilvános szereplésére. Megjelent az ünnepélyen s a kezébe nyomott papírlapról olvasni kezdte a megjutalmazott tanulók névsorát. De csak az első névig jutott el. A névsor ábécé-rendjét Cavaignac nyitotta meg, Bonaparte Lajos politikai ellenfelének diákfia. A kis herceg, aki vajmi keveset tudott az államesínyt megelőző hónapok politikai küzdelmeiről, gyanútlanul ejti ki Cavaignac nevét s már nyúl a könyv után, hogy azt, ahogy előzőleg kitanították, kedves mosollyal átnyujtsa neki. De Cavaignac nem jelentkezik. Ott ül az első padban, karjait összefonva mellén s durcás arccal mered a hercegre. És amikor az tanácstalanságában kérdő pillantást vet a tanárookra, kitör a ribillió. A fiúk, mintha összebeszéltek volna, éltetni kezdik Cavaignacot. Frossard tábornok, a herceg katonai nevelője kézenfogja a kisfiút és kivezeti. Az meg sem meri kérdezni, mi történt, de reszket az izgalomtól. A hintóban sírva fakad.

— Miért nem szeretnek bennünket? — hajtogatja kétségbeesve.

A császárné elérzékenyülve vigasztalja gyermekét. A császár, akinek Frossard felháborodva jelenti a történeteket, csüggedten pillant fiára és ennyit mond csupán:

— Que faire? Előbb-utóbb rá kell jönnie, hogy nemcsak éljenzőink vannak, hanem ellenzőink is.

Vannak, még hozzá számosan. Mióta elnézőbb az államhatalom, mióta a parlament kritizálhatja a kormány ténykedéseit, rohamosan csökken az uralkodó népszerűsége. Thiers, a kis Thiers, aki egész kis könyvtárt írt össze I. Napoleonról, („mint a szű a tölgyön, úgy élőködik ez a parány az óriáson” — írta róla gúnyosan egy kritikusa) kegyetlen következetességgel teszi felelőssé a Franciaországot ért külpolitikai megaláztatásokért a parlamentben III. Napoleont. „A császár előbb a nemzetiségekkel fogott össze, igen helytelenül, amíg azok is eszerben hagyták és most egyedül áll. Hibájából két nemzet lett naggyá, akik előbb-utóbb kezét fognak majd egymással az Alpok felett és összefognak ellenünk”. De Thiers szigora bármily kíméletlen is, távolról sem olyan bosszantó, mint a firkászok egyre szemérmetlenebb ripókségei. Különösen Rochefort hangja izgatja, aki igazán túlmegy a jóízűs határain. Micsoda ízetlenség például a szerencsétlen Miksáról, mint archiduce-ról írni — s még csak felelősségre sem lehet vonni, mert azt állítaná, hogy sajtóhiba volt. Micsoda ízetlenség ilyen híresekkel közölni:

Az állam megbízta Barrye-t, hogy készítse el III. Napoleon lovassobrát. Barrye állatszobrainak köszöni hírét.

Micsoda arcátlanság az a magasztaló cikk, amit II. Napoleonról írt! „Vannak, akik azzal vádolnak, hogy nem szeretem a Bonapartokat. Ezt tagadom. Igenis szeretem őket, de fenntartom magamnak azt a jogot, hogy magam válasszam ki eszményképemet közülök. Elvégre a legitimisták között is akad, aki X. Károlyért lelkesedik. Nos, én II. Napoleont tartom a legtöbbre a Bonapartek közül. Ehhez jogom van.

Eszményi uralkodó volt. Kétségtelenül uralkodott, különben hogy jöhetett volna III. Napoleon I. Napoleon után? És hogyan uralkodott! Milyen bölcsen, milyen kitűnően uralkodott! Nem kreált új

adónemeket, nem folytatott hiábavaló tengerentúli hadjáratokat, nem tartott minisztériumot —, úgyszólván, észre sem lehetett venni, hogy uralkodik. Ez igen! Ez a Bonaparte az én emberem!

— Szamárság! — méltatlankodik Napoleon. — Mintha az uralkodók saját jószántukból folytatnának háborúkat!

És újra elfogja a szorongás, mert Franciaország háború előtt áll és nincs hozzá hadserege.

IMADOM A KATONANÉPET...

— Imádom a katonanépet! — énekli a gerolsteini nagyhercegnő Offenbach operettjében. Imádom a katonanépet, „mert ők védik meg a hazát“. De a francia képviselőház nem imádja a katonanépet. Pedig multhatatlan szükség van rájuk. A császár új hadügyminisztere, Maréchal Niel, akinek a nevét egy vékony szárú, illatos sárgarózsa fajta vette át, már a képviselőház elé terjesztette javaslatait. A francia hadsereg létszáma 1866 őszén kétszázezer főnyi volt, mely erőnek egyharmadát Mexikó, Algír és Róma kötötte le. A császár nyolcszázhuszonnégyszer főre akarta felemeltetni a hadsereg békelétszámát. De a képviselőház csak ötszázezret szavazott meg. „Nem akarunk Franciaországból kaszárnnyát csinálni!“ — kiabálták a hadügyminiszter felé. Mire az csak ennyit mondott: „Ha az urak leszavaznak, félek, hogy temetőt csinálnak belőle“.

Prófétikus jövendölés volt.

MIKOR A HALOTTAK FELTÁMADNAK

Mi történt Franciaországban? Honnan a hirtelen támadt ingerültség a császári önkényuralom ellen, mi váltotta ki a katasztrófa-hangulatot? Minden olyan simán ment évtizedeken át! Igaz, hogy III. Napoleon alkotmányellenesen uralkodott, de nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy olyan időkben állt a kormánykerék mellé, amikor az önmagát mar-

cangoló Franciaország áhítozott a rendet teremtő erős kéz uralma után. És Napoleon teljesítette, amire vállalkozott. Szétverte a parlamentet, megszájkosarazta a sajtót, felfüggesztette a szabadságjogokat és elhallgattatva minden bírálatot, saját belátása szerint uralkodott. Uralma alatt nem parlamenti intrikusok álltak a minisztériumok élén, hanem szakemberek, akiknek nem kellett lépten-nyomon a pártok kívánságaihoz alkalmazkodniok, hanem háborítatlanul végrehajthatták programjukat. A köz javára tevékenykedtek, a császári intenciók szerint, III. Napoleon haladó szellemű uralkodó volt. Ifjúkorában írt művében kifejtette, hogy a kormányzás első feladata, munkaalkalmat teremteni. Ez meg is történt. Alig, hogy hatalomra jutott, megkezdődtek a köz-munkálatok. Vasúti vonalak, csatornák épültek, kórházak és szegényházak, fogyasztási szövetkezetek alakultak, gyárak és iparvállalatok. Hausmann, Párizs prefektusa, egész utcasorokat bontatott le, hogy a várost szebbé tegye. Soha nem volt Franciaországban annyi munkaalkalom, soha nem voltak magasabbak a munkabérek. A császár patronázipolitikája egybeesett a technikai újítások s a vállalkozó nagytőke összetalálkozásából keletkezett ipari fellendüléssel. De a hatvanas években a bizakodó hangulat letört, megáporodott. Semmi sem történt, ami indokoltá tette volna a vészhangulatot, csak a horizont sötétedett el. Franciaország gazdagabb, mint valaha, de anélkül, hogy háborút vesztett volna, már nem félelmetes nagyhatalom. A császár addig tetszelgett Európa Agamemnonának szerepében, amíg külpolitikai sakkhúzásaival végképpen eljátszotta döntőbírói pozícióját. Ő az oka, hogy két új nagyhatalom fenyegeti Európa nyugalma — Poroszország és Iiália — az a két hatalom, amely az ő támogatásával erősödött számottevő európai tényezővé. Mindezzért ő a felelős most s mióta a szólásszabadságot visszaadta a parlamentnek, el kell tűrnie presztizsének napról-napra megújuló meghurcoltatását.

Pedig ő nem hibás, ő hű maradt elveihez, jót

akart, csak a szerencsecsillaga hagyta el. Ki tehet róla, hogy egy idő óta minden balul üt ki, amihez csak hozzányúl? Talán az az oka, hogy fáradt és beteg. Idő előtt rokkant meg, éppen akkor, amikor a legerélyesebben kellene cselekednie —, de képtelen rá, erőtllenül tartja a gyeplőt s hiába tiltakozik Eugénia, Persigny, Rouher és az egész tekintélyuralmi klikk, beteges mazochizmussal hagyja elhatalmasodni az ellenzéki hangulatot s ahelyett, hogy párthíveire támaszkodnék, alkudozik, tárgyal s végül olyan feltételek mellett egyezik meg ellenfeleivel, amelyek dinasztikus szempontból egyenesen végzetesekli.

Mert az ellenzék könyörtelen s mikor a jelenben nem talál már kívánni, vagy kivetni valót —, mert a császár minden követelményüket kielégíti, felássza a multat, régi sérelmeivel hozakodik elő. Egyszerre mindenki december másodikát, az 1852-es államcsínyt emlegeti. Hiába hivatkoznak az értelmeseek arra, hogy nem a hatalom megszerzése körül történtek a fontosak, hanem az, hogy mit kezdett a hatalom a hatalommal, a baloldal nem így gondolkozik. Az ő szemükben nem tette jóvá III. Napoleon tizenötéves jószándékú önkényuralma alatt az ország anyagi és gazdasági megerősödése, rendje, nyugalma azt a jogtiprást, amellyel Bonaparte Lajos és cinkosai hatalomra jutottak. Most derült csak ki, mennyire hatása alatt áll a közvélemény a száműzött Victor Hugó munkálkodásának, aki 15 év óta emlegeti gyilkos pamphlettjében és ellenállhatatlan lendületű verseiben december másodikát. A *Histoire d'un crime*-ben, a *Napoleon le petit*-ben és a *Les chatiments* viharzó versoraiban mindenkit pellengérre állított, aki a császárt szolgált. Sibourtól, Párizs hercegérsekétől kezdve, egészen a nevetséges Troplonge-ig, de főképpen a császárt magát. Vajjon csakugyan olyan hétpróbás gazfickók, megátalkodott himpellérek voltak, mint ahogy a költő állítja halhatatlan írásaiban? Dehogy. De oly lenyűgöző erővel önti formába haragját és felháborodását, hogy az olvasója kritikátlanul vele háborog, vele méltatlankodik. A sorok megragadnak

az emlékezetben, a rímek aláhúzzák és megpecsételik a sorok tartalmát, a vád, melyet versekbe foglal, egyszersmind ítélet is. Vagy nem ítélet, amikor így foglalja össze december másodikát? „Nem adatik meg minden jött-mentnek, hogy nagyszabású bandita lehessen. Vannak nagyszerű és vannak kicsinyes bűnök. Az első esetben Cézár az ember vagy Napoleon, a második esetben csatornatöltelék. Ki ez a III. Napoleon? Arcole helyett Strassburg van a multjában, Austerlitz helyett Boulogne. Tragédiához hős kell, de mert december 2-án hiányzott a hős, az államesíny nem tragédia, csak bectelenség. Megszegni a törvényt, elnyomni a nemzetgyűlést, lerombolni az alkotmányt, megfojtani a köztársaságot, megbecstelelni a hadsereget, prostituálni a hatóságokat, sikert aratni, diadalmaskodni, kormányozni, közigazgatni, kiutasítani, számkivetni, tönkretenni, gyilkolni — ki tette ezt, kérditek —, az akaratnak miesoda óriása? Nevessetek! Egy törpe tette“.

Tizenöt éve, hogy Victor Hugó ezeket a sorokat írta, de most újra előveszik a külföldről becsempészett, sárguló füzetet, újra idézgetik. December másodika olyan aktuális újra, mintha tegnap lett volna. A halottak feltámadnak, 1868 júliusában egy Ténót nevű ujságíró felidézi a *Siècle*-ben az államesínyt, elmeséli a parlament feloszlatását, a két-három napig tartó utcai harcokat. Megemlíti Baudin népképviselőt, a barrikádharok áldozatát. A cikk feltűnést kelt, a rég elfelejtett Baudin neve újra forgalomba kerül. Halottak napján az ellenzék kivonul a sírjához a temetőbe. Másnap az összes ellenzéki lapok gyűjtést indítanak Baudin síremlékére. A kormány nem tűri agitációjukat, az ügyészség vádat emel a Baudin sírjánál rendezett tüntetés szervezői ellen. Ügyetlenség volt, mert a főtárgyaláson Gambetta védi a vádlottakat, s arra használja fel a perüket, hogy ellenállhatatlan erővel megbélyegezze december másodikát. Olyan emberek szerepeltek e napon, akiknek Franciaország még a nevét sem ismerte addig, jellemtelen, tehetségtelen törtétk, akik hitvány

érvényesülési szándékkal támogatták a trónkövetelőt. Ezek az emberek tizenhét éve ülnek Franciaország nyakán. Nem kérдем tőlük, hogyan gazdálkodtak, mire használták fel hatalmukat. A rendszer maga ítélte el önmagát akkor, amikor nem merte nemzeti ünnepé nyilvánítani december másodikát. Nos, hát amit ők nem vállaltak, azt vállajuk *mi*. Igenis minden évben megemlékezünk ezentúl erről a napról, halottaink évfordulójáról mindaddig, amíg gyilkosaik uralmon vannak“.

A beszédet bő kivonatban közlik az összes lapok. A császárné kezéből kihull az ujság. Könnyek szöknek szemében felháborodásában.

— Micsoda gyűlölködő hang! Mit vétettünk ennek a fiatalembernek?

Hiába. A közhangulat a dinasztia ellen fordult, senki sem hallgat a méltányosság szavára, a tömegek kritikátlanul ismételtetik az uszítóik gyűlölködő frázisait. Az uszításban természetesen Rochefort jár elől. Vértörő fedelű lapján, a *Lanterne-en* kötél hurkolja körül az L és N betűk nyakát. Jelentése félreérthetetlen: Lámpavasra Louis Napoleonnal! A féktelenül izgató lap első száma ötezer példányban került az utcára. Félóra alatt elfogyott. A következő számból százötvenezer példány fogyott már. Izgatásért vád alá helyezik és elítélik. Rochefort külföldre menekül a büntetés elől. Brüsszelből folytatja támadásait. Lapja ki van ugyan tiltva Franciaországból, de gondoskodik róla, hogy kezébe kerüljön azoknak, akikhez el akarja juttatni. Mióta mártír, még népszerűbb. Távollétében képviselőnek jelölik, megválasztják. Erre megüzeni, hogy mentelmi jogával élve hazajön, de pisztollyal a zsebében, mert el van rá szánva, hogy lelövi azt a hatósági közeget, aki őt, a francia nép képviselőjét, le akarná tartóztatni. Ahogy átlépi a határt, természetesen rögtön lefogják és Rochefort nem fog fegyvert a hatósági közegekre. Pár órával később belügyminiszteri intézkedésre szabadon engedik. A közvélemény kíváncsian néz honatyai működése elé. Vajjon beváltja-e, amit

Brüsszelben híresztelt, hogy indítványozni fogja a császár vád alá helyezését? Nem teszi. Tartózkodóan viselkedik, még fel sem szólal. Egy váratlan esemény azonban megint szerephez juttatja.

FEGYVERROPOGÁS

A forgópisztoly elsül, csak hogy nem Rochefort, hanem egy Bonaparte kezében. Volt Napleonnak egy unokaöccse, Pierre Bonaparte — a nagy Napoleon Lucien fivérének fia —, akit Rochefort Marseillaise című frissen indított lapjában megtámadott. Mire a következő levlet kapta válaszul:

„Uram!

Ön évek óta gyalázza családomat, férfiakat, nőket, gyermekeket. Legutóbb az én becsületembe gázolt. Mi sem természetesebb. Sorra kellett kerülőm.

Van egy előnyöm rokonaim felett. Noha Bonaparte a nevem, magánember vagyok.

Kérdem öntől, van-e bátorsága helytállni azért, amit írt? Bevallom, nem bízom ebben, mert úgy hallok, választói felkérték, vigyázzon becses életére. Mindamellettküldöm ezt a levelet abban a reményben, hogy a francia gavalléria némi csekély maradványa talán arra fogja készíteni, hogy lemond az óvatosságról, amely mögött meghúzódhatnék. Amennyiben hajlandó ledobni a páncélt, mely az ön kiváló személyét sértetlenné teszi, várom a látogatását. Nem lakom sem palotában, sem kastélyban, hanem a Rue d'Auteuil 59-es számú házában.

Pierre Napoleon Bonaparte.“

Rochefort csodálkozik. Éppen ez a kegyvesztett rokon áll ki a császári család becsületéért? Ám legyen. Felveszi a kesztyűt, elküldi hozzá segédeit. Milliére és Arnould urakat. A két segéd éppen át akarja lépni a Rue d'Auteuil 59-es számú házának

a küszöbét, mikor egy feldúlt külsejű férfi rohan ki onnan s rájuk kiált:

— Meggyilkolták a barátomat!

Mi történt? Paschal Grousset hirlapíró sértve érezte magát a hercegnek egy társaságban tett nyilatkozata miatt és ugyanaz nap küldte el hozzá segédeit, mint Rochefort. A lakáj a herceg elé vezette az urakat.

— Rochefort-tól jönnek? — recsegett az rájuk.

— Nem, mi Paschal Grousset úr segédei vagyunk.

A herceg átveszi megbízó levelüket, ingerülten összegyűri és elhajítja.

— Én Rochefort úr segédeit vártam. Vele hajlandó vagyok megverekedni, Grousset úr nem érdekel. Önök azonosítják magukat azzal a semmiháziival?

— Igen! — feleli éles hangon Victor Noir, az egyik segéd.

— Szemtelen! — üvölt a herceg; s kirántva forgópisztolyát, látogatóira süti. Victor Noir holtan rogy össze. A másik, Ulric de Fonvielle, aki a ház előtt Rochefort segédeibe ütközik, az izgalomtól magánkívül meséli el azoknak a történeteket. Együttesen sietnek Rocheforthoz.

Rochefort a következő sorokat teszi közzé lapjában:

„Elég ostoba voltam azt hinni, hogy egy Bonaparte más is lehet, mint gyilkos.

Azt hittem — azt mertem hinni —, hogy a gyilkosságból és orgyilkosságból élő család valamelyik tagja ki mer állni a porondra.

Barátom, Paschal Grousset osztotta tévedésemet. Most közösen siratjuk Victor Noir-t, akit ez a Pierre Napoleon Bonaparte nevű haramia meggyilkolt.

Tizennyolc esztendeje nyög Franciaország ezeknek az útszéli rablóknak vértől csöpögő ökle alatt. Nem elég, hogy kartáccsal lövetik a köztársasági érzelmű polgárokat, hanem a lakásukra csalják fel őket, hogy négy fal között végezzenek velük. Francia nép! Mikor kiáltod oda nekik: Elég volt?!“

A cikket öklömnyi betűkkel szedik. A lapot elko-bozzák, az ügyészség felségsértés és lázítás címén vádat emel szerzője ellen. Rochefort másnap interpellál a képviselőházban:

— Egy kérdésre kérek választ az igazságügyminiszter úrtól: a Borgiák korában élünk-e, vagy a Bonaparték alatt?

A kérdésre a miniszterelnök felel, az új miniszterelnök, Émile Olivier, a császárság mérsékelt ellenzékének valamikori parlamenti vezére, aki oly kevéssé volt intranzigens, annyira közeledett az idők folyamán a császárhoz, hogy az az új liberális érát előkészíteni hivatott kormány élére hívta meg. Olivier maga a következőkben jellemezte választói előtt személyét és feladatát:

— Húsz éve politizálok. Mindenki, aki figyelemmel kísérte pályafutásomat, tanuskodhatik amellet, hogy következetes maradtam meggyőződéseimhez. Mi volt a célom? Kiharcolni a közszabadságokat. Eszményképem Peel Robert, a nagy angol államférfiú. Peel a konzervatív párt vezére volt abban az időben, mikor Cobden, a wigh-párt vezére a gabonavámok eltörlése mellett agitált. Peel hevesen ellene volt. Egyszerre azonban rájött, hogy Angliának igenis érdekében áll eltörlöni a gabonavámokat. És azt is rögtön látta, hogy Cobden az ellenzéki padsorokból sohasem fogja kiharcolni tudni eltörlésüket. Mit tett tehát Peel? Felállt a képviselőházban és bevallotta, hogy tévedett. Én is tévedtem, amikor az ellenzék padsoraiból akartam kiharcolni a közszabadságokat. Most itt az alkalom, hogy megvalósuljanak.

Ez a se hideg, se meleg kormányelnök válaszolt Rochefort kérdésére, mégpedig a következőképpen:

— Nem kell felnagyítani a dolgokat. Egy magas-méltóságú személyiség lelőtt egy újságíró; gyilkos-ságot követett el, mely nem maradhat megtorlatla-nul. Azt azonban semmiképpen sem tűrhetjük, hogy a politikai pártok kihasználják ezt a kínos ügyet céljaikra.

De kihasználták. Az ellenzéki elemek a császár-

ság elleni demonstrációra használták fel a merénylet áldozatának temetését. A kormány természetesen minden eshetőségre felkészült. A Mars-mezőt és az Iparpalota környékét lovasezredek vették körül; a középületek udvarában rendőresapatok álltak készenlétben. Kétszázezer ember vonult ki az utcára, bandukolt a gyászhintó után. A rikkanások éles hangon visították:

— Rendkívüli kiadás! Rochefort lapja a meggyilkolt Victor Noir arcképével!

A koporsó roskad a koszorúktól! A hangulat olyan ünnepélyes, mintha nem is egy ujságíró temetnének, hanem a második császárságot.

Pierre Bonapartot letartóztatják. Királyi herceg lévén, a legfelsőbb törvényszék (haute cour) ítélkezik felette. A nagy reverencia, mellyel a bírák fenséges urazzák, elkeseríti a közvéleményt. Az ítélet még jobban. A herceget felmentik a szándékos emberölés vádjá alól. Ulric de Fonvielle-t azonban, aki felindulásában gyilkosnak nevezi a vádlottat, a bíróság előtti sértő viselkedéséért megbüntetik.

Rochefort ellen is vádat emel az ügyész. A Ház kiadja, izgatásért hathónapi börtönt kap. Február 7-én elfogják. Rochefortnak aznap előadást kellett volna tartania Flourenssel. Az idő nyolcra járt, a közönség már gyülekezett. Rochefort kocsin hajtattott az előadás színhelyére. Mikor kiszállt, néhány férfi közrefogta s rövid szóváltás után erőszakkal átültette egy másik kocsiba. Valaki, aki végignézte a jelenetet, felrohan az előadóterembe és elordítja magát:

— Rochefort-t letartóztatták!

Flourens, Rochefort előadótársa hirtelen elhatározással a mellette álló ügyeletes rendőrtiszthez fordul:

— Igen? Én meg önt tartóztatom le Rochefort miatt!

A rendőrtisztviselő magából kikelve tiltakozik a rossz tréfa ellen. Flourens pisztolyt szegez a mellének.

— Ön velem jön! Figyelmeztetem, hogy az első gyanús mozdulatára lelövöm! Erről majd értesítse útközben a rendőröket is.

Es a rendőrtisztbe karolva, hallgatóságától követve magával cipeli Belleville felé. Kíséretük percek alatt többszázfőnyi tömegre szaporodik. Minden sarkon rendőrök állnak, de Flourens könyörtelenül foglyára szegezi a revolverét s az kétségbeesve intget a rendőröknek, hogy ne avatkozzanak a dologba. Flourens eközben osztogatja a parancsokat. A nép feltépi az utcaköveket, deszkákat hord, barrikádokat épít. Ez már a forradalom. Egyelőre azonban csak Flourensnek van fegyvere. Erre, mivel éppen egy külvárosi színház előtt állanak, eszébe jut, hogy felmegy a színházba és lehordatja a kelléktárból az ott felhalmozott lándzsákat, pikákat és mordályokat. Felzörgeti a házmestert, felnyitattja a színház rak-tárát és foglyát magával cipelve félóraig motoz a molyette kulisszák között. Mire lejönnek, a tömeg szétoszlott. Ott áll az esőben foglyával, a rendőrtiszttel, kettesben, mind a ketten fáradtak, álmosak. Mit kezdjenek egymással? Elválnak. Flourens hazamegy, átalussza a következő napot s csak harmadnap tudja meg, hogy a tömeg hajnal felé újra összeverődött, barrikádokat emelt és kirabolt egy fegyverkereskedést. Három napig tartottak az utcai harcok. Aztán szélcsend következik, de a levegő puskaaporos. Mindenki érzi, tudja, biztosra veszi: valaminek történnie kell.

A LATHATAR EGYRE SÖTÉTEDIK

67 és 69 között a francia sajtó és a francia pamfletirodalom egyébbel sem foglalkozott, mint hogy felhánytorgassa a rendszer bűneit, mulasztásait és baklövéseit. A bűnöket jóvátehetné volna a rendszer újabb bűnökkel, amire tett is néhány tétova kísérletet, de eredménytelenül, mert az államcsíny vakmerő kalandorai — élükön Bonaparte Lajossal — eltespedtek a hatalom gyakorlatában, elvesztették len-

dületüket, lehiggadtak, megöregedtek. A bűn még hagyján — mindannyian bűnösök vagyunk. A politikai cselekedetek nem ítéltetők meg erkölcsi kategóriák szerint; jogosultságukat, vagy jogosulatlanosságukat az eredmény dönti el. Ezért volt mélységesen igaza Talleyrandnak, amikor azt mondotta egy általa helytelenített politikai akcióra: *C'est plus qu'un crime; c'est une faute* (Ez több mint bűn; ez hiba). A parancsuralmat — III. Napoleon személyes uralmát — a második császárságot — nem a bűnei buktatták meg, hanem a hibái, nem az alattomosan kieszelt és könyörtelenül végrehajtott decemberi államcsíny, nem az államcsínyt követő erőszak, a végigkartácsolzott utcák, az éjszakai álmukból felvert, toloncházba hurcolt népképviselők, nem az elnémított sajtó, nem az országból kizavart publicisták és gondolkodók vádiratai, hanem egyes-egyedül a császári uralom külpolitikai kezdeményezései. Ezeknek az alapjában jószándékú, de Franciaország nagyhatalmi tekintélyét következményeikben egyre jobban csökkentő kezdeményezések eredményezték azt az egyre növekvő ingerültséget, amely végül arra készítette az uralkodót, hogy tágítson a parancsuralom kényszerűségein. Ez megint hiba volt természetesen, mert a parancsuralmat nem lehet lazítani. A legkisebb engedmény alapjaiban rendíti meg a rendszert. A parlament funkcióinak kiterjesztésével és a sajtószabadság helyreállításával szóhoz jutott az ellenzék s egyre erőszakosabban követelte a rendszerrel való teljes felszámolást.

Mindig baj, ha egy zsarnok azon túl, hogy az, még idealista is. Szegény Napoleon, legkorszerűbb célkitűzéseibe bukott bele. Szemére vethetjük-e, hogy megtartotta ifjúkorában tett carbonaro fogadalmát és még háború árán is segítségére sietett az olaszoknak, amikor azok felszabadító háborújukat harcolták? Vagy hogy méltányosnak találta Poroszország hatalmi aspirációit azzal az Ausztriával szemben, amely a modern világban is a szent római birodalom roskatag közigazgatási abszolutizmusával nyomor-

gatta az uralma alatt egyesített szabadságra szomjúhozó nemzeteket? Ki láthatta előre, hogy szövetségesek helyett ellenségeket támogat, hogy Itália duzzogni fog rá Róma miatt, ahol francia helyőrség védte a pápa világi uralmát, hogy Poroszország növekedési lendületében össze fogja roppantani? Most, mikor mind-e hibák, bűneivel tetézve, amelyeket szájkosaraiktól megszabadult ellenfelei harsogva kérnek számon tőle, ellene fordulnak, III. Napoleon újra ifjúkori fegyveréhez, a ravaszsághoz folyamodik. Ahhoz, hogy az egyszer már megadott szabadságjogokat visszavonja, az izgágáskodókat lecsukassa, a sajtót újra megbéklyózza — akárhogy ösztökélük is rá Persigny, Rouher s még egy-két régi párt-híve, már nincs ereje. Hanem, — minthogy Párizs kifejezetten forrong s már több nagyváros, Marseille, Lyon is nyugtalanodik — elhatározza, hogy kijátssza ellenük a falvakat, az értelmiség ellen a paraszti tömegeket, népszavazást rendez, mint az allamcsíny után. Franciaország népének a következő kérdésre kell felelni:

— Helyeslitek-e azokat az alkotmányos reformokat, amelyeket a császár 1860 óta életbeléptetett?

Ha az ország többsége „igen“-nel felel, akkor a dinasztia helyzete újra szilárd s a császárné egy dicsőséges háborúval jóváteheti a császár külpolitikai baklövéseit. Mert Eugénia már lemondott III. Napoleonról, és csak a fiában reménykedik. Biztosítani akarja örökségét és ehhez háború kell, hogy az ország egybeforrjon a haza és a dinasztia körül, hogy a pártvillongások elnémuljanak.

A háború, mely hivatva van dicsfényt vonni a korona köré, már felködlött a láthatáron, már kínálkozik. Bismarck unifikációs törekvései nyugtalanítják a francia diplomáciát. Franciaország és Poroszország között a viszony egyre jobban elhidegül, és egyre barátságosabb lesz Franciaország és Ausztria között. A két hatalom már azon a ponton van, hogy szövetségre lép egymással Poroszország ellen. Hogy ez mégsem történik meg, az nem Fran-

ciaországon múlik, hanem Ausztrián. Nem mintha Beust nemet mondana, de nem nyilatkozik félreérthetetlenül, nem hagyja kényszeríteni magát. Metternich Richard, a párizsi osztrák követ, aki feleségével együtt a császári pár meghitt körébe tartozik, önkéntelenül félrevezeti III. Napoleont, amikor saját érzelmeivel színezve, közvetíti követi utasításait. De nem hibás, hiszen Beust, az osztrák külügyminiszter, közvetlenül a francia-porosz háború kitörése előtt is ezt sürgönyözte követének: „Bizvást kijelentheti a császár előtt, hogy Ausztria a saját ügyének tekinti Franciaország ügyét és mindent el fog követni, hogy Franciaország győztesen kerüljön ki a háborúból“. Mi ez, ha nem a fegyveres támogatás kilátásbahelyezése? Ausztria azonban csak egy esetben lett volna hajlandó támogatni Franciaországot: ha Oroszország Poroszországgal tart. Bismarck azonban, aki minderről tájékoztatva volt, nem vette igénybe Oroszország támogatását, mert tudta, hogy ebben az esetben Ausztria is tartózkodni fog attól, hogy felesleges bonyodalmakat okozzon magának, bármennyire érdekében álló lett is volna Poroszország megalázása. S talán az orosz beavatkozása híján is sikraszáll Franciaország oldalán, ha Franciaország a megtámadott. Bismarcknak arról is gondoskodnia kellett tehát, bármennyire óhajtotta is a háborút, hogy francia részről történjék a provokáció. Az ilyesmi csak ügyességen múlik. És Bismarck körmondfont politikus volt.

HOGYAN KÉSZITIK ELŐ A HÁBORÚKAT?

Mit tett? Tudta, hogy a háború elkerülhetetlen, Poroszország lázasan fegyverkezett. Moltke, a porosz vezérkar főnöke 1869 elején közölte vele, hogy a hadvezetőség felkészült. Most már csak meg kellett Franciaországot vadítania valamivel, hogy kirobbanjon a konfliktus. Erre olyan ország adott alkalmat, amelynek az üggyhöz semmi köze nem volt: Spanyolország.

A spanyolok elkergették uralkodójukat, aztán úgy találták, hogy az országnak mégis szüksége van uralkodóra és a Prim tábornok elnöklete alatt álló ideiglenes kormány (különös irónia: Prim tábornok a Gerolsteini nagyhercegnő Párizsban olyan népszerű Bumm tábornoka után) elhatározta, hogy valamelyik külföldi uralkodócsalád tagjának kínálja fel a spanyol trónt. Különböző jelöltek neve került forgalomba: Montpensier hercege, az asturiai hercege, másoké. Egyszerre csak ez a hivatalos kommuniké merült fel a világsajtóban:

„A spanyol kormány rendkívüli meghatalmazottja Németországba utazott, hogy felajánlja Károly román fejedelem fivérének, Hohenzollern-Sigmaringen Antal hercegnek a spanyol koronát.”

A kommuniké 1870 július 2-án jelent meg. 3-án az egész világ tudta, hogy német-francia háborút jelent. A Poroszországgal határos Franciaország semmiképpen sem nyugodhatik be abba bele, hogy kétfelől is közrefogják a Hohenzollernek, hogy most már a Pyrenneusok felé se érezhesse biztonságban magát. Nem, ez képtelenség, ennek nem szabad megtörténnie. Egy órával a hír vétele után összeült a Tuillériákban az államtanács. Megállapította, hogy a Hohenzollern herceg jelöltetése Bismarck fondorlata Franciaország biztonsága ellen. A francia parlamentben és a sajtóban elemi erővel tört ki a méltatlankodás. Ha igaz ez a hír, — írja a Soir — akkor Franciaország harminenyolemillió lakosával csapdába esett. A francia külügyminiszter magához kéri az angol követet és a következőket közli vele: „Franciaország semmi körülmények között sem tűrheti, hogy a porosz herceg igényt tartson Spanyolország trónjára. Ha ez megtörténnék, akkor nekünk egy Poroszországgal való konfliktus esetén Spanyolországtól is tartanunk kellene. Ennek Franciaország nem teheti ki magát, tehát körömszakadtig tiltakozni fogunk a herceg jelöltetése ellen, még ha háborúba keverednénk is e miatt Poroszországgal.”

— Fel vagyunk készülve a háborúra? — kérdi a

miniszterelnök a hadügyminisztertől. — Hadseregünk minden eshetőségre készen áll, — feleli a hadügyminiszter. — Ez esetben — szegezte le a császár — a legerélyesebben tiltakozni fogunk a herceg jelöltése ellen.

Másnap egybeül a parlament. A Ház izgalommal várja a külügyminiszter nyilatkozatát. Az feláll és a következő bejelentést teszi: „Bármennyire tiszteljük is minden egyes nemzet jogát, ahhoz, hogy saját maga döntsön a sorsa fölött, mégsem türhetjük, hogy egy szomszédos állam olyan valakinek kínálja fel a trónját, akinek személye és származása veszélyezteti Franciaország biztonságát. Bízva a német nép eszélyességében és a spanyol nemzet irántunk való barátságában hiszem, hogy a fentemlített veszély nem következik be. Ha mégsem így történne, akkor Franciaország habozás és gyengeség nélkül meg fogja akadályozni a biztonsága ellen irányuló merényletet.“

A külügyminiszter hangja szilárd, akcentusa kihívó. A Ház viharosan éljenzi, mikor leül. A sajtó lelkesülten kommentálja az erélyes állásfoglalást. Nemesak a belföldi, a külföldi is. „A Franciaország biztonsága ellen irányuló intrika otromba kötekedés“ — írja a Times. „Porosz herceget a spanyol trónra ültetni — ez Franciaországra megalázó és biztonságát is veszélyezteti“ — írja a Daily Telegraph. A császár kihallgatáson fogadta bizalmasait. Persigny csillogó szemmel számol be az ország lelkes hangulatáról. „Végre lemoszuk a königgrätzi szégyenfoltot“ — lelkesedik Vaillant tábornok. — Itt az alkalom a leszámolásra. — Meg fog Bismarck hátrálni? — kérdi a császár. — Nem, Felség, azt nem teheti — feleli Vaillant. — Mi talán meghátrálnánk a helyében?

Mindenki lelkesedik, csak a császár nem. Ő háború nélkül szeretné megalázni Bismarckot. Miniszterei hátamögött utasítja Benedettit, berlini követét, lépjen közbe a porosz királynál. Az fürdőhelyen, Emsben tartózkodik. Benedetti leutazik hozzá, s fel-

szólítja, járuljon hozzá a viszály békés elsimításához. A porosz király megtagadja. Azt mondja, hogy neki sines semmi köze az ügghöz. Azt Franciaországnak Spanyolországgal kell elintéznie. Legfeljebb annyit tehet — teszi hozzá —, hogy közli a fiatal herceg apjával, milyen méltatlankodást váltott ki Franciaországban a fia jelöltetése. S hogy jószándékaról meggyőzze Franciaország követét, meghívja vacsorára.

Csakhowy Párizs türelmetlenkedik. Benedetti már vacsora közben sürgönyválaszt kap külügyminiszterétől. „Nem tűrünk halogatást. Ha a porosz király nem kényszeríti a Hohenzollern herceget, hogy mondjon le a spanyol koronáról, kénytelenek leszünk Poroszországnak hadat üzenni.“ Ugyanaznap Viktor Emánuel olasz királyt is értesíti, hogy Franciaország haladéktalanul megtámadja Poroszországot, ha visszautasító vagy kitérő választ kap és ebben az esetben számít Olaszország és Ausztria támogatására.

Július 11-én a minisztertanács megbeszéli a katonai intézkedéseket, bár Benedetti megsürgönyzi, hogy a francia mozgósítás elkerülhetetlenül háborúra vezet. Hosszas vita után tehát a kormány egyelőre nem rendeli el a mozgósítást, csak a tartalékosokat hívja be. Közben Benedetti még egyszer felkeresi a porosz királyt. Azt nyugtalanítja a francia hadsereg részleges mozgósítása. Hiába unszolja Bismarck, hogy legyen erélyes, helyteleníti Bismarck erőszakolt háborús-ürügy keresését, szeretné elkerülni az összeütközést. Megígéri tehát Benedettinek, hogy azt a tanácsot fogja adni a fiatal Hohenzollernnek, hogy utasítsa vissza a koronát. „Követelnem nem lehet tőle, azt megérthetik. Célunkat tökéletesen elérjük a tanácsommal.“ Ugyis történik. Július 12-én a következő hír jelenik meg a világ összes lapjaiban! „Sigmarngen-Hohenzollern Antal herceg visszautasította a spanyol kortez részéről felajánlott koronát, miután, bármily megtisztelőnek tekintí is a meghívást, attól kell tartania, hogy elfogadása háborúra adna okot.“

— Hála Istennek, ezen is túl vagyunk, — mondta a porosz király.

— Hála Istennek! — sóhajtott fel III. Napoleon is megkönnyebbülten. — Minden háború kockázatos.

A császárné a billiárdszobában tartózkodik udvarhölgyeivel és a császárság marsalljaival.

— Nem lesz háború! — lép be a császár.

Kínos csend fogadja. A császárné arca elkomorul.

— Akkor végünk van! Holnap kitör a forradalom!

Bourbaki tábornok, a heveskedő, lecsatolja kardját és a billiárdasztalra dobja.

— Ha így áll a dolog, akkor én nem szolgálak tovább.

És kitör a vihar. A parlament lelkesedése, a sajtó háborús uszítása a végletekig felkorbácsolta a közhangulatot. Akármilyen megnyugtató is a porosz herceg nyilatkozata, a nép meghátrálásnak fogja minősíteni, ha Franciaország nem üzen Poroszországnak háborút és ingerültségét a dinasztia ellen fogja fordítani. Lehetetlen visszakozni. Franciaországnak, illetőleg a dinasztianak háború kell.

Kényelmetlen helyzet. Mit lehetne még követelni a porosz herceg lemondó nyilatkozata után? Hosszas tanácskozás után kisütik Grammont úr azt indítványozza, követeljen Franciaország a porosz királytól garanciát arravonatkozólag, hogy a Hohenzollern herceg nem fogja megváltoztatni az elhatározását. És már megy is a sürgöny Benedettihez, hogy kényszerítse a porosz királyt a fentebbi nyilatkozatra.

Mikor Bismarck megtudta, hogy a porosz herceg királya tanácsára visszalépett, magánkívül volt bosszúságában. Hát azért építette fel olyan ügyesen ezt az intrikát, hogy az öreg Frigyes Vilmos becsületeségében összedöntse? Még nem tudja, hogy Napoleon önérzetének, az Eugéniától és környezetétől rákényszerített önérzetének kevés a herceg nyilatkozata. Hiába figyelmezteti most már az angol követ is Franciaországot, hogyha a történetek után is hábo-

rúra kerül a sor Poroszország és Franciaország között, akkor ebben Franciaország a hibás, mert semmi ok sincs rá, hogy továbbra is méltatlankodjék és hetvenkedjék. (De van, — súgja neki valaki. A forradalomtól való félelem.) És ha mégannyira lelkesedik is a parlament, az ország a háborúért, a dinasztia jobban jár, ha beéri a diplomáciai győzelemmel és megkíméli az országot egy teljesen indokolatlan háború borzalmaitól.

AZ EMSI SÜRGÖNY

De hiába minden józan tanács. Benedetti megkapta utasításait s újra leutazik Emsbe, felszólítani a porosz királyt, tiltsa meg egyszer s mindenkorra a Hohenzollern hercegnek, hogy a spanyol trónra jelöltesse magát.

A király csodálkozva, megdöbbenve, felháborodva utasítja vissza a lehetetlen követelést.

— De hiszen az ügy már el van intézve! — kel ki magából. — Mit akarnak tőlem? — A francia követ tovább erőlködik, mire a király hátat fordít neki és a faképnél hagyja. A követ erre írásban közli a királlyal követelését. A király, minisztere tanácsára azt válaszolja, hogy ő ebben az ügyben nem hajlandó további tárgyalásokba bocsátkozni, ha Franciaország követe tárgyalni óhajt, forduljon Bismarckhoz. — Példátlanul szemtelenek, — írta felháborodva a feleségének. „Vezeklő bűnös szerepét akarják rámkényszeríteni. Ugy látszik, eltökélten háborút akarnak és gyenge, akarat nélküli császáruk mindenbe beleegyeznek.“

A francia követ másnap kétszer is jelentkezik a királynál, de nem fogadják. Végre a király szárnysegédje felkeresi és közli vele, hogy a herceg lemondásával, mely a király közbenjárására történt, a dolog be van fejezve és a porosz király kötekedésnek tekint minden további követelést. A király másnap elhagyja Emset. A francia követ kimegy az állo-

másra. A király, mielőtt a vonatba száll, barátságosan kezetszorít vele. Nem lesz háború.

Nem lesz háború?

Bismarck este a vezérkar két főnökével, Moltke-val és Roon-nal tanácskozik. Értesült a francia követ lépéseiről, tudta, hogy újabb biztosítékokat követelt a királytól, hogy a király követeléseit elutasította s hogy barátságban váltak el egymástól.

— Mi az érdekünk, béke vagy háború? — kérdi a társaságban levő uraktól.

— Háború! — felelik.

— Meglesz! — feleli Bismarck és fogalmazni kezd.

— Ha ez a közlemény holnap megjelenik a lapokban, kész a háború. — És felolvassa, amit a papírra vetett.

A sajtó részére.

A francia követ megkérdezte Öfelségét, a porosz királyt, jelentheti-e Párizsba, hogy öfelsége semmi körülmények között sem engedi meg Hohenzollern Sigmaringen Antal hercegnék, hogy a spanyol trónra jelöltessék. Öfelsége a király nem volt hajlandó a francia követet fogadni és azt izente neki szárnysegédével, hogy erről a kérdésről nem tárgyal tovább.

Olvassák el figyelmesen mégegyszer ezt a világtörténelmi nevezetességű dokumentumot. Valójában semmi olyasmit nem tartalmazott, ami ellenkezett volna a tényekkel. Csak a hangja volt olyan, hogy háborút kellett kiváltania. „A király nem volt hajlandó fogadni a francia követet . . .“

— Azt akarom, hogy *ők* izenjk meg a háborút. Ez a hír meg fogja örjíteni a gall bikát.

Másnap megjelent a hír és megmozgatta az indulatokat. „*A Berlin!*“ — zúgta a párizsi utca és ugyanabban az órában Németországban is felzúgott a „*Nach Paris!*“

ALLONS ENFANTS...

Mit ünnepel a nép? Micsoda örvendetes esemény hajtja az emereket az utcára? Mámoros tömegek öntik el a boulevardokat, ismeretlenek ölelkeznek össze, átszellemülten, megváltva, és viharosan éltetik a vérteseket, dragonyosokat, turkókat és zuávokat, akik virággal a sapkájukon vonulnak a halálba... Valami nagy megkönnyebbülés van a levegőben, mintha megszűnt volna a húszéves lidéreryomás. A katonazenekarok a Marseillaise-t fújják, a forradalom indulóját, a félhivatalos *Partant pour la Syrie* helyett... *Le jour de la gloire est arrivé...* Mit ünnepel a nép? A parancsuralom bukását, vagy a háborút?

Mialatt a tömeg — és ilyenkor mindenki tömeg — az előlegezett győzelmeket ünnepli, a parlamentben Grammont, a császár külügyminisztere megindokolja a hadüzenetet. Beszámol a spanyol trón betöltése körül támadt külpolitikai bonyodalomról, elmondja, hogy Franciaország tiltakozó jegyzéket intézett Poroszországhoz a Hohenzollern herceg jelölése dolgában, leszögezi, hogy Franciaország nem érhetette be a Poroszországtól kapott válasszal, mire újabb diplomáciai lépés következett, a berlini francia követ Emsbe utazott a porosz királyhoz, de az elzárkózott a tárgyalások elől, amit Bismarck, a minisztere egy Franciaországot mélyen sértő kommunikében hozott a világ tudtára... „Amint látják, uraim, mindent elkövettünk, hogy elkerüljük a háborút; nem a mi hibánk, hogy nem sikerült. Most már nincs más hátra, min elfogadni a kihívást, amelyet nem mi provokáltunk ki s amelynek minden áldatlan következményéért Poroszországot terheli a felelősség.”

A külügyminiszternek két helyen kell a hadüzenet előzményeiről beszámolni: a szenátusban és a képviselőházban. A szenátus osztatlan lelkesedéssel fogadja a háború bejelentését; a képviselőházban vihar. Thiers, a hetvenéves aggastyán, a kiskáplár tü-

neményes korszakának ragyogó tollú krónikása, aki a polgárkirályság nyugodt évtizedeiben Napoleon kultuszával tulajdonképpen egyik szálláscsinálója volt Bonaparte Lajosnak, akit különben gyűlölt és akit, mint az orleanista ellenzék vezére, lépten-nyomon támadott, most sem mulasztotta el az alkalmat és pártjának, de a köztársasági ellenzéknek is tünnető tapsa közepette felállt, hogy megbélyegezze a kormány külügyi politikáját.

— Tudomásom szerint, — kezdte — a porosz király felszólította Hohenzollern-Sigmaringen Antal herceget, hogy utasítsa vissza a neki felajánlott spanyol koronát. Ez megtörtént. A trónjelölt visszalépett; erről a sajtó útján Franciaország is értesült. A spanyol trón betöltése körüli konfliktusunk ezzel lezárult. Nekem legalább — s azt hiszem, velem együtt minden józan franciának — ez a meggyőződés. Kérdelem a külügyminisztert, miért nem érte be ezzel az eredménnyel, miért kell a francia népnek egy érzékenykedési kérdés miatt háborút viselni? Kérdelem, hogy...“

Nem jutott tovább. A bonapartista képviselők padjaikból felugrálva, öklüket rázva kiabálták feléje: „Hazaáruló! Szégyelje magát! Bujjon el, ha fél a poroszoktól!“ De a kis öreg nem hagyta zavartatni magát:

— Akárhogy kiabálnak az urak, felelősségem tudatában kijelentem erről a helyről, hogy elhamarkodottnak tartom a hadüzenetet. Közéleti multam alapján senki sem vádolhat azzal, hogy meghátráltam bármikor is, amikor Franciaország becsülete és érdeke azt követelte, hogy a sarkamra álljak. Ezúttal azonban nem forgott fenn egyik eset sem. Nem tagadom: van elintéznivalónk Poroszországgal. De ez nem azt jelenti, hogy a kákán csomót keressünk. A sérelem, amelyre a külügyminiszter úr hivatkozik, nem komoly sérelem. Az eset nem alkalmas arra, hogy háború kerekedjék belőle.“

Újabb kitörés, újabb méltatlankodás. — Tessék felolvasni a kommuniké szövegét, — követeli Thiers.

A külügyminiszter úgy tesz, mintha nem hallaná. — Halljuk a szöveget, — süvölti Gambetta is, a köztársasági ellenzék padsorából. A külügyminiszter továbbra sem vesz tudomást a követelésről. Thiers, akinek hangját alig hallani a viharban, bejelenti, hogy mint a multban, ezúttal is helyteleníti a külügyminiszter politikáját és elhárítja magától a felelősséget annak következményeiért.

Aminek, persze, semmi jelentősége nincs; mert Le Boeuf, a hadügyminiszter (mily fatális név!) már elrendelte a mozgósítást, sőt a hadüzenetet követő napon megindította a hadműveleteket, hogy kezdeti sikerrel fokozza a lelkes hangulatot. Ami a legnagyobb kuszaságot idézte elő következményeiben, mert a bevonulókat le kellett utaztatni a hadtestük után, s azok csak hosszas keresgélés után találták meg, — ha ugyan megtalálták — a kompániákat, mivel azokat közben ide-amoda vonultatták. Az utca persze minderről nem tudott. Az utca lelkendezve ünnepelte a határszéli esetpatékról érkező híreket, amiket a sajtó kellőképpen felnagyított. Mi tartotta volna vissza megírni, hogy Bazaine egy egész porosz hadtestet megsemmisített, hogy Bismarck kitörte a lábát, mert az ablakon kellett kimenekülnie egy elzászi házból, ahol a zuávok rátörtek, vagy hogy a porosz király vérhasban megbetegedett? A vezércikkek a Franciaországba benyomuló német hadsereg állapotáról értekeztek; megállapították, hogy a poroszok éhesek és rongyosak, híján vannak a legszükségesebbnek is és nyomorúságukban tömegesen fordulnak fel az országutakon. A bizakodók ujjongva adták tovább ezeket a híreket a császár könyvezetében is. A császár azonban komor maradt. Talán még Thiersnél is bizalmatlanabban nezett a jövő elé. „Hosszú, kegyetlen háború lesz!” — morogta. Az események átesaptak fölötte, nem tudta őket megállítani, magukkal sodorták. Beteg volt, fáradt volt, rones volt. Hagyta vitetni magát, mint egy kifestett, kiöltöztetett bábu, akinek végig kell játszania szerepét.

Ezt becsülettel teljesítette. A mozgósítás napján elhagyta Párizst, Metzbe utazott, a főhadiszállásra fiával. Távollétében a császárné elnökölt helyette, mint Franciaország régense, a koronatanácsban.

Az erélyes, uralomravágyó Eugénia elemében érezte magát. Meg volt róla győződve, hogy csak a háború mentheti meg a dinasztíát. Akármilyen értetetlennek tartotta a császár elleni acsarkodást, mely sohasem volt időszerűtlenebb, mint éppen most, amikor a parancsuralom szétmállott és máról-holnapra a világ legliberálisabb kormányzati rendszerévé alakult át, ebbe már beletörődött volna, mert bár egészen más okokból, ő is feladta Napoleont, a rokkant puhányt, aki kiadta kezéből a hatalmat — őt ez a mállás aggasztotta mindenekfelett s azért várta, áhítozta, sürgette a háborút, hogy megmentse a dinasztíát. A játékot végig kell játszani, akár tesszik a császárnak, akár nem, a fia miatt. S volt anynyira császárnő, hogy a fiát sem kímélte. Leküldte a veszedelembé, hogy mint hőst ünnepelje Franciaország, ha visszatér. A császárné erősebb volt benne, mint az anya, de a nő erősebb volt benne, mint a császárné. Amint az a legrövidebb időn belül kiderült.

A KOMÉDIÁS KÖLYÖK

A trónörökös, aki tizennégyéves volt, katonai nevelője, Frossard tábornok mellé volt beosztva. Eugénia a lelkére kötötte, hogy ne tartsa távol a tűzvonaltól a kisfiút, szagoljon csak minél korábban puskaport. Ugy is történt. A lelkes gyerek megállta helyét a csatában. Augusztus másodikán a következő sürgöny érkezett a császárnéhoz:

„Lajos átesett a tűzkeresztségen. Hidegvére, nyugalma félelmetes. Az első vonalban álltunk, a leghevesebb golyózáporban. A kis herceg egyszer csak lehajolt és felvett egy golyót, amely a lába előtt csapott le. Elteszem emlékül, — mondta. A körülötte állóknak könny szökött a szemükbe büszkeségükben.“

Eugénia lelkendezve mutogatta környezetének

Frossard tábornok levelét. „Édes“ — mondogatta a fiára, „édes“. És a *Gaulois*-val nyilvánosságra hozatta a történetet. Ott, persze, még jobban kiszínezték a már amúgy is eléggé megható jelenetet. Az ujság szerint a herceg azt mondta, hogy a felszedett ellenséges golyót egy kis játszópajtásának hozza haza „emlékül a háborúból“. Mire az ellenzéki lapok is megírták az érzelmes történetet, csak hogy kajánul *l'enfant de la balle*-nak keresztelték el a kis herceget, ami komédiás gyereket jelent. Eugénia sírva fakadt, mikor az ujság a kezébe került. „Még a fiamat sem kímélik! — tördelte a kezét. — Mit akarnak tőlünk? Miért gyűlölnék bennünket ennyire?“

AZ ELSŐ VERESÉGHIREK

Egy hét: ennyi ideig tart a háború első mámore. Ezen a héten az emberek kritikátlanok. Minden hírt készpénznek vesznek, ami nemzeti hiúságuknak hízel. Ez a hét a lelkes várakozás, a boldog exaltációk hete. A színésznők kimennek az utcára és a Marseillaise-t szavalják, éneklik nyitott hintóikból, vagy az utca közepére felállított alkalmi emelvényekről, aztán elvegyülnek a tömegben és mosolyogva gyűjtenek a háború sebesültjeinek. Hírek kelnek szárnyra, tömegek verődnek össze, senki sem tudja miért; ha érdeklődik, azt a választ kapja: „győztünk“, de senki sem tudja felvilágosítani, hol és hogyan. Így terjed el egyszerre csak augusztus 6-án, hogy Mac-Mahon megverte a porosz trónörököst. Huszonötezer porosz letette a fegyvert. Pár perc múlva zászlók lengenek a házak oromzatán. A város ünnepi arcot ölt, Marseillaise-t éneklő csoportok járkák az utcákat. Így megy ez körülbelül két-három óra hosszat. Akkor kiderül, hogy a hír koholt. Mi több: nemcsak hogy koholt, hanem éppen az ellenkezője igaz. Megverték bennünket, suttogják rémülten az emberek és a város fokozatosan komorul, sötétedik, válik egyre fenyegetőbbé. Mert ez a hír igaz. Két helyet emlegetnek és két hadvezért: Frossard, a kis trónörökös nevelője

Forbachnál vesztett csatát, MacMahon Fröschweiler-nél. Az egész francia hadsereg visszavonulóban van, Elzászt elárasztották a poroszok, Lotharingia védtelen.

A császárné, mihelyt a hírt megerősítik, összehívja a minsztertanácsot. Azok kétségbeesve latolgatják a vereség legközvetlenebb — belpolitikai — következményeit. Hogy a pániknak elejét vegyék, el akarják titkolni a vereséget. Eugénia azonban nem engedi. „Akármi vár a dinasztiaira, most nem az a fontos. Franciaországot kell megmenteni“. Minisztereivel szembeszállva, kiáltványt intéz a néphez és teljes őszinteséget feltárja a helyzetet. A kiáltvány így szól:

FRANCIÁK!

A háború szerencsétlenül indult. Vereséget szenvedtünk. Tartsunk ki szilárdan, hozzuk helyre a hibát. Szűnjön meg minden pártviszály. Ezentúl csak egy párt van: a franciáké és csak egy jelszó: a haza becsülete.

Neki volt igaza, nem a minisztereinek. Franciaország felszisszent szégyenében és tömörül a haza védelmében. Ezekben a napokban Eugénia félelmetesen nagy, erélyes és fáradhatatlan. Vége a napoleoni tétovázásnak, keményen, ellentmondást nem tűrő hangon szervezi a védekezést, soroztat, intézkedik. Figyelme mindenre kiterjed s kell is, hogy kiterjedjen, mert kiderül, a hadsereget — Le Boeuf megnyugtató kijelentései ellenére — készületlenül érte a háború. A császár a chalonsi táborban tartott haditanácson elrendelte a hadsereg visszavonulását és kinevezte Trochu tábornokot Párizs kormányzójává, addig is, amíg visszatér. Mit is keres a főhadiszálláson, ahol már fővezéri rangjáról is lemondatták tábornokai? (Bazaine, a szerencsétlen mexikói expedíció vezetője lett a fővezér.) Mit kezdjen nyomorultan, betegen a harctéren, ahol semmi szerepe nincs, ahol csak utjában áll mindenkinek?

De a császárné nem engedi meg, hogy Párizsba

jöjjön. „Értse meg — írja neki —, felkoncolják, ha hazajön. Felségednek ott a helye, ahol van.“

És konok felelőtlenséggel sürgeti az előnyomulást. Felfogását a lemondott LeBoeuf tábornok utóda, Palikao tábornok, az új hadügyminiszter is osztja. Mac-Mahon marsallnak előre kell nyomulnia, egyesülnie Bazaine tábornok Metznél állomásozó hadseregével, hogy egyesült erővel megtámadják és megsemmisítsék a poroszokat. Az ellentmondó tervek, instrukciók és az ellenség hadmozdulataihoz való alkalmazkodás azonban azt eredményezi, hogy minden elhatározás csak félig valósul meg, azaz sehogy, mert a következő elhatározás hatálytalánítja célját. A hadoszlopok elindulnak valamilyen irányban, de feleuton visszarendelik őket, a hadtestek összegabalyodnak, elállják egymás felvonulási utvonalát, a csapatok eltévednek, széttűllenek, a fejetlenség egyre nagyobb. Pedig most már komoly formát öltött a háború, egyes hadtestek szorongatottságukban kénytelenek megütközni az ellenséggel, hogy az egyre fojtogatóbb gyűrűt áttörjék, de központi irányítás híján elszántságuk nem használ semmit, mert a túlerővel szemben tehetetlenek. És készületlenek. Nincsenek sátraik, üstjeik, tábori gyógyszerházuk, műhelyeik, pékjeik, kantáraik. A belforte-i raktáraknak kellett volna felszerelni a bevonulókat, de a raktárak üresek voltak. Kiderült, hogy harmincezer fegyveralkatrészt nem szállítottak le, amelyek nélkül a pusokák nem érnek semmit. Szörnyű kapkodás következik. A hetedik hadtest, amely a Fekete erdő szorosait foglalta el, parancsot kap a visszavonulásra: felbomolva, megvert hadsereggként tér vissza. Három tüzérvég eltévedt, senki sem tudja, hova.

A nagy kavarodásban a császár a legtanácstalanabb. Még mindig a főhdiszálláson tartózkodik, mert a császárné megtiltotta, hogy visszatérjen Párizsba. Holott a jelenléte hátrányos a hadseregre. Még szerenese, hogy átadta Bazaine-nek a fővezényletet, mert döntő helyzetekben kitör alaptermészete.

Ha cselekednie kell, valami különös bénaság lepi meg. Pedig alaptermészete bátor, életében többször megmutatta, hogy nem hátrál meg semmi elől. De világéletében fatalista volt és amilyen biztosan tudta, hogy a sors nagy dolgokra szemelte ki, olyan határozottan érzi most, hogy minden ellene fordult és ha valamiről, már csak arról lehet szó, hogy legalább szépen, nemesen pusztuljon el. Csüggedt hangulatában betegségének is része lehet, mely az utóbbi hónapokban elhatalmasodott a szervezetén. Embertelen fájdalmak gyötrik. Ha szabad volna elhagynia magát, ordítana. De nem teheti, szerepet kell játszania, hurcoltatnia kell magát császári méltóságának összes kellékeivel, hintójaival, lovaival, ezüst üstökkel és pezsgős palackokkal felszerelt tábori konyhájával ide-oda. Senki sem ecsetelte meghatóbban, emberségesebben helyzetét Zola Emilnél, a nagy regényírónál, aki a francia-porosz hádjárat tragédiájával fejezte be a harmadik császárság erőköseit ábrázoló hatalmas regénysorozatát. Két hőse, az uricsaládból származó Maurice és a paraszti Jean egymás mellett élik meg a gyors és kegyetlen hádjárat minden nyomorúságát. A két közkatonát a hetedik hadtestben szolgál, abban, amelynek első hadosztályát már a hadüzenet utáni napokban szétverte az ellenség Fröschweilernél. Ők maguk nem vettek részt ebben a csatában. Hadosztályuk a rátörés hírére visszavonult Belfort felé. A regény első fele a menetelésnek, ennek a csüggesztő visszavonulásnak a története. Vidáman, bizakodva indultak csatába és letörten sodródni anélkül, hogy ellenséget láttak volna, napban, esőben, fejetlenül, visszafelé, mint valami folyó, melyet egy titokzatos akarat arra kényszerít, hogy saját törvényeivel ellenkező sodrást vegyen.

Nem így gondolta ezt senkisé. A Napoleon-kultusz hagyománya szerint a francia katonának csak mutatkozni kell, hogy az ellenség ijedten elhányja fegyvereit. III. Napoleon nem volt ilyen naiv. Ő arra számított, hogy Ausztria és Olaszország

melléje áll, ha hadat üzen Poroszországnak. Erre többé-kevésbé számíthatott is az előkészítő diplomáciai tárgyalások alapján. Ausztria azonban várakozó álláspontra helyezkedett; példáját Olaszország is követte. Szövetségesek helyett megfigyelők lettek s a háború egész aspektusa, ahogy az már augusztus első heteiben kibontakozott, végérvényesen elterítette őket attól a szándékuktól, hogy Franciaországgal szövetkezzenek. Napoleon az első vereségek után leutaztatta az olasz királyhoz unokafivérét, Napoleon herceget, aki az olasz király veje volt, hogy mozgassa meg Viktor Emánuelt. Küldetése eredménytelenül végződött. La Marmora, Viktor Emánuel hadügyminisztere azt felelte, hogy Olaszország még azonnali mozgósítás esetén is csak egy hónap múlva támogathatná Franciaországot. Csak-hogy egy hónap múlva már vége a háborúnak — még pedig Franciaország vereségével. Ezzel már mindenki tisztában volt. Viktor Emánuelnek eszében sem volt mozgósítani. Mikor Napoleon herceg dolgvégezetlen elutazott, azt mondta minisztereinek: „Sajnálom a francia császárt, mindent összevéve azonban csak azt mondhatom, ezt az ügyet olcsón úsztuk meg. Szerencse, hogy nem kötöttük le magunkat mellette kötelezően.“ Mít tervez a többi hatalom? Anglia tárgyalásokat kezd Oroszországgal és kijelenti, hogy semleges marad. Még arra sem kaphatók, hogy közvetítsenek. Mikor a londoni francia követ Anglia közbelépését kéri, Lord Granville azt feleli: „Még nincs itt az ideje.“ Nyilvánvaló: a világ cserbenhagyta Franciaországot. Bajban megszűnik a barátság.

A császár eközben tehetetlenül hurcoltatja magát végzete felé. Világos szemmel látja a veszttét. A véletlen vérfagyasztó scénáriumot rendez sejtelmek köré. Egy szép táj közepén kiszáll a hintájából s látesővezi a környéket. Odaint egy öreg parasztot.

— Miféle tanyák azok?

— Annak Lipese a neve — annak ott hátrább

Moszkva — azt a leghátsót pedig úgy hívják: La Folie.

A KELEPCE.

Vilmos porosz király Vendresse községben töltötte az éjszakát. Másnap reggel felment vezérkarával a Marfée magaslatára, ahonnan a Meuse egész völgyét át lehetett tekinteni. Innen figyelte, mint valami páholyból, látesövön a csatateret.

A lenyűgöző látványt az Ardennesek erdőborította hegylánca keretezte a háttérben körül. Sedan a lapály közepén feküdt ódon bástyaival és erődítményeivel. Délről és nyugatról víz alá merített rétek vették körül. Látesővel jól ki lehetett venni a francia ezredet; hangyarájhoz hasonlóan vonultak a tarlókon, százezer ember bekerítve a háromszögbe, amelyet a porosz hadsereg vont a völgy körül. Az egyik oldal a porosz trónörökös hadserege volt, a másik a szász trónörökösé; a két hadsereg ellenállhatatlan erővel szorította közre a francia sereget, mikor a bajor király hadserege Bazeillesre vetette magát. Az ütközet megkezdődött. A porosz király lábai előtt Remillytől Frénoisig tűz alá vette a porosz tüzérség a franciák vonalait. Moltke kénye-kedve szerint tologathatta a roppant sakkjáblán ide-oda a csapatait. Az ellenség beleesett a csapdába. A tragédia befejezéshez közeledett.

A király egyszerű tábori egyenruhában figyelte a Marfée tisztásáról a kábontakozást. A harmadik német hadsereg, melyet fia vezetett, megszállta az illyi fensíkot. A negyedik hadsereg a szász herceg vezényletével megkerülte a Garenne-erdőt és elfoglalta kiszabott állásait. A matematikai pontossággal kitervezett átkaroló felvonulás befejeződött, a háromszög oldalai összeforrtak, Bazeilles már lángokban állt. A bajorok megszállták Bajant és Sedanra irányították ágyúikat. A Meuse balpartján felállított ütegek Pont-Maugisból, Noyersből, Frénoisból, Wadelincourtból tizenkét óra óta okádták a tüzet.

A király elégedetten bólintott. A tűzgyűrű könyörtelen volt. A francia hadsereg haláltmegvető lendülete sem törhette át.

A császár, aki csillapító szerektől kábultan kísérté hadseregét, a sedani prefekturán virrasztotta át ezt a végzetes éjszakát. Elviselhetetlen testi fájdalmak ellenére talpon volt, jelentéseket hallgatott — tragikus jelentéseket — nyitott szemmel nézett az elkerülhetetlen kifejlés elé. Tisztában volt vele, hogy a játszma elveszett, hideg elszántsággal elhatározta, hogy nem éli túl. Minek is tenné? Felesége megtagadta, kicsavarta kezéből a hatalmat, népe átkozza. Isten kegyetlenül megbüntette bűneiért és erényeiért. Mihelyt derengeni kezd, kilovagol a csatatérre, hogy megölje magát. De a lovaglás olyan kínszenvedés a számára, hogy leszáll a dreséről és gyalog megy a tűzvonalba. Felmegy az első vonalba elhelyezett ütegekhez és egy félóráig gyilkos tűzben áll. Hadsegéde holtan esik össze mellette. Öt elkerülik a golyók. Most felmegy az órák óta ágyútűz alatt álló balani temetőbe, egy golyószóró mellé áll, maga kezeli több mint egy órahosszat. Lemegy a Givonne völgyébe, megjelenik a garonnei erdő peremén. Mindenütt felbukkan, ahol veszedelem van. Körülötte sisteregve csapkodnak a kartácsok, egyik szárnysegéde a másik után esik össze mögötte, ő füstösen, kormosan, rendületlenül folytatja útját. Hiába: a golyók elkerülik. Tizenegy óra tájban visszamegy Sedanba. Ott sem biztonságosabb. A poroszok előretolt ütegei már lövik a főhadiszállást.

Rövid pihenő után újra felkerekedik és a legszívósabban tűz alá vett pontra, a Meuse hidjára lovagol. Egy kartács lova lába előtt csap le. Az megbokrosodik, de a császár erélyes kézzel megfékezi. Megint elesett két szárnysegéde. Csak öt, csak öt kerülik a golyók. „Ugy látszik, arra ítéltetem, hogy túléljem ezt a borzalmat“, morogja a császár és visszalovagol Sedanba . . .

Most már egyetlen óhaja van csak: hogy szün-

jön meg már a fülsiketítő tüzelés, a céltalan mészárlás, amelynek semmi értelme sincs, hiszen a helyzet teljesen kilátástalan. Saját felelősségére felhuzatja a fehér zászlót a prefektura épületére. De az ágyuk tovább dörögnek; Faure tábornok dühös tiltakozására leszedílik a fehér zászlót az épület ormaról. Futár keresi a császárt. Wimpfen tábornok kéri, lovagoljon át hozzá kíséretével, ő bármekkora áldozatokkal járjon is, áttöri az ellenség tűzvonalát, hogy császára kimenekülhessen a kelepcéből. De Napoleon nem akarja sorsára hagyni hadseregét. Magához rendeli tábornokait és könyörögve kéri, hagyjanak fel a céltalan ellenállással. „Elvesztettük a háborút. Makaosságuk nem változtat a tényeken. Kérjünk a poroszoktól fegyverszünetet. Magam fogom felkeresni a porosz királyt, hogy elfogadható feltételeket eszközöljek ki.“ De a tábornokok nem hallgatnak rá, lehurrogják, szemére vetik kishitűségét. „Inkább vesszünk itt mindnyájan, de nem kapitulálunk.“ Wimpfen a négy-ötezer főnyire csökkent tizenkettedik hadtesttel csakugyan megkísérli áttörni a tűzvonalat. Kiront a baláni temetőből vörösnadrágos sorkatonáival és zuávjaival, visszaveri a bajorokat, de nem jut túl a falun. Adáz közelharc után véres fővel vonul vissza megtépázott csapataival Sedan falai mögé.

Csak hogy a helyzet ott is tarthatatlan már. A porosz prés egyre szorongatóbb. Minden irányból egyszerre özönlnek vissza a szétszúllott, rendetlen, felizgatott és végsőkig kimerült osztagok, vad káromlásokkal szidalmazva a császárt, a hadvezetőséget, a háborút. Felbomlott minden fegyelem, ez már nem hadsereg, hanem őrzöngő horda, mely ha nem történik rövidesen csoda, önmagát marcangolja szét kétségbeesésében. És az ellenség egyre cél tudatosabb. Most már a városba csapkodnak be az ágyugolyók. A tolongás, a torlódás egyre örülete sebb. A hadsereg romjai a környező magaslatokról egyszerre hömpölvögnek visszafelé. Az árkokban ágyuk, löszerkocsik, lovak gyüremlenek egymásra

a legzagyvább összevisszaságban. Az utcákat és tereket úgy ellepik a menekülők, mintha puskatussal terelték volna össze őket. Sűrű, megalvadt emberfürtök vonaglanak a keskeny utcákban. Az áradat feltorlódik és megreked. Az ágyuk, lőszerkocsik és egyéb szekerek kerekei egymásba kapaszkodnak, hiába ostorozzák, rángatják a lovakat, nincs út, se előre, se hátra. A katonák betörnek a házakba, mások az utcán rognak össze a kimerültségtől s összehagyják tiporni magukat; arra sínes már erejük, hogy feltápaszkodjanak.

Ebben a rettenetes felfordulásban a császár saját felelősségére futárt küld a porosz királyhoz a következő levéllel:

Felséges testvérem!

Miután a sors nem engedte meg, hogy csapataim élén elessem, nem tehetek egyebet, átadom Felségednek kardomat.

*Szerető fivére
Napoleon.*

Az izenetet Reille tábornok viszi fegyvertelenül a porosz királyhoz. Az még mindig a Marfée magaslátán tartózkodik vezérkarával, Moltkevel, Roonnal és Bismarekkal. „A császár Sedanban maradt? kérdi a tábornoktól hitetlenül és: „Ó, a szerencsétlen“, teszi hozzá őszinte megrendüléssel. Aztán közli Reille tábornokkal, hogy elfogadja a kapitulációt és kéri a császárt, küldje el meghatalmazottait a porosz főhadiszállásra, hogy a fegyverletétel feltételeiben megállapodjanak.

A francia vezérkar kénytelen beletörődni a császár elhatározásába. Mit is tehettek volna egyebet? Sedan nem lehetett tartani tovább. A vár nem volt megerősítve, a városban nem volt elegendő élelem és mit kezdekhetek volna a nyomorult, elesigázott emberekkel, akiknek sem ennivalójuk, sem lőszerük nem volt? Hazafiasságuk és bátorságuk ellenére be kellett látniok, hogy a további ellenállás

nemcsak kilátástalan, de még súlyosabbá tenné a helyzetet.

A FRANCIA HADSEREG KAPITULÁL

Wimpfen tábornok Donchéry közelében, a Bellevue kastélyban találkozott Bismarckkal és Moltkevel. Moltke azzal kezdte a tárgyalást, hogy tisztában van a francia hadsereg kétségbeejtő helyzetével. Fegyelme felbomlott, lőszere, élelme nincs s így nem gondolhat arra, hogy áttörje azt a vasgyűrűt, amelyet a környezeti magaslatokon táborozó porosz hadsereg vont Sedan köré. Feltételei rövidek: a francia hadsereg rakja le a fegyvert és felszerelésével együtt adja meg magát. Wimpfen tábornok felháborodva tiltakozott. Kijelentette, hogy soha megvert hadsereget így még nem aláztak meg. Rámutatott a megalázás kiszámíthatatlan következményeire. Nem ajánlatos, mondotta, a büszke francia népet a végsőig elkeseríteni. Három óra hosszat könyörgött és fenyegetőzött, de csak annyit tudott elérni, hogy a porosz hadvezetőség hajlandó-nak mutatkozott hazaengedni azokat a francia tiszteteket, kik becsületszavukat adják, hogy nem harcolnak tovább. Végül is abban egyeztek meg, hogy másnap reggel tíz óráig meghosszabbítják a fegyverszünetet. Ha addig nem fogadják el a franciák a fentebbi feltételeket, akkor a porosz ütegek tűz alá veszik Sedant és felgyújtják a várost.

Wimpfen kétségbeejtő közlésére Napoleon megalósítja eredeti szándékát, személyesen próbál tárgyalni ellenfeleivel. Másnap hajnalban négy tábornoka kíséretében elindul Donchery felé, hogy megalágyítsa a porosz király szívét. De Bismarck idejekorán értesült szándékáról és elejét veszi az érzelmes jelenetnek. Elébe megy a császárnak és Donchery közelében megállítja az országuton. Régi sisakját, tábori egyenruháját, otromba, piszkos eszmáit kapta magára, hogy megakáđályozza a két uralkodó találkozását, mielőtt a francia hadsereg

kapitulál. A király Vendresseben van, közölte Napoleonnal, tizennégy km-nyire. S bevonszolta magával a császárt egy utszéli viskóba azzal az ürüggyel, hogy a király majd idejön. Két órahosszat várakoztak ócska szalmaszéken ülve, de a porosz király nem érkezett meg. Helyette Moltke jelentkezett. A császár a porosz hadsereg vezérkari főnökét arra kérte, legalább annyit eszközöljön ki, hogy a francia hadsereg visszavonulhasson Belgiumba s ott szereltesék le. Mindenáron el akarta kerülni, hogy katonái porosz rabságba kerüljenek. Moltke kijelentette, hogy közölni fogja a császár kívánságát királyával és Bismarckkal együtt otthagytá a kis kunyhóban Napoleont addigra, amíg a porosz királyt értesíti látogatásáról. A császár órák hosszat várakozott az utszéli ház kertjében. Félkilenc felé porosz vértessztek jöttek érte és elkisérték Bellevuebe, a porosz királyhoz. Az a legnagyobb tisztelettel fogadta legyőzött ellenfelét, de Bismarck és Moltke már megdolgozták időközben s ennek folytán közölte a császárral, hogy a porosz hadvezetőség nem engedi meg a francia hadsereg elvonulását és ragaszkodik a formaszerinti kapitulációhoz. A Sedanba zárt hadseregnek porosz internáló táborokban kell bevárni a békekötést.

Nem ért el semmit, nem volt érdemes, hogy visszamenjen Sedanba. Wimpfen tábornok, aki jelen volt az értekezleten, majd közli a főhadiszállással a poroszok feltételeit. Borzalmas hatása volt. A tábornokok leszaggatták vállrojtjaikat, a tisztek kettétörték kardjukat, a közkatonák fegyverüket csövön fogva falhoz verve törték szét a puskák tusát és a folyóba hajigálták a fegyvereiket, a tüzerek kiszedték az ágyuk szerkezetét, a zászlótartók elásták, vagy elégették a zászlójukat. A hadvezetőség el akarta kerülni, hogy a hadikimestár a poroszok kezére jusson; elrendelte, hogy az ezredek pénzállományát szét kell osztani a katonák között. A számvévőtisztek maguk elé szőlították az altiszteket, belemarkoltak a pénztől duzzadó zsákokba és minden

írás, vagy elismervény nélkül osztogatták teli marokkal az arany louisokat. Az altisztek olyan sután tartották eléjük a sapkájukat, mintha esajkájuk volna, melybe kávét, vagy levest merítenek.

NAPOLEON ÉS EUGÉNIA.

Napoleon a porosz királlyal folytatott eredménytelen tárgyalás után nem tért többé vissza Sedanba. Átadta kardját, fogoly volt. A porosz király wilmeshöhei kastélyát bocsátotta rendelkezésére a békekötésig. A császár a kínos beszélgetés után síró-göresöt kapott. Könnyezve ült be a hintóba; elindult száműzetése helye felé. Borzalmas utazás volt! Nagy vargabetűben ki kellett kerülniök Sedant. A hintó áthaladt Illy gyászos, hullákkal borított csatatérén. A császár, aki teljesen összeomlott a rettenetes megaláztatás sulya alatt, elviselhetetlen kínokat szenvedett a kocszi rázásától. De testi fájdalma számba se jöhetett ama leki gyötrelmekhez viszonyítva, amiket a vérrel és porral ellepett, csordaként terelt fogoly francia katonák látványa kellett benne. Leterelték az országról őket, hogy a kocsinak utat nyissanak; magukból kikelve, felémelt ököllel szidták, gyalázták császárukat. Meddig tart ez a rettenetes kálvária a felturt ország-uton, a közelmúlt borzalmainak színterén? Mikor beesteledett, a hintó megállapodott Bouillonban. Ennek a helységnek a szállodájában töltötte a császár az éjszakát. Kétágyas szobát nyitottak neki. Egyikben a szárnysegéde aludt, a másikat a számára vetették meg, de a császár nem feküdt le. Hátra volt a legnehezebb. Be kellett számolnia cselekedeteiről Eugéniának.

„Kedves Eugéniám“, kezdte életének legnehezebb levelét, „nem tudom elmondani, mit álltam és mit állok ki. Ez a háború esztelen és kilátástalan vállalkozás volt. Előre látható volt, hogy katasztrófával kell végződnie. Ez meg is történt. Vereségünk tökéletes. Bár meghaltam volna, hogy ne kelljen

megélnem a fegyverletételt, de nem maradt más választásom, ezzel kerülhettem csak el hatvanezer katonám céltalan lemészárolását. Folyton rád, fiamra és a boldogtalan Franciaországra gondolok.”

A várost, melyben az éjszakát töltötte, megszállták a németek. Ablakai alatt egész éjjel szólt a zene. A császár hallja foszlányait. Ismerős dallamok — Wagner Párisban megbukott Tannhäuseréből és Offenbach Szép Helénájából, amit a porosz királlyal együtt nézett meg egy piros bársony páholy mélyéről.

A császárné napok óta el van a legrosszabbra készülve. Tudja, hogy a porosz előrenyomulást megállítani nem lehet. Minden igyekezetével azon van, hogy legalább Párist biztosítsa. Rendeletére felszallítják a párisi erődökbe a csatahajók ágyuit, felrobbantják a városba vezető hidakat, eltorlaszolják az országutakat, népőrséget szerveznek, hónapokra gondoskodnak a város élelmezéséről. Mindez szükséges és helyén való, mert a császárné el van rá tökéelve, hogy végkimerülésig folytatja a háborút. Ha az ellenség körülzárja Párist, új kormányt nevez ki, mely Toursban fogja megszervezni az ellenállást a Loire mögött. Tudja, hogy Sedánnál a helyzet reménytelen, de bízik a francia hadsereg vitézségében. Arra el van készülve, hogy a küszöbön álló csata a francia hadsereg vereségével fog végződni, de arra a lakonikus sürgönyre nem, amelyet szeptember 3-án kézbesítenek neki. A sürgönyt a minisztertanácshoz intézte a császár, ahol a legmélyebb kétségbeesést váltotta ki. Ki továbbítsa a császárnénak? Senki sem akar vállalkozni rá. Végre a belügyminiszter magára vállalja a kegyetlen feladatot és beviszi a császárnénak a táviratot. Az így szólt:

„A hadsereg vereséget szenvedett és kapitulált. Magam is a porosz király foglya vagyok. Napoleon.”

A császárné értelmetlenül mered a sürgönyre. Környezete már azt hiszi, megtévelyodott. Az arca eltorzult, vad, értelmetlen kifakadások hagyják el

ajkát. „Micsoda tréfa ez? Miféle aljas, szemtelen rágalom?” toporzékolt majdnem önkívületlen. „Miért nem közlik velem az igazat? Miért nem merik megmondani nekem, hogy a férjem meghalt? . . .”

— Nem halt meg, felség, dadogja a belügyminiszter.

— Miért nem halt meg hát? — őrzöng a császárné. — Miért hozta rám és a fiamra ezt a gyalázatot? Miért nem pusztította el magát idejében, hogy megkíméljen minket és a világot ettől a szégyentől?

Aztán hirtelen a fejéhez kap, görcsös zokogásban tör ki, kezeit tördeli.

„Bocsáss meg, bocsáss meg!” hebegte ziháló mellett. Azután ájultan összeesik.

A CSÁSZARSÁG MEGBUKOTT

A sedani fegyverletétel hírére azonnal összeült a minisztertanács. A fejetlenség teljes volt. Senki sem tudta, mi lesz. Egyesek azt javasolták, hogy meg kell kezdeni a fegyverszüneti tárgyalásokat, mások arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a végéig ki kell tartani. Át kell helyezni a kormányt Toursba, nemzetvédelmi bizottságot alakítani. A belügyminiszter megfogalmazta a sedani vereséget bejelentő kiáltvány szövegét. A képviselőház elnöke néhány képviselőtársával a Tuileriákba siet. Megkísérlik rávenni a császárnét, hogy adja át a hatalmat a képviselőháznak. Kétségbeejtő állapotban találják Eugéniát. Néhány óra alatt megöregedett. Arca kisírt, feldult, tekintete lázasan tüzel. Végig sem hallgatja a küldöttség szónokát, az első mondat után félbeszakítja:

— Tudom, mit kívánnak tőlem, uraim. Nos, hát nem, én nem hagyom el a helyemet. Ez gyávaság volna. Erre képtelen vagyok. Ha tudnák, mit szenvedtem néhány óra alatt, elhinnék nekem, hogy nem a koronát kívánom férjem, vagy fiam javára meg-

menteni. Én a lelkiismeretem parancsát követem. A végsőkig teljesíteni akarom kötelességemet. Ha a képviselőház azt hiszi, hogy utjában vagyok, mondják ki a trónfosztást. Semmi kifogásom sines ellene. Akkor átadom a hatalmat, mert át kell adnom, de senkisé ism vádolhat majd azzal, hogy gyáván megszöktem a felelősség elől. Véleményem azonban az, hogy e végzetes pillanatban valmennyiöknek mögém kellene sorakozniok, hogy minden pártviszályt félretéve, közös elhatározással helytálljanak Franciaországért. Hajlandó vagyok elhagyni önökkel Párizst, követni önöket bárhova, ahonnan az ellenállást meg lehet szervezni. Ha pedig úgy gondolják, hogy jobb felhagynunk az ellenállással, vállalom a közvetítő szerepét is. Meg vagyok győződve róla, hogy előnyösebb békefeltételeket tudok kieszközölni, mint önök. Tegnap felkeresett egy semleges állam nagykövete és a következő feltételeket közölte velem: Poroszország meghagyja Franciaország területi integritását, csak hadikárpótlásra tart igényt. Ezt kötelességem közölni önökkel. Most pedig menjenek és határozzanak.

Nyílt és önérzetes beszéd volt, meghatotta a küldöttséget. De egyikük a következő ellenvetéssel állt elő:

— Felsőged azzal érvel, hogy az utókor felelőtlenséggel fogja vádolni, ha elhagyja a helyét. Nem gondolja felsőged, hogy sokkal bátrabb és magasabb volna lemondani, hogy megkímélje az ellenségeitől szorongatott Franciaországot a polgárháborútól?

Ebben a pillanatban magából kikelve ront be a szalónba Párizs rendőrfőnöke:

— Meneküljön asszonyom, — kiálja. — Kitörőfélben van a forradalom.

A képviselők a rendőrfőnök köré sereglettek. Csak Eugénia marad nyugodt.

— Legyen úgy, ahogy a sors akarja, uraim. Én, amíg önök meg nem fosztanak a koronától, helyemen maradok, én nem hagyom el ezt a palotát.

Csókra nyújtotta kezét a küldöttség tagjainak és elbocsátja őket.

Azok visszasietnek a képviselőházba. Az ülés drámai, viharos. Jules Favre huszonhét ellenzéki képviselő nevében a következő javaslatot terjeszti be:

Jelentse ki a képviselőház trónvesztettnek Bonaparte Lajos Napoleont és dinasztiáját és bízza meg a kebeléből alakítandó nemzetvédelmi kormányt, hogy teljes eréllyel tegye meg a szükséges intézkedéseket, hogy az országot felszabadítsa az ellenséges megszállás alól.

A többség dermedten hallgat. Végül akad egy tiltakozó. Pinard a neve.

— A Ház nem hozhat ilyen szélsőséges határozatot.

Az elnök, hogy időt nyerjen, a legközelebbi ülésre halasztja a javaslat feletti vitát. Talán történik közben valami; talán sikerül rávenni a régensnőt a lemondásra. Talán találnak valami közvetítő megoldást. Thiers, Broglie herceg, Buffet s a konzervatív párt vezető politikusai kétségbeesve törik a fejüket, hogyan lehetne áthidalni a helyzetet, megakadályozni a köztársaság kikáltását, elejét venni a polgárháborúnak. De nincs idő kompromisszumokra. A város forrong. Eugénia császárnő látesövön figyeli a Tuilerikából — ahová sebtében költözött be Saint Cloudból az első rossz hírek halatára (a csillárok be vannak göngyölve, a karosszékekről nem volt idő leszedni a huzatokat) — a kastély köré gyülekvő tömegeket. A szigorú őrség egyelőre még meg tudja akadályozni, hogy a kastélyba törjenek, de meddig? Alig áll lábán a fáradtságtól. Altatót vesz be, hogy nyugodt éjszakája legyen, érzi, hogy holnap minden erejére szüksége lesz.

Másnap az ülés előtt Thiers közli a folyosón a baloldali ellenzékkal a maga kompromisszumos javaslatát. Kevésbé sértő a dinasztiára, mint a Favre,
Favre

azonban attól tartalmában nem, csak a fogalmazásában különbözik. Így hangzott:

„A körülményekre való tekintettel a ház nemzetvédelmi bizottságot választ és felhatalmazza azt a szükséges intézkedések foganatosítására.“

Csakhogy a dinasztiaellenes sajtótól felizgatott tömegek türelme elfogyott. Másnap, vasárnap megmozdul az utca. Már a kora reggeli órákban embergyűrű veszi körül a képviselőházat. A polgárőrség kordonjának sikerül egyelőre távoltartani a tömeget a kaputól. A hangulat nyugtalanító. Gyalázzák a császárt, éltetik a köztársaságot. De a kordon egyelőre szoros.

Az áttanácskozott éjszaka izgalmaiktól sápadt képviselők egymásután érkeznek meg a képviselőházba. Már csak a formában kell megegyezniök, hogyan temessék el a császárságot. Az ülés hosszadalmas, a tömeg türelmetlenkedik. Egyszerre csak fűlsiketítő lármára fülel fel az ülésterem. A nép áttörte a kordont, behatol az ülésterembe. Pillanatok alatt a helyzet urai. Egy diák felrohan az elnöki emelvényre, kiragadja a csengőt az elnök kezéből, megrázza és a következő szónoklatot intézi a képviselőkhöz:

— A nemzeti szerencsétlenség e nagy pillanatában behatolt a nép a törvényhozó testület palotájába, hogy a dinasztiaát megfossza a tróntól és kikiáltssa a köztársaságot. Polgártársaink, iktassátok törvénybe a nép akaratát!

A képviselőház némán hallgatja a heveskedőt. Senkinek sem jut eszébe tiltakozni a tömeg erőszakossága ellen. A tüntetők Favret, az ellenzék vezérét akarják hallani. Az öblöshangú ügyvéd, bár sérti jogérzékét a tömeg erőszakossága, némi huzódózás után elindul a szószék felé. A Ház méltósága megbénítja népszónoki képességeit és a várt ünnepélyes bejelentés helyett mindössze ennyit mond:

— Éppen azon tanakodtunk, barátaim, hogy tiszta helyzetet teremtsünk és áthidaljuk azt az állapotot, amelyet ...

— Elég volt az üres szavakból! — méltatlankodnak a tüntetők. — Éljen a köztársaság! Vonuljunk a városházára! A párizsiak mindig a városházán kiáltották ki a köztársaságot.)

— Megalakítjuk a nemzetvédelmi kormányt, kezünkbe vesszük Franciaország sorsát. Utolsó leheletünkig folytatjuk a háborút! Egy talpalatnyi földet, egyetlen egy erődöt sem engedünk át Poroszországnak.

— A városházára! — harsogja a tömeg.

— Hát gyerünk a városházára, — enged Favre a közhangulatnak.

S a baloldali ellenzék a tömegektől sodortatva a városházára vonul. Percek alatt híre megy, hogy a császárság összeomlott. A menet magával sodorja Trochut, Párizs radikalizmussal kacérkodó katonai kormányzóját. A városháza tanácstermében kikiáltják a köztársaságot. Pár óra múlva az új kormány is megalakul. Trochu az elnöke, tagjai a volt baloldali ellenzék vezető emberei: Favre, Ferry, Gambetta, Arago, Picard, Jules Simon. Az ülésterem nyitott ablakaiból fehér cédulákat szórnak az utcára a kabinet tagjainak neveivel.

De most új lelkesedési hullám árad el a téren. Hintó áll meg a városháza előtt, hágesóján és sárhányóján megkapaszkodott ifjakkal. Rochefort-t hozzák hívei. Kiszabadították a börtönből. A népszerű publicista nem maradhat ki a kormányból. „Jobb, ha köztünk van, mintha künn marad”, — vigasztalja magát Favre s a többiek is.

EVANS DOKTOR, FOGORVOS RENDEL 3-TÓL 6-IG

A császárné magára maradt a Tuillériák ideg pompájában. Egyszerre mindenki elhagyta. Künn ingerültebben zajlik a tömeg. A katonaság alig tudja visszaverni ostromukat. Egyszerre csak hangosabb, fülszaggatóbb lesz künn a zivaj. Most jött a híre, hogy a városházán kikiáltották a köztársasá-

ságot. Ebben a pillanatban érkeznek vissza bizalmasai a képviselőházból.

— Mindennek vége, — közlik a régensnővel. — Meneküljön, felséges asszonyom.

— Nem megyek! — toppant a régensnő türelmetlenül. — Nekem itt a helyem, én itt maradok.

Csak hogy a tömeg már áttörte a katonák gyűrűjét és előnti a Tuillériák kertjeit. Egy pillanatig sem lehet késlekedni tovább. Szerencsére éppen most érkezik a palotába az osztrák és az olasz követ, Metternich és Nigra.

— Ha nem jön felséged azonnal velünk, valamennyiünket felkoncolnak, — sürgetik a császárnét.

Az érv hat. Eugénia nem akarja bajba sodorni barátait. A két diplomata elhagyja a császárnéval egy hátsó kijáraton a Tuillériákat. Egy lakáj kocsihoz. A sűrűn lefátyolozott császárné társalkodónőjével, madame Lebretonéval, hintóba ül. Hová? — szól hátra a kocsis. A két hölgy tanácstalanul néz össze. Hova is mennek voltaképpen? Szerencsére madame Lebreton-t nem hagyja el lélekjelenléte. Ötletszerűen bemondja a kocsisnak egy ismerősének, Besson szenátornak a címét. A Boulevard Haussmannon lakik. A kocsis a lovak közé csap. A hintó végigdöcög az embertömegtől feketélő Rue de Rivolin. A tömeg részben a dinasztíát gyalázza, részben a köztársaságot élteti. A hintó minduntalan elakad, a két gyászfátyolos hölgy leírhatatlan rémületére; folyton attól rettegnek, hogy valaki felismeri őket. Végre nagykeservesen elérkeznek oda, ahová szándékoztak. A hölgyek kiszállnak, madame Lebreton kifizeti és elbocsátja a kocsiát. A szenátor a harmadik emeleten lakik. Csengetnek. Senki sem jelentkezik.

— Ugy látszik, nincsenek itthon, — mondja csüggedten madame Lebreton. — Meg kell várnunk, míg hazajönnek.

És a lépcsőn üldögélve várnak több mint egy órahosszat, de eredménytelenül. A császárné türelmetlenkedik.

— Én ezt a helyzetet nem bírom tovább. Menjünk innen.

Felkerekednek, céltalanul bolyonganak az utcákon. Madame Lebreton végre talál egy kocsit. Megadja a kocsisnak Piennes kamarás címét, aki a Rue de Wagramon lakik. Piennes úr sincs otthon. Az inas nem engedi be a lakásba az ismeretlen hölgyeket.

Most Eugéniának támad mentőötlete.

— Menjünk a fogorvosomhoz, Evans doktorhoz. Ő amerikai állampolgár. Nála biztonságban vagyunk.

Evans doktor fehér köpenyben fogadja a két sűrűn lefátyolozott hölgyet. Az inas abban a hiszemben, hogy a doktor páciensei, a váróterembe kalauzolta a látogatókat. Oda van a megrökönyödéstől, mikor a császárnét megismeri. Eugénia néhány zavaros mondatban közli vele a történeteket. Evans doktor megérti a helyzetet. Kijelenti, hogy mindenben rendelkezésére áll a császárnénak. Nyomban megbeszéljük, mi a teendő. A császárnénak haladéktalanul el kell hagynia Párizst, ez kétségtelen. De hová menjen? A császár után, aki a porosz király foglya Wilmeshöheben? Erről Eugénia hallani sem akar. Evans azt javasolja, menjen át Angliába. Eugénia mindenbe beleegyezik.

A fogorvos lakásán hagyja a hölgyeket és a követségre siet és közli az illetékesekkel a helyzetet. Tanácsokkal és útlevellel érkezik haza. Holnap mind a hárman elhagyják Párizst. Evans orvos két nagybeteg külföldi hölgy kíséretében utazik.

Az éjszakát a fogorvos lakásán tölti Eugénia. Felöltözve fekszik a pamlagon, helyzete felett tépelődik hajnalig. Vajjon hol lehet a fia? És mi lesz Franciaországgal? A köztársaságot nem veszi komolyan. Felelősnek érzi magát Franciaország sorsáért, nem mondott le az uralkodásról. Sedan szörnyű csapás volt, de Metz még tartja magát. Ha Bazaine tartani tudja, ha a császár elfogadható békét tud kicsikarni a porosz királytól, még nincs veszve

minden... Párizs mindig rebellis volt, de az ország megbízható, az ország ragaszkodik a dinasztiahoz...

Odakünn pirkad. Öt óraker halkan kopognak az ajtón. Fel kell készülnie. Lesimítja ruháját, eligazítja fáttyolát. Ennyi az egész. Egy szál ruhában hagyta el a palotáját. Madame Lebretonnál mindössze ötszáz frank van. Az is csak véletlenül.

Mikor a házat elhagyják, az utcák még néptelesnek. A doktornak saját hintaja van. A vámsorompónál megállítják a kocsit. A doktor felmutatja az útleveleket. — Mehetnek, — mondja a finánc.

Az orvos nem merte vonatra ültetni védenceit. Hintón menekülnek Párizsból. Elhagyják Bougivalt, Poissyt, Trielt, Meulant. Rekkenő meleg van, az utasok ruháját belepi az országút pora. Déltájban megállapodnak egy útszéli kocsmában. Madame Lebreton megebédel Evansszal. A császárnő óvatosságból a hintóban marad. Kenyeret és kolbászt hoznak neki. Eugénia éhes, ráfanyalodik arra a kénytelenségre, hogy kés és villa nélkül, papírból foggyazza el az ebédet.

Nantesban hintót cserélnek. Evans ujságot vesz. Benne van, hogy Párizsban kikiáltották a köztársaságot, benne van az új kormány névsora is. Miniszterelnök Trochu, belügyminiszter Gambetta, külügyminiszter Jules Favre. A császárné megvetéssel biggyeszti ajkát. Átmeneti dolog.

Pacy-sur-Eureben újra hintót váltanak. Jobb híjján ócska kékvászon-ernyős szekérrel kell beérniök. Az éjszaka egy istentől elhagyott faluban, La Riviere-Thibouvilleben szakad rájuk. A szekér megáll a kocsmá előtt. Szerencsére van két türhető szoba, melyben utasaink kihúzhatják az éjszakát. De keresztül kell menniök a söntésen, melyben a falu politikusai részeg lelkendezéssel éltetik a köztársaságot. A doktor felkíséri a kanyargós lépcsőn a fehérgyeket. A császárné belép kísérőnőjével a fehérre meszelt falú, áporodott szagú, szegényes kamrába és menekülése óta először: sírva fakad.

Az éjszaka nyugtalan. A söntésben hajnalig or-

dítoznak a részek, a császárné megint nem tudja lehúyni a szemét. Pirkadatkor kimossa a bádoglavorban zsebkendőjét, amelyet éjszaka telesírt és kiakasztja száradni. Evans kocsit akar fogadni. A fogadás lebeszéli róla. Minek mennének kocsival, mikor itt van a közelben, alig egy kilométernyire, a vasúti állomás.

— Megkockáztassuk? — kérdi Evans „betegeitől“.

— Meg! — feleli Eugénia. — A menekülésnek eddigi módja elviselhetetlenül lassú. Minél előbb hátat akarok fordítani Franciaországnak.

Gyalog bandukolnak a nyomorult kis állomásra. Több mint egy órahosszat várnak a vicinálisra. Az végre bepöfög s elviszi őket Serquigny-ig. Ott átszállnak a Párizs felől érkező személyvonatra s akadálytalanul tovább utaznak Deauville felé. Ez a helység Morny herceg jóvoltából világhírű tengeri fürdővé nőtte ki magát. A társaság a kaszinóban száll meg. Evans doktor megnézi a fürdővendégek listáját s rövidesen felfedez egy angol urat, akinek saját jachtja van. Ezt mint honfitársat felkeresi, beavatja titkába s megkéri, hogy szállítsa át Angliába a franciák császárnőjét. A jacht tulajdonosa, Sir John Burgoyne habozik. Az átkelés veszélyes, a tenger viharos, aztán belátja, hogy meg kell a kalandot a császárné érdekében kockáztatnia. Másnap hajnalban elindul Anglia felé. Két napig küzdenek a viharral. Végre feltűnik a távolban a part, Rydeben vannak, egy kis halászfaluban, ahonnan hajón kelnek át Portsmouthba. A császárné angol földön van. Megmenekült.

NEM ENGEDÜNK!

Franciaország köztársaság lett. A császárság meghagyta verni magát, a köztársaság győzni fog. Így volt ez 1792-ben is. A republikánus néphadsereg megverte a monarchák zsoldos csapatait.

Mac-Mahon hadsereg letette a fegyvert Sedánnál, a német hadsereg folytatja előrenyomulását. Moltke azzal fenyegetődzik, hogy meg sem áll Párizsig. Ki tarthatná fel? Már nincs idő, hogy a köztársaság megállítsa. Ha jön, hát jön. Majd megakad Párizs falai előtt. Párizs tizenkét erődjével, védőbástyaival és védelmezőinek halálraszántásával megvívhatatlan. A megerősített Párizs körfalaival, magasra tornyozott bástyaival, dühös buldoggokként viorsorgó erődjével Thiers Adolf személyes alkotása. Mennyit verekedett ez a kis ember miniszter korában, amíg rá tudta venni a kamarát, hogy az erődítmények költségeit megszavazza! Ki emlékszik már azokra az időkre, amikor az ellenzék azzal gyanúsította Thierst, hogy azért emel Párizs köré falat, hogy forradalom esetén halomra lövethesse az erődökről a forradalmi tömegeket! Ki emlékszik ellenfelének, Lamartinének ragyogó szónoklatára, mellyel ízekre szedte Thiers javaslatát:

— Mit ér megbújni bástyák, falak és árkok mögé! Nyílt mezőn kell megverekedni az ellenséggel. Ha az ellenség lelakatolja a fővárost, ha az elszakad az országtól, hiába minden... Oda akarják dobni az ellenségnek az ország testének darabjait, hogy megvédjék a szívét. Ez helytelen. A nemzetnek úgy kell védekeznie, ahogy a polip védekezik. Annak minden darabja sebezhető, de minden darabja megújul. A javaslatot helytelennek tartom, mert *egy* pontot akar védeni, mikor országunk minden falva és tanyája védelemre szorul. Helytelennek tartom, mert Párizs sorsától teszi függővé az ország sorsát.

Mindez helyes és igaz, de az ország védtelen, csak Párizs áll egyedül ellen. Trochu tábornok, a főváros katonai parancsnoka, felkészült az ostromra. Hadizónává deklarálta a fővárost, kiürítette a környék falvait, a közélvezés kormánybiztosa hónapokra való élelmiszerkészletet halmozott fel. Állam, város, kereskedők és magánosok élelmiszerekbe, fűtő- és világítóanyagba, közszükségleti cikkekbe fektetik mozgósított tőkéjüket. Lakosság és kormány eleinte

hetykén, aztán szorongva, majd ideges türelmetlenséggel várták a németeket.

Azok két oszlopban vonulnak fel Laon és Montmirail felől Párizs alá. Félhónapig tart, míg a megfontoltan közeledő hadsereg megérkezik. Végeláthatatlan tömegekben özönlenek előlük a menekülők sebtében összekapott ingóságaikkal. Megérkeznek MacMahon hadseregének roncsai, megjön még idejében Vinoy tábornok hadteste is, melynek sikerült kikerülni a porosz kelepcét.

Mikor az első német csapatok felbukkannak Párizs környékén, Ducrot tábornok elébük vonul, hogy Chatillonnál éket verjen a két irányból felvonuló hadoszlopok közé. De az akció eredménytelen. Ducrot tábornoknak vissza kell vonulni Párizs falai mögé. A városban pánik tör ki. Húszezer embert vesztettünk — mesélik. A csőceselék lehurrogja, megveri a csatából visszatérő zuávokat. A kereskedők lehúzzák a redőnyeiket, a kávéházak zárnak. Mindenki biztosra veszi, hogy a poroszok még az éjszaka megszállják a fővárost.

Favre, a köztársaság külügyminisztere kétségbeesett lépésre határozza el magát. Ugyanaz a férfi, aki világgá röpítette a jelszót: „egy talpalatnyi földet, egyetlen erődöt sem engedünk át”, most a német főhadiszállásra utazik. Mint felelős államférfinak mindent el kell követnie, hogy a császár meggondolatlan háborújának végetvessen. Azok a politikusok, akik jelenleg Franciaország sorsát intézik, kezdettől fogva ellenezték a háborút.

Kezdeményezése eredménytelen. Bismarck nem tartja elég szilárdnak a köztársasági kormányt és biztosítékokat követel. Favrenak nincs módjában azokat teljesíteni. A háború folytatódik.

PARIZS ÉS METZ

Szeptembre végére a poroszok teljesen elzárják Párizst a világtól. A főváros csak léggömbök és postagalambok útján tud érintkezni a külvilággal. Gam-

betta, a kormány két delegáltjával október 6-án elhagyja léghajón Párizst. Toursból intéz az országhoz lelkes kiáltványokat és hadsereget szervez, hogy hátbatámadja a poroszokat. Thiers sorra járja az európai udvarokat, hogy közbelépésre szólítsa fel őket. De hiába minden, Európa közönyös Franciaország sorsával szemben.

Trochu a sikertelen chatilloni kirohanás óta várakozó állásponton van. Mire vár? Senki sem tudja. Leleményes párizsiak csalhatatlan hadi ideákkal ostromolják. Új fegyvereket eszelnek ki, idő előtt született katonai zsenik megálmodják a tankot. Valaki azt indítványozza, hogy görögtűzzel kell megtámadni a poroszokat s arra a megjegyzésre, hogy a görögtűz csak nedves közegben pusztít, azt feleli, hogy tűzoltófecskeendőkkel kell előbb átnedvesíteni a poroszokat. Mások az állatkert oroszlánjait és tigriseit akarják a poroszokra rászedíteni. A közhangulat a minden ellenállást legázoló, mindent tovasöprő kirohanás mellett kardoskodik. Mintha a lelkesedés pótolhatná az erőt! Ebben a szellemben szónokol a száműzetéséből visszatért Victor Hugó is: „A rossz puska is jó fegyver, ha annak, aki kezeli, helyén van a szíve. A csonka, rozsdás kard is használható, ha a kéz, amely szorítja, kemény. Velünk van az évad, velünk a csípős, őszi szél, velünk az eső. Fel tehát!”

Mindez üres szó, önáltatás. A helyőrség kirohanásai egytől-egyig sikertelenek. S egyszerre csak híre jön, hogy Metz kapitulált. Százhetvenháromezer francia esett fogságba tömérdek ágyúval, lőporral és hadifelszereléssel.

Mit történt Metzben?

Bazaine tábornok, a rajnai hadsereg főparancsnoka, aki a sedáni csata előtt Metz falai mögé vonult hadseregével, éppúgy el van zárva a világtól, mint a párizsiak. Sedan óta nincs kapcsolata sem a császárral, sem a közfársasági kormánnyal. Ez a magyarázata a következőknek:

Az Angliába menekült Eugénia császárnénál szeptember 12-én egy Régnier nevű férfi jelentkezik.

Azt állítja, hogy Bismarck csak a dinasztíával hajlandó békét kötni és felajánlja közbenjárását. A császárné visszautasítja ajánlatát. Régnier azonban, aki minden valószínűség szerint a poroszok szolgálatában állt, nem adja fel a harcot, hanem meglesi a császári herceget, aki nevelőjével anyjához menekült volt Angliába s azt mondja neki, hogy Wilmeshöhebe lésszül a császárhoz. A prezuntív trónörökös erre átadja a fényképet Régniernek, apjához intézett szívből jövő üdvözlettel. Régnier azonban nem a császárhoz utazik, hanem Bismarckhoz, tőle pedig Metzbe, ahol a családi fényképpel igazolja Bazaine előtt magát. Az, hamis információitól félrevezetve, a következő napiparancsot adja ki:

Kérem az ezredes urakat, informálják tisztjeiket a következőkről:

Párizsban teljes az anarchia. Rouen és Havre porosz helyőrséget kér a nyugtalanságok megszüntetésére.

A Loire-hadsereg Orleans mellett vereséget szenvedett.

Poroszország csak a dinasztíával hajlandó béketárgyalásokat kezdeni. Elküldtem Bourbaki tábornokot Hastingsba, hogy kérje ki a régensnő jóváhagyását az általam kezdeményezendő tárgyalásokhoz.

Persze, mikor Bourbaki szemtől-szemben áll a császárnővel, kiderül a csalafintaság. A császárnő a haját tépi fia könnyelműsége miatt. A leghevesebb szemrehányásokat teszi Bourbakinak. Hogyan telezhettek fel róla, vagy a császárról, hogy az önfeláldozással harcoló francia hadsereg háta mögött fegyverszüneti tárgyalásokat kezdeményeznek Bismarckkal? Akármilyen ellenszenves is a dinasztíának az a kormány, amely ma Franciaországot képviseli, mégis egyedül ez a kormány jogosult arra, hogy az ellenséggel tárgyaljon. Bourbaki megszégyenülten távozik. Metzbe már nem tud visszatérni. Brüsszelen át Toursba utazik és felajánlja szolgálatait a nemzetvédelmi kormánynak.

Igy történt, hogy mivel Bourbaki nem tért vissza Metzbe s mivel a metzi helyőrség már annyira éhezett, hogy az előőrsök a poroszok vonalaihoz kúsztak, hogy egy-egy darab kenyeret kolduljanak — így történt, hogy a marsall október 27-én egész hadseregével kapitulált.

RÉGNIER UJRA JELENTKEZIK

Eugénia tisztában volt azzal, hogy Bourbaki értelmetlen utazgatásának a Bismarck szolgálatában álló Regnier ármánya volt az oka. Legnagyobb elképedésére Regnier néhány nappal Metz kapitulációja előtt újra megjelent Hastingsban és kihallgatást kért az excsászárnétól. Az most már csak azért is látni akarta. Miért vezetett félre — vonta felelősségre —, miért mondta a fiamnak, hogy a császárhoz készül, mikor Bismarckhoz ment?

Regnier még csak nem is igen védekezett. Mindössze annyit mondott, hogy a legnemesebb motívumok késztették eljárására. Franciaországnak létérdeke, hogy minél előbb megegyezzen Poroszországgal. Ezt a dinasztíának könnyebb elérni, mint a köztársaságnak. Bismarck ma még hajlandó megfelelő hadikárpótlás és némi területi engedmények árán békét kötni, a késedelem további vérveszteséget és fokozott követeléseket jelent. Minden egyes nap sok-sok milliójába kerül Franciaországnak és csak rontja a békefeltételeket. Mentse meg asszonyom Metzet, mentse meg Franciaországot!

Eugénia némi tünődés után a következőket felelte neki:

— Elítélem eljárását, uram, ha még olyan tisztességesek is a motívumai. Ön nem ismeri honfitársait. Azok örökké átkozni fogják annak a nevét, aki csak egy talpalatnyi földet is átenged az ellenségnek. A dinasztia még a rögtöni béke árán sem vállalhatja ezt a szerepet.

A KÉTSÉGBEESÉS ÖRÜLETÉBEN

Hát folytatódott a küzdelem. Metz elestét nyomon követte a Le Bourget ellen intézett szerencsétlen párizsi kirohanás. Mikor kiderült, hogy a helyőrség vereséget szenvedett, Párizs végkép elkeseredett népe lázadásban tört ki. A katonaságnak sikerült rendet teremtenie, de a helyzet egyre tűrhetetlenebbé vált. A város október végétől kezdve már a tartalékaiból élt. A hatóságok szinte naponta új korlátozásokat léptettek életbe. A középosztály eleinte áldozatosan viselkedett és tüntetően vásárolt a községi lómészárszékben. Az ujságok hangsúlyozzák, hogy a lóhús tápláló és ízletes. A napi lóhúsadag előbb száz gramm, aztán ötven gramm, néhány hét múlva már csak harminc. November elején a lóhús is megfizethetetlen. A szegények kutyákat és macskákat esznek. December 20-án megnyílik a patkánypiac. Az elárusítók ketrecben tartják készleteiket, a vásárló megmutatja, melyik patkányra van gusztusa, mire a kereskedő pálcikájával a ketrec szájához kergeti a patkányt, ahol egy véreb leselkedik rá, kettéharapja a kiugró állat torkát, aztán a kereskedő papírba csomagolja a portékát és átnyújtja a vevőnek. Karácsony hetében már a legelőkelőbb vendéglőkben is csak ló-, kutya- és macskapecsenye kapható. Tet-szetősen, fűszeres mártásokkal szolgálják fel a szeleteket, szépen hangzó nevük van, aki nem akarja, nem kell, hogy tudomásul vegye, mit eszik. Az egészen előkelő vendéglőkben antilopcomb, kengurukotlet és elefántvérből készült fokhagymás kolbász is kapható, mert Deboos, az előkelő vendéglős, összevásárolta az állatkert éhező állatait. Heroikus napok ezek. Minden egyes francia összeharapott fogakkal tűr és dacol. Ducrot tábornok november 20-án százötvenezer emberrel és négyszáz ágyúval megegyeszer megkísérli az áttörést. Csapatai visszaszorítják a német előőrsöket, átkelnek a Marneon, három napig tartják állásaikat, de a német ellentámadás felőrli soraikat. December 21-én megismétlik a kirohanást.

Megint sikertelenül. Karácsony hetében a német hadvezetőség rászánja magát arra, amit eddig mellőzött: bombázni kezdi Párizst. Az Avron magaslaton elhelyezett porosz ütegek golyói végigsöprik a külvárosokat. A helyzet észbontó. Az éhinség elviselhetetlen. A burgonya vékája 25 frank, a káposztát levelenként árulják. Nincs szén, nincs petróleum, nincs tej. A csecsemők elpusztulnak, a halandóság háromszáz százalékkal emelkedik. Egy csillagfényes éjszaka mégegyszer kivonul a helyőrség, hogy elhallgattassa a porosz ütegeket. Négy napig verekednek a város falai előtt, legnagyobb részük elpusztul. Ötödik nap fokozott erővel bömbölnek a poroszok ágyúi. Senki sem tudja, mi vár Franciaországra. Hírek keringenek, hogy Gambetta hazafias kétségbeesésében főbelötte magát. Mások úgy tudják, hogy Favre elhagyta a fővárost, kibékült Thierssel, Bismarckhoz utaztak. Ha ez igaz, akkor küszöbön áll a fegyverszünet. Csakugyan. Január 27-én a következőket jelentik a lapok:

„Amíg a kormány felmentő hadseregre számíthatott, kötelességének tartotta állni Párizs ostromát. A háború esélyei azonban egyik hadseregünket Lille alá, a másikat Laval környékére, a harmadikat az ország keleti határára sodorták. Semmi reményünk nincs arra, hogy Párizs felmentésére siethessenek. Ilyen körülmények között a kormány kénytelen volt felvenni az ellenséggel a fegyverszüneti tárgyalásokat. Ezek folynak, a részletekről egyelőre nem nyilatkozhatunk“.

A német hadvezetőség a béketárgyalások tartamára huszonegy napi fegyverszünetet adott a franciáknak. A fegyverszünet január 27-én éjjel egy órakor kezdődött. Egy órával a fegyverszünet előtt megszólaltak a német ütegek. A szokottnál is nagyobb dühvel bombázták Párizst. Bismarck a következő kaján történettel indokolta egy bizalmasa előtt az akciót.

— Fiatalkoromban volt nálunk a bíróságnál egy poroszló, ha jól emlékszem, Stepki volt a neve. Ak-

koriban még divatban volt a deres. Nos, ez a Stepki utolsó ütéseként mindig duplákat húzott a delikvens fenekére, hogy el ne felejtse a leckét.

A DELIRIUM

A meghosszabbított fegyverszünet február 20-án éjjélkor járt le. Másnap, március 1-én megszállta Párizsnak egy előzetesen körülhatárolt zónáját a porosz hadsereg. A megszállás március 3-ig tart. Amíg a bordeuxi nemzetgyűlés ratifikálja a békeszerződést.

Párizs azonban nem nyugszik bele az eseményekbe. Március 18-án forradalom tör ki. Vészharangok konganak, dobok peregnek, hevenyészett barrikádok épülnek. A külső kerületekben a nép már hatalmába kerítette a középületeket. Thiers, aki a fegyverszüneti napokban megérkezett Párizsba s mint a legfőbb tekintély, magára vállalta a forradalom küszöbén álló főváros pacifikálását, a felfordulás láttára fejvesztetten menekül Párizsból. Versaillesben minisztertanácsot hív egybe s a következőket mondja társainak:

— Nincs olyan forradalom, amely tartani tudná magát, bármekkora kezdeti sikerei legyenek is, ha a kormány megbízható hadsereggel rendelkezik. Mindenáron meg kell akadályozni, hogy a forradalom megfertőzze a hadsereget. Én tehát elrendeltem, hogy a hadsereg hagyja el Párizst s engedje át egyelőre a terepet a forradalomnak.

Igy győzött Párizsban ellenállás nélkül a forradalom. Az államhatalom egyszerűen elköltözködött. A csapatok felsorakoztak a kaszárnyaudvaron, majd szép rendben kivonultak a városból. Thiers felhasználta az 1848-as forradalom tapasztalatait. Így tett Windisgraetz is, amikor Bécsét sorsára hagyta, hogy néhány hét múlva visszafoglalja. A kaszárnyák kiürültek, a hatóságok elköltözködtek és velük mentek a gazdag polgárok, a kokottok és a spekulánsok. Sorsára hagyták a szerencsétlen várost, mely a ki-

állott inség és megpróbáltatás után most a legkétségbeesettebb eszközökkel igyekezett valamilyen formában magáért helytállani.

THIERS LETÖRI A FORRADALMAT

A kis Thiers álma teljesült végre. Ujra mindenható, újra történelmet csinál. A versaillesi palotában, az ellenforradalom főhadiszállásán a francia királyok gobelinekkel zsúfolt, faragott mennyezetű termeiben készül vezérkarával Párizs visszahódítására. Aranygalléros tábornokok sűrögnek-forognak körülötte, vékonylábú rokokóasztalkákon kitergetett térképek fölé hajolva tanulmányozzák a helyzetet.

A porosz hadsereg, mely a Marnetől Saint Denisig fogja körül Párizst, nem avatkozik bele a polgárháborúba; némán, fenyegetően figyeli az eseményeket. Saint Denistől Villeneuve St. Georgeig Thiers csapatai zárják el Párizst a külvilágtól. Az ostromzár áttörhetetlen, egyre szorongatóbb. A versaillesiak hatalmukba kerítik a Valerien erődöt is. A többi erődítmény még a forradalmároké.

Thiers hosszú ostromra készül: a párizsiak elszántan védekeznek. A versaillesiek három hadtesttel rendelkeznek, két új hadtest a németektől hazarendezett foglyokból szervezés alatt áll. Thiers előbb ki akarja éheztetni Párizst és halogatja a nagy, mindent elsöprő támadást. De egy áruló megnyitja hadseregének a Saint Cloudi kaput és ez eldönti a testvérháború sorsát. Egy májusi hajnalon a versaillesiek benyomulnak a városba. Mire Párizs tudomást szerez a rajtaüésről, már megszállták Párizs külső körzeteit.

A védekezés elkeseredett. Minden utcát, minden házat külön kell elfoglalniok. A forradalmárok barrikádokat emelnek és mint harmincban és negyvennyolcban, háztetőkről, ablakokból, kémények mögül lövöldöznek a benyomulókra. Felgyújtják a középületeket. Elsőnek a pénzügyminisztérium gyullad ki, utána a főszámvevőség, az államtanács épülete,

majd a többi középület is, egyik a másik után. A petróleummal meglocsolt függönyök vakító lángot vetnek, a lángok kicsapnák az ablakokon, a forró szél tovaröpíti az elégett iratok pernyéjét, a tetőzetek, a falak pokoli robajjal omlanak össze. Egész utcasorok égnék már. A Bastille oszlopán kísértetiesen sisteregnek a zászlók, omlanak hamuvá a hervadt koszorúk. S ebben a pokolban veszett dühvel gyilkolják egymást az ellenfelek. Három napig tart a mészárlás. A forradalmárok kivégzik a tuszokat, a versaillesiak megtorlásul mindenkit fal mellé állítanak, akinél fegyvert találnak. Minden iskolaépületben vésztörvénytörvényesékek ítéleznek; minden iskolaudvaron fegyverek ropognak. Félőrült asszonyok állítják meg a katonákat: „Ha az urunkat megöltétek, öljetek meg bennünket is.” Thiers visszafoglalta Párizst, de irtózatossáron. Hetekig tart, mire az őrjöngés valamennyire lecsillapodik.

Aztán csend van, halotti csend. Thiers megpuhítja a porosz hadvezetőséget, enyhít valamit a kapituláció feltételein, megakadályozza, hogy a Bourbon-család idősebb, vagy ifjabb ága restaurálja a monarchiát s ezzel lehetővé teszi Franciaország megújhodását az új rezsimben, a harmadik köztársaságban.

A CSÁSZÁR HALÁLA.

A súlyosan beteg, csüggedt, testileg-lelkileg összetört császár komoran, tehetetlenül hallja wilmes-höhei magányában a franciaországi rémhíreket. Kétségbeesése mély és vigasztalhatatlan; ő már nem tud változtatni semmin, ő már végleg eljátszotta szerepét. Egyetlen reménye van még: a fia. Eugénia meglátogatta magányában. Mikor megpillantották egymást, mindketten sirva fakadtak. A császár első kérdése ez volt: mi van a fiammal? A császárné megnyugtatta. Nevelője idejekorán átmentette Angliába. „Vigyázni kell rá” — mondta Napoleon révétegen — „ő még talán . . .”

A vereség felszámolása után, amikor már a kamarák is döntöttek Franciaország sorsáról, amikor a kis Thierset kikiáltották a harmadik köztársaság elnökévé, a császár áthajózott Angliába. Helyzete mindenképpen siralmas volt, politikailag is, családiag is. A sedani kapituláció szégyene gyűlöletessé tette népe előtt személyét, arról, hogy valaha visszatérhessen Franciaországba, álmodni sem lehetett a történetek után. Hitvese iránt — annak erőszakos szereplése óta a háború első heteiben — egészen elhidegedett. Ő hajszolta bele az áldatlan háborúba, aztán kicsavarta kezéből a hatalmat, elejtette, nevetségessé tette, megtagadta. Erről sohasem beszéltek egymással, de mindkettőjükben feloldozhatatlanul benne maradt — egyikben a sérelem, a másikban a büntudat — és ez megmérgezte együttélésüket. Eugénia meg akarta könnyíteni a helyzetét — elutazott Spanyolországba, egyedül hagyta Napoleont a fiával. Így sem volt jó. A kis herceg intézetben nevelkedett — az aldershotti kadétiskolában — és csak a hét végén látogathatta meg apját Camdenben. A beteg és ideges császár nem bírta a magányt. Irt Eugéniának, hogy jöjjön haza. Ha nem is szerette már, hiányzott neki.

Vergődésük nem tartott soká. A császár egészségi állapota rosszabbodott. Végre rá tudták venni orvosai, hogy szánja rá a régóta javasolt műtétre magát. A császár ösztönszerűen halogatta a műtétet, érezte, hogy bele fog pusztulni. Ugy is történt. A műtét során szívgyöngeség tünetei mutatkoztak; másnap beállt az urémia. Kábultan, öntudatlanul szenderedett a hallába. Eugénia feldultan, könnytelenül nézte férje kisimult vonásait. Nagy utat tettek meg együtt — magasra emelkedtek és szédületeset zuhantak. Ennek vége már. De van még egy reménye. A fia.

NEKEM IS NAPOLEON A NEVEM.

A kis herceg — a császári pár egyetlen gyermeke

— gyönyörűen fejlődött. Tanárai és kadéttársai rajongtak érte. Olajbarna képű, göndörhajú, nyulánk ifjú volt, spanyol típus. Faji jellegét és temperamentumát anyai elődeitől örökölte, szellemét és ideáljait apai elődeitől.

A hetvenes évek derekán fellázadtak Dél-Afrikában a zulukafferek és lemészárolták az angolokat. Az esemény óriási visszhangot vert fel a birodalomban. A kormány büntető-expedícióra készült a zuluk ellen. Az aldershotti kadétiskola valamennyi növendéke részt óhajtott venni a büntetőhadjáratban. A listára a herceg is feliratkozott. Eugénia kétségbeesve próbálta lebeszélni fiát veszedelmes elhatározásáról. „Nem szabad kockáztatnod az életedet . . . Ez a hadjárat nem a te ügyed . . . Nemcsak nekem vagy felelős az életedért, hanem a hazádnak is . . . Te a francia trón várományosa vagy . . .”

— Nem úgy van, anyám, — mondta a fia. — A Napoleonok nem öröklött jogon lettek uralkodók, személyes bátorságukkal szereztek meg trónjukat. Apám is . . . Nekem meg kell mutatnom, hogy méltó vagyok elődeimhez, nekem igazolnom kell magamat a világ előtt. Franciaországnak nem elég, hogy valakit Napoleonnak hívnak . . . Annak, akit maga fölé emel, méltónak kell lennie ehhez a névhez.

Eugénia hiába könyörgött, hiába rimáncodott, fia hajlíthatatlan maradt. El kellett, engedje a kis fiát egy idegen világrészbe, ahol tüskés bokrok mögül mérgezett nyilakkal támadják meg bujkáló vadak a nyugalmaikat háborgató európaiakat . . . Balsejtelmektől szorongatva, nyugtalan lélekkel kísértte el fiát Southamptonba, ahol az Afrikába induló ezredek behajózták. A gőzösnek, mely a fiát elvitte, Duna volt a neve . . .

Kevéssel azután, hogy az exczsászárné Camdenben megtelepedett, egy angol megható ajándékkal kedveskedett a száműzött uralkodócsaládnak. Fűzfacsérjét küldött nekik, mely a Napoleon szentilonai sirját beárnyékoló fűzfának a hajtása volt. A császárné elültette a csérjét a kertjében. Az kihajtott,

kiterébélyesedett. III. Napoleon halálának napján vihar dühöngött és lesodorta a fa koronáját. Most pedig, június 1-én, néhány hónappal fia elutazása után, újra vihar száguldott végig a kerten és tövestől kicsavarta a fát.

Ezen a napon a kis herceg két társával együtt őrzőjára indult a bozótban. Egyszerre csak körülvették az előre merészkedett csapatot a vadak . . . A herceg kétségbeesetten védekezett, de tehetetlen volt a túlerővel szemben. A vadak lerángatták a lováról, gyilkos sebeket ejtettek rajta, kitépték a fél szemét. A tábor hallotta a távolból a fegyverek ropogását, de mire a bajtársak a merénylet színhelyére érkeztek, a vadak már elvonultak és csak a halottaikat szedhették fel a magas fűben . . .

Tizenhét napba tellett, míg a herceg hősi haláláról szóló jelentés Angliába érkezett. Viktória királyné főkamarasát bízta meg azzal a szomorú feladattal, hogy a tragikus eseményt sürgősen közölje a boldogtalan anyával, nehogy az ujságokból értesüljön róla. A kamarás éjszaka érkezett Camdenbe. Bassano gróf fogadta, az excsászárné főudvarmestere. Ővé volt a legnehezebb szerep. Reszkető térdekkel felment az emeletre, hogy felkeltse a császárnét, de az már megérezte a rossz hírt, már eflöltözött és elébe jött.

— Mi történt? — kérdezte. — Mi van a fiammal? Megsebesült?

A gróf nem tudott válaszolni megindultságában. A császárné egy pillanatig mereven nézte, aztán a fejéhez kapott és ájultan összeesett. Mikor visszanyerte eszméletét, olyan ijesztően viselkedett, hogy környezete már azt hitte, esztét vesztette fájdalmában. Szinte kívánták is, hogy úgy legyen. Napokig, hetekig könnyezett, tördelte a kezét, járkált nyugtalanul fel és alá elsötétített szobájában, megsemmisülve gyászában. „Miért engedtem el?” panaszkodott rekedt hangon vádolva magát. Aztán megrázta a fejét és csak vándorolt szó nélkül fel és alá, mint az elkárhozottak. Hiába keresték fel részvétükkel régi hívei és Anglia főméltóságai, a császárné senkit sem foga-

dott. „Nem akarok senkit sem látni, nem tudok beszélni, nem tudok meghallgatni senkit. Hozzák haza a fiamat. Mikor hozzák már haza?”

Már útban volt, már jött a tengeren át. Július 11-én este hozták haza anyjához. Egy skót ezred kísérté a kikötőből a házba a koporsót. Az anya, aki az ablakban várta fiát, még nem látott semmit, csak a dudahangokat hallotta. Lerohant elébük.

A koporsót a camdeni udvarház csarnokában ratatalozták fel. Ott borul rá megtörtén a császárné, körülvéve udvara egykori méltóságaitól. Aztán ájultan összeesett.

Több mint százezer ember kísérté a közeli temetőbe a koporsót. Viktória királyné személyesen helyezte a sírra a francia és angol nép szalagjaival díszített babérkoszorúját. Ő és leánya, Beatrix hercegnő támogatták a szomorú uton a gyásza alatt roskadozó Eugéniát.

TITOKZATOS JELENSÉGEK

Hónapokig tartott, míg a császárné valamennyire magához tért. Megváltozott. Arca merev lett, kifejezéstelen, tekintete nyugtalan. Úgy viselkedett, mintha állandóan foglalkoztatná valami. Senki sem merte megkérdezni tőle, min gondolkozik. Amikor megmondta, már olyan hangon tette azt, mint aki visszavonhatatlanul ragaszkodik elhatározásához. „Látni akarom fiam halálának évfordulóján azt a helyet, ahol elesett.” Hiába próbálták lebeszélni szándékáról, hiába hivatkoztak arra, hogy Natálnak abban a tartományában, ahol a fia elesett, még mindig nem állt helyre a rend, a császárné hajlíthatatlan maradt.

— Semmi sem tarthat vissza, — mondta. — Oda kell zarándokolnom. Látni akarom azt a környezetet, amelyre utoljára esett a tekintete, vezekelni és virasztani akarok azon az éjszakán, amelyen elesett. Nincs más célom, nincs más feladatam. Ez az elhatározás köt egyedül az élethez, ez a fogadalom.

Viktória királyné megértette Eugéniát és lehetővé tette, hogy fogadalmát teljesíthesse. Maga állította össze a császárné kíséretét. Fiának két egykori bajtársa kísérte le Afrikába Eugéniát és a tavalyi expedíció orvosa, doktor Scott, aki a herceg holttestét bebalzsamozta volt, hazaszállítása előtt.

Húsz napig tartott az út. A császárné Fokvárosban hagyta el a hajót. A kormányzósági palotában szállt meg, mint a fia tavaly. Kíséretének egyik tagja felkereste a lázadó zulukafferek vezérét a börtönben és tolmács útján kérdéseket intézett hozzá. A zulu őszintén, férfiasan válaszolgatott. Elmondta, hogy emberei elhozták neki egy fiatal tiszt kardját, amelyet aztán visszaküldött az angoloknak. Fokvárosból Maritzburgba utazott a császárné. Innen a következőket írta bizalmasának:

„Megható tisztelettel bánnak velem. Senki sem faggat, senki sem tolakodik hozzám, úgy bánnak velem, mint egy nagybeteggel. Még a nérerek is lábujjhegyen járnak körülöttem, mintha érténék a bánatomat.“

Maritzburgból székéren folytatta a társaság az útját a zuluk földje felé. Ugyanazon az úton mentek, mint egy évvel előbb az expedíciós csapat. Ugyanazokon a helyeken tartottak pihenőket s haltak meg. A menet átkelt a Bivaly-folyón és a Vér-folyón. Esténként felállították a sátrakat. Három hétig bolyongtak a napégette kopasz dombok között, a fübelepte pusztaságokon. Május 24-én a kíséret egyik tagja közölte a császárnéval, hogy közelednek útjuk végcéljához. Azon a helyen, ahol éjjelre tábornak ültöttek, halt meg utoljára a herceg is.

És most adjuk át a szót Eugéniának. Így mesélte a következőket:

— Derengéskor felébredtem, magamra kaptam a ruháimat, halkán kiosontam a sátorból. Vaktában indultam el, de az volt az érzésem, hogy nem a bizonytalanba megyek, hanem valaki irányítja a lépéseimet. Magam sem értem, hogy tudtam továbbjutni a térdig érő fűben. Órákhosszat bandukoltam. Egy-

szerre csak verbénaillat csapta meg az orromat. A fiamnak verbéna volt az illatszere. Ugy éreztem, mintha egy hang azt sugná szelíden: „Itt történt, anyám. Térdre roskadtam, imára kulcsoltam a kezemet.“

A császárné holtfáradtan érkezett vissza a sátorhoz. A kis csapat vezetője, akit a császárné eltűnése nyugtalanná tett, lovas emberekkel kerestette már. A császárné nem mondta meg, hol járt. De később, mikor a menet felkészült, a menet élére állt és tágranyílt szemmel látomásszerűen elindult a fűben. Kiséréte tisztelettudóan mögötte maradt. Eugénia ajkai hangtalanul mozogtak. Talán a fiával beszélt. Egy-szerre megállt és hátrafordult.

— Itt történt, úgy-e?

A bajtársak megrendülten bólintottak.

Kiséréte kövekből hevenyészett emlékdombot hordott össze. Eugénia ott töltötte az egész napot és az egész éjszakát. Utitársai virágokat hordtak a dombra, ő némán imádkozott. Magas, karvastagságú gyertyák égtek a domb körül.

Időnkint — mesélte a császárné később — bujkáló négerok dugták ki a fejüket a fűből s néztek kíváncsian, figyelmesen. Tekintetükben nem gyűlölet volt, hanem szánalom . . . Lehet, hogy a fiam gyilkosai voltak . . .

Ötven évvel élte túl a szedáni szégyent, a császárt, a fiát. De ezt akkor, amikor a magas fűben térdelt, nem tudta . . . Ott, azon a napon megszűnt számára a tér és az idő, a múlt és a jövő, mert a titok valóságában minden összeforr, összesimul. Vajjon mit látott az imbolygó gyertyák fényében, ha egy-egy pillanatra maga elé révedt? Apró kis francia katonákat talán, akik egy új mozgósítás izgalmaiban sietnek a határra, hogy megvédjék a hazát? Lövészárkokat, tankokat, csatamezőt, a marnei csatát, a világháború borzalmait a tömérdek áldozattal kiharcolt győzelmet, a megalázott Németországot és a szétdarabolt osztrák-magyar monarchiát? . . . Lehet, hogy ezt látta . . . És mit látott még vajjon?

Hajnal felé valami különös történt. Teljes szélcsönd volt, de a gyertyalángok egyszerre összezsugorodtak, mintha kialvóban volnának. És Eugénia újra az ismerős, szelíd hangot hallotta. Most azt súgta a fülembe:

— Elég volt. Eredj haza, anyám.

